

**КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ГЕОГРАФІЇ, ТУРИЗМУ ТА ІСТОРІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ та ПРАВОЗНАВСТВА
МУЗЕЙ ІСТОРІЇ КРИВОРІЗЬКОГО
ПЕДУНІВЕРСИТЕТУ**

IV Історико-краєзнавчі читання

***КРИВОРІЗЖЯ:
ПОГЛЯД У МИНУЛЕ...***

26 квітня 2018 року

Кривий Ріг — 2018

УДК
908(477.63)(082)
К 82

КРИВОРІЖЖЯ: ПОГЛЯД У МИНУЛЕ...: матеріали ІV Історико-краєзнавчих читань / ред.кол.: Н.А.Печеніна (голова); А.В.Тарасов; Р.П. Шляхтич; В.А. Фінічева (упорядник). Кривий Ріг, 2018. 115 с. з іл..

Матеріали подаються в авторській редакції.

До збірника увійшли матеріали доповідей учасників ІV-х Історико-краєзнавчих читань «Криворіжжя: погляд у минуле...», а також заявлені до участі у роботі секційних засідань матеріали, що презентують різні аспекти та хронологічні проміжки історичного минулого Криворіжжя. Значний масив матеріалу, що є результатом як наукових, так і аматорських досліджень, спрямовані на персоналізацію історії рідного краю.

Для широкого кола читачів, які мають інтерес до історії Криворіжжя.

З М І С Т :

Панафідін І.О. <i>ВІЙСЬКОВЕ ПОСЕЛЕННЯ КРИВИЙ РІГ (1828 -1857) ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СТАНОВЛЕННЯ МІСТА</i>	5
Войтовицька Т. А. <i>ПРО ЧАС ЗАСНУВАННЯ СЕЛИЩА ВЕСЕЛІ ТЕРНИ</i>	8
Мещанін І. І. <i>ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА ГІРНИЧОЇ СПРАВИ ПЕРІОДУ "ЗАЛІЗНОЇ ЛИХОМАНКИ" НА КРИВОРІЖЖІ з 1895 по 1905 рр..</i>	14
Лисоконь І. <i>ЖИТТЄСПИС СВЯЩЕННОМУЧЕНИКА МИКОЛИ ІСКРІВСЬКОГО</i>	17
Підберезна О., Пестерева А. <i>ГІРНИЧИЙ ІНЖЕНЕР ВОЛОДИМИР ГЕРАСИМОВИЧ МУХІН</i>	21
Шляхтич Р.П. <i>БОРОТЬБА ОРГАНІВ ВУЧК З УКРАЇНСЬКИМ ПОВСТАНСЬКИМ РУХОМ НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ (1919-1921 Р.Р)</i>	28
Мельник О. О. <i>ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ НА КРИВОРІЖЖІ У 1919 РОЦІ</i>	36
Фінічева В.А. <i>ПОБОРНИК УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ (до 140-річчя від дня народження М.Я.Бородуліна)</i>	41
Дояр Л.В. <i>НЕВІДОМИЙ РЕКТОР В ІСТОРІЇ КРИВОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ (про директора Криворізького залізорудного інституту С. Р. Волошина)</i>	44
Левченко Є.М. <i>МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ КРИВОРІЗЬКОГО ПІДПІЛЛЯ (за спогадами Софії Андріївни Сороки)</i>	49
Понікаревич Н. <i>ДІЯЛЬНІСТЬ «ВІНЕТИ» У КРИВОМУ РОЗІ В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ</i>	56
Запоточна Ю. <i>ЗЛОЧИНИ НІМЕЦЬКИХ РЕПРЕСИВНО-КАРАЛЬНИХ СТРУКТУР У КРИВОМУ РОЗІ ПРОТЯГОМ ОКУПАЦІЇ (1941-1944 РР..)</i>	59

Дояр Л.В. <i>ЙОГО ЛЕГЕНДА ПОЧИНАЛАСЯ У КРИВОРІЗЬКОМУ НЕБІ</i> <i>(про Героя Радянського Союзу льотчика О.П. Маресьєва)</i>	64
Корогаєв О. <i>БОРОТБА ЄПИСКОПА КРИВОРІЗЬКОЇ ЄПАРХІЇ СОЮЗУ ХЄВ</i> <i>П. ШОКАЛО ТА ВСЕСОЮЗНОГО ЄПИСКОПА ХЄВ П. БІДАША</i> <i>ЗА СВОБОДУ ВІРОСПОВІДАННЯ</i>	66
Солодун А. <i>ЗІ СКАЛЬПЕЛЕМ В РУЦІ, З АВТОМАТОМ ЗА ПЛЕЧИМА:</i> <i>зі спогадів Емілії Степанівни БАЛАБАС</i>	73
Романюк Т. <i>АМУНІЦІЯ ТА ЗБРОЯ НІМЕЦЬКИХ І РАДЯНСЬКИХ СОЛДАТ</i> <i>ЗА СПОГАДАМИ Л.Я.САЄНКА</i>	78
Ярошевич А. О. <i>ВІД РЕАЛІСТИЧНОЇ СТРИМАНОСТІ ДО ЕКСПЕРИМЕНТІВ ІЗ КОЛЬБОРОМ.</i> <i>ТВОРЧІСТЬ Г.І. СИНИЦІ 1940-Х – ПОЧАТКУ 1960-Х РОКІВ</i>	82
Дробот А. О., Чубенко А. Є. <i>КУЛЬТУРНЕ ДОЗВІЛЛЯ КРИВОРІЗЬКОГО СТУДЕНТСТВА</i> <i>ПОЧАТКУ 60-Х РОКІВ ХХ СТ.: САМОДІЯЛЬНІСТЬ ТА ТЕАТР</i> <i>(НА ОСНОВІ СТАТИСТИЧНОЇ ОБРОБКИ</i> <i>АНКЕТНИХ ДАНИХ СТУДЕНТІВ ГІРНИЧОРУДНОГО ІНСТИТУТУ)</i>	88
Дерипаска В. <i>МАРІЯ СЕМЕНІВНА ЛУК'ЯНЕНКО – ЗАСНОВНИК ТОРАКАЛЬНОЇ</i> <i>ХІРУРГІЇ НА ДНІПРОПЕТРОВЩИНІ</i>	98
Крамаренко Т. Г. <i>«ПЕДАГОГІЧНІ ЗАМАЛЬОВКИ» – КРАЄЗНАВЧЕ ВИДАННЯ</i> <i>ПРО ОСВІТЯН СУЧАСНОГО КРИВОРІЗЖЯ</i>	104
Нікитенко М.П. <i>ВТРАЧЕНИЙ ОБ'ЄКТ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ: ІСТОРІЯ БУДІВЛІ</i> <i>ПО ПРОСПЕКТУ ПОШТОВОМУ, 21</i>	107
Шевченко Т. В. <i>МІСТА ЛАНЦЮГ КОШТОВНИЙ (ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ</i> <i>КРИВОРІЗЬКОГО ШВИДКІСНОГО ТРАМВАЯ)</i>	112

Панафідін І.О.,
кандидат історичних наук;
Криворізький державний педагогічний університет

ВІЙСЬКОВЕ ПОСЕЛЕННЯ КРИВИЙ РІГ (1828-1857) ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СТАНОВЛЕННЯ МІСТА

Історія Криворіжжя є складовою історією козацтва. Бузьке козацьке військо – це одна із багатьох «білих плям» у цій історії. Одне із найбільш боєздатних військових формувань Російської імперії, що брало участь у всіх війнах другої половини XVIII – першої чверті XIX ст. стало фундаментом для утворення військових поселень на території України, і зокрема на Криворіжжі. Імперська політика, спрямована на ліквідацію козацтва як зберігача автономних традицій української державності зумовила трансформацію іррегулярного війська у регулярне. Для цього і була заснована політика устрою військових поселень. Перетворення всієї Російської імперії у гігантський військовий табір стала державною політикою двох російських імператорів: Олександра I та Миколая I. У цьому процесі Бузьке козацьке військо мало трагічну долю: у 1817 році козаків записали у військові поселенці, іншу частину реформували у Бузьку уланську дивізію, частини якої і розташовувались у селищі Кривий Ріг.

Метою нашої статті є аналіз загальних відомостей про військове поселення Кривий Ріг (1828-1857), вплив державної політики Російської імперії на його розвиток.

Процес створення військових поселень на території сучасної України і зокрема на Криворіжжі розпочався з іменного наказу за номером 27.0821 російського імператора Олександра I начальнику Головного (Генерального) Штабу П.Г. Волконському від 8 жовтня 1818 року, у якому зазначалось про формування нової Бузької уланської дивізії з частини полків Української уланської дивізії та Бузького козацького війська. Цікаво відмітити, що у наказі зазначалось про повне знищення назви елітних військових частин Російської

армії – Бузького козацького війська [2, с. 100-101].

Знищення вільного козацького війська супроводжувалось широким колом повстань і тому процес перетворення розтягнувся на 11 років. Новосформовані уланські частини відрізнялись поганим військовим вишколом, низькою дисципліною, масовим дезертирством. Згідно наказу російського імператора Олександра I по військовим поселенням від 30 грудня 1820 року зазначалось, що: «кантоністи (поселенці) не мають належної виправки, мають виснажений вигляд, одягнені у зимову уніформу замість літньої, коні поганої якості, яких терміново потрібно замінити» [5, с. 366-368].

Загальновідомим є факт заснування військового поселення Кривий Ріг. Іменним наказом імператора Миколи I за номером 2497, який було надано міністру фінансів Російської імперії Е.Ф. Канкріну від 6 грудня 1828 року, зазначалось, що поселення Херсонського уїзду Кривий Ріг, разом з іншими відомими поселеннями Широке та Шестерня, передається з державного кошту на утримання генерал-майору Є.Г. Селехову, який був командиром Бузької уланської дивізії [4, с. 1093]. Саме її підрозділи повинні були стати ядром військових поселень у Херсонському уїзді.

Безпосередньо у Кривому Розі розташовувались частини 1-ого Бузького уланського полку, який був сформований ще 8 жовтня 1817 року з половини 3-ого Українського уланського полку та частини Бузького козацького війська [6, с. 87]. 30 червня 1830 року 1-й Бузький уланський полк був перейменований у Бузький уланський полк. Його ядро склали військові поселення 9-ого кіннотного округу Новоросійського військового поселення [6, с. 90].

Згідно опублікованого В.Л. Цубенко збірнику архівних документів по військовим поселенням в Україні за 1857 рік, ми знаходимо дані стосовно 9 округу 3 волості військових поселень. До нього належало і поселення Кривий Ріг, у якому знаходились: «Штаб 5 кінно-артилерійської бригади, 26 державних

будівель, 1 дерев'яна церква, 6 економічних (господарчих) будівель, 556 будівель військових поселенців» [7, с. 213].

Варто відмітити, що динаміка розвитку військових поселень в Україні була доволі низькою. Згідно з військово-статистичним описом 1849 року військово-поселення Кривий Ріг нараховувало 596 поселень. Кількість господарчих поселень також була досить високою: 11 державних будівель, 9 господарчих будівель. Згадується також кам'яна церква та гребля у місці впадання річки Саксагань у ріку Інгулець [1, с. 66]. Тобто можна констатувати зниження кількості дворів та поселенців на 40 дворів, а також зниження кількості господарських будівель на 3 одиниці.

Царський уряд намагався подолати кризу екстенсивним шляхом. Так, іменним наказом російського імператора Миколи I за номером 27149 від 14 квітня 1852 року інспектору резервної кінноти О.П. Нікітіну вказувалось перевести державні поселення Лозуватку, Вшиве, Костромське до 9 округу Новоросійського військового поселення. Для цього передбачалось розширення волостей і переніс штабу кінно-артилерійської бригади з селища Широке до Кривого Рогу [3, с. 168].

Проте поразка Російської імперії у Кримській війні (1853-1856) показала повну неспроможність і неефективність існування військових поселень, зокрема і у Кривому Розі. Військові поселення були розформовані у 1857 році і всі селища та міста стали звичайними. Розвитку Кривого Рогу та його перетворенню у промислове місто сприяли не державні, а іноземні інвестиції, також відміна кріпосного права, розширення автономії національним меншинам Російської імперії, розвиток торгівлі і приватного бізнесу. На Криворіжжі ці процеси були пов'язані з діяльністю О. Поля, С.М. Колачевського та інших.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Военно-статистическое обозрение Российской империи. Т. 11. Часть 1. Херсонская губерния. СПб, 1848. 341 с.
2. Именной, Данный Начальнику Главного Штаба: О формировании Бугской уланской дивизии // Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. Том 34. СПб, 1830. 959 с.
3. Именной, объявленный Инспектору резервной кавалерии Управляющим Военным министерством: О присоединении к 9 округу Новороссийского военного поселения казенных селений: Лозоватки, Костромского, Вшивого, с переименованием сего последнего в Покровское, и образовании при этом округе волости // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Том 28. Часть 1. СПб, 1854. 523 с.
4. Именной указ, данный министру финансов об исключении из казенных имений, назначенных в состав Военного поселения, некоторых селений, находящихся в Херсонской губернии, № 2497. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Том III. СПб, 1830. 1093 с.
5. Приказы главного над военными поселениями начальника генерала графа Аракчеева по корпусу поселенных войск 1820-го года [Текст]. СПб, 1820. 497 с.
6. Хроника российской императорской армии, составленная по Высочайшему повелению: в 7 частях. Часть 5: 5 и 6 пехотные корпуса и 1 и 2-й резервные кавалерийские корпуса. СПб, 1852. 460 с.
7. Цубенко В.Л. Документи з історії військових поселень України. Харків, 2008. 376 с.

**Войтовицька Т.А.,
науковий співробітник;
КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР**

ПРО ЧАС ЗАСНУВАННЯ СЕЛИЩА ВЕСЕЛІ ТЕРНИ

Кінець XVII – середина XVIII століття один з найбільш драматичніших періодів в історії українських земель. В умовах жорсткого протистояння за володіння територіями між Кримським ханством та Військом Запорозьким

відбувалось заселення сучасного Криворіжжя. Архіви, які доступні нині дослідникам, окрім дипломатичного листування, містять цілу низку майнових претензій поміж татарським та козацьким населенням Присаксаганських степів. Вивчаючи саме ці документи, ми маємо змогу уявити умови життя в зимівниках першопоселенців Криворіжжя. Джерела свідчать, що в середині XVIII століття на місці сучасних Веселих Тернів знаходився зимівник Петра Литвинка [6, с. 30].

Мета даної публікації: уточнити, на підставі дослідження і співставлення історичних джерел, рік першої писемної згадки про Веселі Терни. Відповідно до мети сформульовані наступні завдання:

– встановити, на основі методологічних принципів критичного та порівняльного аналізу генезис сучасного топоніму Веселі Терни;

– з'ясувати як в тогочасних документах називався зимівник, або місцевість, де він розташовувався.

Актуальність запропонованої розвідки полягає у тому, щоб як можна точніше встановити дати заснування населених місць, які входять до сучасного міста, тим самим уточнити і вік Кривого Рогу. Практичне застосування нашого дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів при проведенні екскурсій, відзначення історичних та пам'ятних ювілейних дат місцевою громадою.

Історики та краєзнавці вже давно послуговуються наступною хронологією у визначенні назви населеного пункту, який дав назву одному з районів сучасного міста Кривий Ріг:

1761-1775 рр. – Григорівські Терни (Григорій Шрам);

1775-1788 рр. – Веселі Терни (Іван Зоммер);

1789-1820 рр. – Великі Терни (Михайло Шляхтин) поділ на два населені пункти:

1821-1870 рр. – Новопавлівка (Василь Шляхтин);

1821-1872 рр. – Степанівка – назва не прижилася (Степан Шляхтин);

1872-1895 рр. – Веселі Терни (Микола Харін);

1895-1917 рр. – Веселі Терни (Іван Харін).

Назва Веселі Терни чинна і до сьогодні.

Цілком логічно постає питання, якою ж була назва цієї місцевості до 1761 року. Козацькі архіви сповіщають, що згадана місцина називалась Великі Терни, або Великі Терси [3, с. 592]. Урочище це було одним з найулюбленіших місць відпочинку запорозьких козаків «...Запорожці здавна відвідували красиву і приємну місцевість цю і спочивали на ній...» [5, с. 591]. З незапам'ятних часів в цьому урочищі був брід через річку Саксагань, що робило ці місця привабливими для чумацьких шляхів [8, с. 3]. Неопосередковано дану тезу підтверджує і дослідник козаччини з діаспори Юрій Тис-Крохмалюк. Подаючи схему «Бій під Жовтими Водами», він позначає Терни як місце переправи пішого загону козаків через р. Саксагань [7, с. 64]. На Криворіжжі відома легенда про заснування Веселих Тернів самим Богданом Хмельницьким. Незважаючи на фольклорний характер джерела, той факт, що на місці броду міг знаходитись один із важливих форпостів козацтва спростовувати теж не варто [4, с. 19-20].

Козацькі зимівники часто грабували не тільки татари під час своїх набігів, а й «свої» козаки-гайдамаки, про що свідчать скарги заможних козаків до Коша. Останній, в свою чергу, споряджав цілі експедиції для затримання і притягнення до відповідальності злочинців. В одному з документів Коша читаємо: «...1750 року, серпня 12 дня, утримуваний під вартою невідомий чоловік допитаний, а в допиті своєму показав наступне:

Звати його Павлом, на прізвисько Губа... Цього 750 року до свята Воскресіння Христового (15 квітня) змовившись він, злодій Губа з козаком

куреня Пластунівського Пилипом Стяблом, пішли прямо в Інгул з наміром тим, щоб піти з іншими подібними до себе для здобичі – ляхів драти. І згуртувавшись з Канівським Павлом, а прізвища не пам'ятає, та Пластунівським Яцком Чабаном прийшли в балку Демуріну, де зустріли пішого куреня Коренівського злодія Вербу, якому вказаний Чабан коня дав. І з того Демуріна пішли з тим Вербою на шлях, що йде з Кременчука на Великі Терси, і перестріли там ватагу що йшла в Січ, і наїхали на неї для того, щоб відібрати харчі. Ті ватажани оголосили їм, злодіям, що пограбовано їх невідомо ким на шляху, а на якому – не повідомили...» [3, с. 592].

Через сучасні Терни і зараз проходить частина, зруйнованої відвалами Першотравневого кар'єру, «старої чумацької дороги», що веде від броду через річку Саксагань до однойменного села. Згадане в документі урочище Демуріне знаходиться на відстані 7-10 кілометрів від Веселих Тернів у Софіївському районі. Колись по дну урочища протікала однойменна річка, яка обміліла, і зараз є правою притокою Саксагані. Вірогідно, що в текст вкралася помилка, і замість Великі Терни записано Великі Терси. Це власна назва урочища Великі Терни.

Датований 1750 роком документ, що фіксує злочини заподіяні одним гайдамакою у 1744 році, має назву «Про пам'ять Василь Тумка кому саме із запорозьких людей завдав образ, про що свідчить нижче цього»: «...Козака Щербинівського Петра Литвина в Саксагані, в зимівнику, свердлом вертів і «тирансько» мучив, а взяв 2 червоних і 2 рублі» [3, с.591].

Про господаря зимівника, козака Щербинівського куреня, Петра Литвина повідомляє ще одне архівне джерело, правда, зважаючи на те, що це текст допиту гайдамаки, який не знав, або й не хотів, правильно вказувати прізвище скривдженого ним козака, на нашу думку, зазначено прізвище Литвинок, а не Литвин [1, с. 646] «1762 року квітня 29 дня пійманий в Новосербських дачах

гайдамака Олексій Баранниченко допитаний був і показав: ... він, Олексій, минулого 1759 року в Пилипів піст, до запорізького козака Щербинівського куреня, який приїхав в слободу Зелену, Петру Литвинку (який вже помер), пристав прислуговувати і перебував у нього до Трійці минулого 1760 року, до смерті його, Литвинка. По смерті господаря, пристав до запорізького козака, що мешкав біля річки Інгулець у зимівнику, Канівського куреня, Григорію Волошенку прислуговувати теж і пробув у нього тільки тижнів зо три... А він, Олексій, пристав в запорозьких місцевостях біля річки Висуні до рибалок, запорізьких козаків, Калніболотського куреня Артему Комчаку, а інших як звати він, не знає, і проживши там тижнів з десять, поїхав у Великі Терни, в зимівник вище записаного померлого запорозького козака, Петра Литвинка. І там, з проживаючими запорозькими козаками: Щербинівського Михайлом Негрієм, Конюхівського Грицьком Кокорою, Менського куреня Анікою Кучером, а трьох чоловік як звати, не знає, об'єднавшись поїхали в Польщу... Повернувшись, як і раніше, у Великі Терни, там награваними грішми поділились, і дісталось йому грошей десять рублів та кафтан китайчатий, жидівський і штани з синього сукна. А з тих Великих Тернів перейшов до річки Саксагані в зимівник, що знаходився при урочищі Кривий Ріг, Дерев'янківського куреня козака, прозваного Богацьким, а звідти приїхав в Січ Запорозьку і там, довідавшись що він злодій, утримувався під караулом з місяць, але за відсутності позивачів випущений. А награване, що було при ньому, кінь та одяг отаман Трохим Кияниця відібрав...» [1, с. 652].

Проаналізувавши та порівнявши отриману інформацію приходимо до висновку, що прізвище козака Щербинівського куреня було все ж таки ЛИТВИН.

Співставивши топоніміку Веселих Тернів у документах 1744-1760 років, маємо:

- 1744 р. – Зимівник Литвина («Обіди» Василя Тумки»);
- 1750 р. – Великі Терси (допит Павла Губи);
- 1760 р. – Великі Терни (допит Олексія Баранниченка).

Отже, можемо припустити, що поселення на Саксагані відоме як зимівник Петра Литвина було засноване не пізніше 1744 року. А по смерті Литвина у 1760 році місцевість ця була передана Кошем писарю Кодацької паланки Григорію Івановичу Шраму у 1761 році [2, с. 512], який і перейменував цю місцину на свою честь – Григорівські Терни [5, с. 341].

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрієвський А. Матеріали, що стосуються запорожців. Записки імператорського Одеського товариства історії і старовини. Т. 14. Одеса, 1886. 719 с.
2. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів 1734-1775. Т. 1. Київ, 2000. 723 с.
3. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів 1734-1775. Т. 2. Київ, 2000. 746 с.
4. Історичний фольклор Криворіжжя. Упоряд. О. О. Мельник, О. О. Степаненко. Кривий Ріг : І.В.І., 2001.
5. Макаревський О. М. Матеріали для історико-статистичного опису Катеринославської єпархії. Катеринослав, 1880-Дніпропетровськ, 2000. 1080 с.
6. Мельник О. О. Населенні місця Криворіжжя (1750-1925): Криворізький і Широківський райони Дніпропетровської області. Кривий Ріг, 2015. 120 с.
7. Тис-Крохмалюк Ю. Бої Хмельницького. Мюнхен, 1954-Львів, 1994. 210 с.
8. Уставная грамота Катеринославської губернії Верхньодніпровського повіту сільця Новопавлівки нащадки покійного штабскапітана Василя Михайловича Шляхтина (дружини його Марії і синів Івана та Олександра Шляхтина) складена тисяча вісімсот шістдесят другого року, червня 7 дня // Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. КН-4787. Арх.655.

Мещанін І.І.,
вчитель географії, економіки та природознавства КЗШ №73;
керівник гуртка «Географічне краєзнавство»
Інгулецького ЦТКЕУМ

ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА ГІРНИЧОЇ СПРАВИ ПЕРІОДУ «ЗАЛІЗНОЇ ЛИХОМАНКИ» НА КРИВОРІЖЖІ (1895-1905 рр.)

Як відомо, саме спосіб привласнення ресурсів і визначає тип економічної системи, що складається у взаємовідносинах між продуктивними силами. На прикладі подій кінця ХІХ – початку ХХ ст., так званої «залізної лихоманки», добре прослідковуються, хоч і примітивні, ринкові процеси, що вірували на Криворіжжі. Метою нашої розвідки є розгляд двох складових «залізної лихоманки»: право власності на землю з можливістю її взяти в оренду та робоча сила з усіма її особливостями.

Право власності на землю того часу було розподілена наступним чином:

- земля, яка належала селянській громаді;
- повноправні власники землі, які могли розпоряджатися і надрами землі. Вони самостійно вирішували, як будуть експлуатуватися надра на власному наділі;
- селянські землі, ними селяни умовно володіли, бо через неврожаї та голод вони не сплачували річні та капітальні внески (6% від вартості землі)
- колективні землі, якими розпоряджалася громада. Вони склали 35 млн. га, це 1/30 частина Європи, на той час борг селян за користування землею становив 896 млн. рублів (з них селяни заплатили раніше 23 млн. рублів, 187 млн. – держава списала, а на 01.01.1899 року – ця сума склала 685 млн. рублів)[2].

Право оренди на той час укладати могли лише на 12 років, якщо орендували будівлю, а земельний наділ - тільки на 36 років. Якщо ж землю треба було орендувати на довший строк, то писали звернення на міністра

сільського господарства, а він вже клопотав перед імператором про більший вказаний термін.

В самій імперії ставлення до землі було різним:

- орну землю здати в оренду можна було тільки з дозволу держави. Та в свою чергу суворо вела нагляд за такими землями і дозволів не давала;
- на селянський дворик із хатиною і сараєм договору оренди заключити взагалі було неможливо. Одне, що могло трапитися – це подвір'я могло виступати як застава в угоді, але тільки з дозволу сільського старости. Староста ж звітував перед урядовою радою про такі заставні угоди. Такий контракт орендний отримати було вкрай тяжко, бо село ніколи не збиралося у потрібні кількості для голосування, а якщо і збиралися, то з п'янками та сабантуєм і в цілому всі ці дії не гарантували позитивної відповіді урядової ради. Без рішення урядової ради, всі домовленості мали лише силу простого бажання і ніякої юридичної сили. Це призводило до того, що на один дворик могло бути декілька договорів оренди. На той час тільки О. Поль зумів оформити довготривалу оренду з криворізькими селянами на 85 років [3].

На 1899 рік були такі ціни - за 1 пуд руди сплачували 1\2 коп. (0,81 франк), а за тонну відповідно до трьох копійок (4, 88 бельгійських франків). Через такий ажітаж орендна плата складала подвійну собівартість видобутку і була еквівалентна половині комерційної вартості руди. Цінові умови зовсім не сприяли росту гірничої справи на Криворіжжі [1].

Робоча сила складала чи не найголовнішу умову капіталістичних відносин рудної справи нашого краю. Робочий клас у вказаний період ще не сформувався, тому дефіцит її компенсували власники рудників різними способами. Наймати працівників підприємці починали навесні за житло, оплату, надавали їм необхідний робочий інструмент, коней, підводи. Наприкінці зими чоловіче населення в селах ставало мобільним, створювали

бригади – артілі та виконували неосновну роботу: вскришні роботи, вивозили гірські породи, розпушували ґрунт плугами. Умови життя у них були примітивні – спали на вулиці, одягнені були у полотняний одяг, речі складені у полотняний мішок за плечима. Такі бригади – артілі брели у пошуках оплачуваної роботи, знаходили роботу не тільки в Україні, заходили у Європу, були і в Німеччині, називали їх «селяни – грабарі». На осінні холоди «селяни – грабарі» поверталися додому, бо через мокру погоду вскришні роботи призупиняли. Робота грабарів оплачувалася наступним чином: якщо копали до 10 метрів глибини 1 м^3 гірської породи коштував 0,50 – 0,75 франка, якщо до глибини 20 метрів – 1 франк; якщо на будь-якій глибині зустрічається не суглинок, а камінь – ціна таких робіт подвоювалася [2].

Тобто, питання трудової міграції було актуальним і наприкінці XIX ст. і сьогодні, збереглися і умови міграції і напрямок, куди мігрують трудові ресурси. В цілому, були такі кар'єри, які на вскришні роботи витрачали більше 1 млн. франків. Через короткотерміновість угод на оренду земельної ділянки, недосконалість закону про надра, підприємці не інвестували у обладнання і рекультивацию земельних ділянок. Все це разом стримувало ріст гірничодобувної справи на Криворіжжі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Криворізький залізорудний басейн. До 125 – річчя з початку промислового видобутку залізних руд. /Вілкул Ю.Г. та ін.. Кривий Ріг: Видавничий центр КТУ, 2006. 583с.
2. Кордевинер Жюль Железорудное Криворожье на рубеже XIX – XX веков: европейский взгляд. Киев: Арт – Технология, 2017. 160с.
3. Железорудное криворожье – взгяд длиной в 135 лет. История в фотографиях и документах 1881- 2016 гг. /Вилкул Ю.Г. та ін.. Киев: Книга – плюс, 2016. 124с.

Лисоконь Ілля,
студент ІV курсу
факультету географії, туризму та історії
Науковий керівник: Печеніна Н.А.,
кандидат історичних наук, доцент;
Криворізький державний педагогічний університет

ЖИТТЄПИС СВЯЩЕННОМУЧЕНИКА МИКОЛИ ІСКРІВСЬКОГО

В ХХ столітті, в епоху небачених за своїми масштабами, підступності й жорстокості гонінь за віру, Промислом Божим надсилаються священнослужителі, здатні вистояти в годину вогненних випробувань. Їх життя і смерть переконлива проповідь істинності Христового справи. Зрозумівши волю Спасителя, вони зберегли вірність своєму покликанню до смерті. Слідом за Ісусом - Вічним Первосвящеником і Заступником Нового Завіту - вони увійшли до святині зі своєю кров'ю: так очистяться гріхи людські, бо без пролиття крові не буває прощення. До числа таких обранців Божих належить прославлений в сонмі новомучеників і сповідників Російських на засіданні Священного Синоду Руської Православної Церкви в Свято-Троїцькій-Сергієвій Лаврі 17 липня 2001 року, на свято страсотерпця царя Миколи ІІ, священномученик Миколай, пресвітер села Іскрівка від Кіровоградської єпархії [1].

Святий священномученик Миколай, пресвітер села Іскрівка Єлисаветградської єпархії, народився приблизно в 1877-1878 роках, в благочестивій православній родині, за царювання Імператора всієї Русі царя Олександра ІІІ. У хрещенні майбутній страсотерпець Христов був названий Миколою, на честь святителя і чудотворця Миколая, стародавнього покровителя Святої Русі. Дитинство і юність Миколая, проходило в християнському вихованні, під мудрим керівництвом батька і матері, які прищеплювали йому любов до Бога, до Православної Церкви і повагу до своєї

Батьківщини, і співчуття до жебраків та хворих.

Після закінчення шкільної освіти, отець Микола надходить в Петербурзьку духовну семінарію, де Промисел Божий свого обранця зводить з великим пастирем Святої Русі святим праведним Іоанном Кронштадтським, який за Божим визначенням бере його в духовні чада і до кончини своїх днів опікує сього обранця, навчаючи його жертвовної любові до Бога, до стражденним людям і допомагає йому в той переломний час, безбоязно віщати славу істину Христову, судив майбутньому світилу Православної церкви священномученику Миколі, засяяти своїм пастирським служінням у далекому селі Іскрівка*, в глибинці Київської Русі в межах землі Єлисаветградської [2].

У батюшки отця Миколая, була помічниця по храму раба Божа Єфросинія, яка приходила в храм перша, а йшла остання. Одного разу прийшла вона вранці в храм на службу і чує, як батько Микола з кимось у вітварі розмовляє і їй почуті тільки останні слова: *«Для тебе Господи, все готовий зазнати»*. Коли батюшка вийшов з вітваря, вона запитала його з ким він там розмовляв. Батюшка відповів: *«Якщо чула, то нікому не говори поки я живий, тому що мене повинні скоро вбити і три рази ховати - це відкрив мені Господь»*. Батюшка знав, яка влада прийде і людей картав, говорив, що прийдуть безбожники і богоборці. Проте, дуже багато часу батюшка проводив з дітьми сільськими. Він був дуже частим та бажаним гостем в сільській школі, він допомагав бідним та виступав своєрідним меценатом по можливості [3].

Настав 1917 рік. Рік революції і зміни влади, влади темряви. Влада, яку попустив Бог за гріхи і відступу народу. Влада, яка пролле море крові. Отець Микола в ті дні говорив своїй матінці Ганні: *«Не сумуй матінка, мене вб'ють і три рази ховатимуть, а ти з дітьми** будеш ховатись під двома прізвищами»*.

Настав 1919 рік. Цього року батюшка вже відкрито говорив багатьом

людям, що незабаром його вб'ють і навіть в який день і якого числа. За святої Русі вже два роки йшло криваве гоніння на пастирів, чернецтва та православних християн. Влада вбивала тисячі безневинних страждальців за Віру, Христа і Вітчизну. Священномученик Микола знав, що його чекає мученицький вінець, це йому було сповіщено Самим Господом [4].

2 жовтня 1919 року, коли в село увійшли червоні богоборці батюшка Микола в цей час знаходився в церкві з людьми. Знаючи, що його в цей день чекає мученицька смерть за Христа, він поспішно благословив людей в церкві і відправив їх по домівках. Сам піднявся на дзвіницю і пав на коліна просив Бога сил встояти і прощення його вбивцям дати. На дзвіниці, червоні батюшку знайшли і піддали його страшним тортурам. Його жорстоко били, внаслідок чого йому перебили верхню щелепу і розтрощили прикладом ніс, розкололи череп на кілька частин, пробили дірку у верхній частині грудей, переламали декілька ребер, вибили ліву чашечку коліна, розтрощили пальці обох ніг, обливали холодною водою. Потім за волосся стягнули страждальця Христового з дзвіниці і привели його на кладовище, де змусили собі рити яму. Отець Микола бачачи, що скоро вони його вб'ють, попросив у безбожників час для останньої молитви. Безбожники зі сміхом йому дозволили. Ставши на коліна, батюшка Микола став молитися. У ці хвилини, коли страждалець Христов молився Богу, червоні безбожники ззаду йому вистрілили в спину, напівживого кинули в яму і закопали [4].

Після всіх своїх звірячих вчинків над безневинним страждальником Божим, вбивці направили коней на могилу батюшки Миколая, бажаючи затоптати могилу мученика, але сталося диво, коні впали на коліна перед могилою святого угодника Господнього і схиливши голови розплакалися. Вночі того ж дня віруючі християни, побоюючись наруги над тілом Божого страждальця, таємно відкопали тіло і перепоховали без труни в безпечному

місці.

А через рік, у 1920 році, коли натиск богоборців в селі вщухли, тіло святого страждальця священномученика Миколая облачивши в повне облачення, урочисто з безліччю священників у гробі перепоховали за вівтар храму, де воно спочивало, здійснюючи дивні чудеса***, всі приходять на могилку 96 років [4].

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Перевезенцев С. В. Подвиг російської святості в ХХ столітті. Стаття. 2015. URL: <http://ua-referat.com/> (дата звернення 20.03.2018)
2. Паломництво в с. Іскрівку, Петровського район Кіровоградської області. 2017. URL: <https://nashhram.jimdo.com/наші-паломництва/> (дата звернення 24.03.2018)
3. Святий від Бога. Стаття. 2009. URL: <http://h.ua/story/214320/> (дата звернення 24.03.2018)
4. Священномученик Миколай, пресвітер Іскрівський. 2015. URL: <https://www.ikonniy-dvor.com/uk/ikony-svyatyh/svyashhennomuchenik-nikolaj-iskrovskij-kachestvennaya-imennaya-ikona-iz-yantarya-nikolaj-iskrovskij-.html> (дата звернення 02.04.2018)

Від упорядників:

*територіально, в кін.1920-х рр.. знаходилось у складі Криворізького округу.

** за певними джерелами, нащадки до теперішнього часу мешкають у Кривому Розі.

***значна кількість мешканців Криворіжжя свідчить про зцілення власне або про особисту присутність при зціленні інших.

Підберезна Олена,
студентка НУ «ОЮА»,
член ради історико-краєзнавчого музею КЗШ 37
Пестерева Анна,
учениця 11-го класу КЗШ 37
Керівник: Лук'яненко І. В., учитель історії;
Криворізька загальноосвітня школа № 37

ГІРНИЧИЙ ІНЖЕНЕР ВОЛОДИМИР ГЕРАСИМОВИЧ МУХІН

Майже 60 років тому, в 1953 році було побудовано перший у Кривому Розі Південний гірничо-збагачувальний комбінат і почалося виробництво якісної металургійної сировини з, так званої, «бідної» руди, тобто руди, в якій вміст заліза менше 55%. В довоєнні часи така руда просто йшла у відвали. Збагачення, як сьогодні не відбувалось. А першим, хто зрозумів необхідність збагачення залізної породи був гірничий інженер Брянського акціонерного товариства Володимир Герасимович Мухін.

Він – особистість, яка залишила помітний слід в історії нашого міста. Гірничий інженер, інтелігент, науковий діяч – це все про Володимира Герасимовича. Залізорудні розробки на Криворіжжі на початку століття та після Першої світової війни тісно пов'язані з іменем цього чоловіка. Репресований у 1930-х роках, як і багато інших, він був на довго забутий та викреслений з історії нашого міста. Це ім'я із забуття підняв Віктор Гаврилович Кайстренко (ще одна неординарна особистість, якими багате Криворіжжя), коли у 1989 р. відкривав історико-краєзнавчий музей у КЗШ № 37.

Розробляючи дану тему автори використовували письмові джерела, наукові публікації, архівні матеріали шкільного історико-краєзнавчого музею; фотодокументи, надані Санкт-Петербурзьким музеєм «Петродворец»; листи дочки В.Мухіна; документи та фотографії з власного сімейного архіву родини Підберезних.

Метою роботи є дослідження та систематизація джерел щодо життєвого шляху й професійної діяльності гірничого інженера В.Г.Мухіна.

Володимир Герасимович Мухін народився 02 червня (за старим стилем 21 травня) 1879 року у місті Карачеве Орловської губернії у сім'ї міщанина Герасима Васильовича Мухіна, що служив у громадській (земській) установі, а потім в Риго-Орловській залізниці на станції Брянськ та, згодом, Смоленськ.

Володимир був одним із молодших - п'ятою дитиною. Не дивлячись на скромну платню, яку отримував глава родини, батьки намагалися дати дітям

освіту. Володимир Герасимович навчався 1 рік у Брянській прогімназії та 8 років у Смоленській гімназії. Володимир Герасимович закінчив гімназію у травні 1897 року з відзнакою. У серпні 1897 року він вступив на фізико-математичний факультет Санкт-Петербурзького університету. Але його вабила до себе гірнича справа. Мабуть через це, не дивлячись на те, що був уже студентом університету, забезпеченим стипендією, восени 1898 року він складає конкурсні екзамени у Санкт-

Петербурзькому гірничому інституті, блискуче витримує їх та, не дивлячись на важкий конкурс, зараховується у число студентів.

Не маючи достатнього доходу, В.Мухін намагався потрапити на платну практику. Він проходив її на Уралі, на горі Таганай, працюючи в експедиції відомого геолога Барбота де Маріні, у Донецькому басейні, де для майбутнього гірника було багато цікавого (на той час там вже існували глибокі вугільні шахти) та в Грозненському нафтовому районі, на Грозненському нафтоперегінному заводі Владикавказької залізниці.

Спеціалісти гірничої справи і у той час були дуже потрібними та згодом по поверненню Володимир Герасимович отримав пропозицію працювати на Півдні Росії, у Криворізькому залізорудному районі. Керівник залізорудними рудниками «Акціонерного товариства Брянського залізобного та рейкопрокатного заводу» у Кривому Розі Борис Миколайович Попков у своєму запрошенні щодо роботи від квітня 1906 р. писав: «...на залізних рудниках Брянського товариства є місце для інженера... Умови такі: жалування 150 р. в місяць при готовій квартирі – 3 кімнати з кухнею, світлом та опаленням».[3]

Знайомлячись із розробкою залізорудних багатств Кривого Рогу, В.Мухін звернув увагу насамперед на те, що руди з вмістом заліза менше 60% йшли у відвали, у той час як за кордоном такі руди йшли у доменні печі після збагачення. І на самому початку своєї діяльності на рудниках Брянського товариства, в 1906 р., він уперше в районі проявив ініціативу по відношенню до використання бідних залізних руд, взявши на руднику «Суха Балка». Чотири зразки таких бідних руд та відправив їх для дослідження на збагачуваність у Германію, на заводи Крупа, де вже використовувались шведські бідні залізні руди.

Отримані результати випробовувань, які за тодішніми законами були власністю приватнокапіталістичного підприємства, Брянське товариство не

знайшло потрібним використовувати та поклало їх у свої архіви. Володимир Герасимович отримав можливість їх використовувати та публікувати у своїх роботах, присвячених проблемі комплексного освоєння залізорудних багатств Кривого Рогу тільки у 1924-1927 рр. Це перші випробовування залізних кварцитів, які являлись основою для постановки В.Мухіним питання про збагачення та використання в якості руди Криворізьких залізистих кварцитів, запаси яких він уперше підрахував у 1924 р. і виявив, що вони містять 97% усіх запасів залізорудних багатств Криворізького басейну.

У 1925 р. він пише книгу «Класифікація Криворізьких залізних руд». Стаття у гірничому журналі № 4-5 за 1924 рік В.Г.Мухіна підіймала найважливіші питання майбутнього Кривбасу.

Ось так оцінює наукові праці В.Мухіна Хиренко Олег Акимович, кандидат технічних наук, викладач по підземним розробкам КГРІ: «Його цікавили усі питання підземного добутку руди у Кривбасі. Це і питання геологічної будови покладів, і мінеральний склад залізних порід («Класифікація та якість залізних руд Криворізького району»), і питання збагачення залізистих кварцитів («Про збагачення криворізьких кварцитів», «Брикетування та агломерування залізних руд стосовно задач Криворізького району», «Новий етап у справі збагачення Криворізьких кварцитів»), питання раціонального використання багатств Криворізького басейну («Проблеми раціонального використання природних ресурсів Криворізького та Нікопольського районів»), а також питання технології розробки родовищ та засобів механізації основних та допоміжних процесів («Експлуатаційні проблеми Кривого Рогу»).[1]

Наукова діяльність Мухіна В.Г. була на стільки важлива, що 17 квітня 1928 р. на засіданні Пленуму Гірничої Предметної комісії Ленінградського державного інституту розглядалося питання про обрання В.Мухіна викладачем

з курсу «Система розробок руд Кривого Рогу» та про вишукування засобів для здійснення введення даного курсу.

Але Володимир Герасимович 30 квітня 1928 р. був заарештований, відправлений у Харків на допити, де велась «Шахтинська справа» та були залучені інженери Криворіжжя. Верховний суд УСРР приговорив його до 10 років позбавлення свободи у північних таборах. Спочатку він знаходився декілька місяців у тюрмі м. Харків, а потім був відправлений в один із таборів Мурманської області. А весною 1929 р. був переведений для відбування покарання на острів Соловки Архангельської області.

До кінця 1931 року – про долю та дострокове звільнення Володимира Герасимовича Мухіна клопотали його рідні. Після бесіди с начальником табору В. Г. Мухіну були створені менш суворі умови життя. Він вже міг вільно пересуватися по табору, його переселили у інше приміщення і навіть дозволили писати мемуари.

За час перебування у таборі Мухін написав рідним 38 листів. Ось витримки із деяких: 1929 р.: «за книжки «Корисні копалини Півночі» та «Слюда» велике дякую, все таки буде над чим попрацювати та почитати». 1930 р., 27 лютого: «зараз у мене інсульт, я лікуюсь, стало краще. Часу в мене дуже мало, технічних книг зараз не читаю, газети переглядаю, ...наше життя з тобою та дітьми у минулому здається мені золотим сном...»[3]. У 1931 р. після тривалої тяжкої хвороби Мухіна В.Г. не стало. Назавжди зупинилось серце талановитого інженера та вченого.

14 червня 1960 р. рішенням Верховного суду УРСР Володимира Герасимовича Мухіна повністю реабілітовано.

Володимир Герасимович був не тільки талановитим інженером, він був чуйною людиною. Із спогадів Підберезного Якова Корнійовича: «Зараз мені 80 років. Я добре знав Мухіних, разом з Юрієм інколи ходив на полювання.

Користувався їх домашньою бібліотекою. У 1925 році наша родина переїхала у робітниче селище Роза. Володимир Герасимович допоміг нам матеріально у будівництві будинку, а також наказав директору шахти прийняти мене 16-річного юнака на роботу коногоном»[4]. Яков Корнійович пропрацював 6 років. Почалась Друга світова війна. Після її завершення Яков Корнійович знову повертається до шахти, на якій працює майже 17 років. Можливо, діяльність Володимира Герасимовича та його завзяття вплинули на мого прадіда, який і вирішив присвятити своє життя гірничій справі.

Керівника Мухіна поважали за його професійну діяльність і активну творчу роботу. Акціонерне товариство з приводу святкування ювілею В.Г.Мухіна у 1916 р. звернулось до Петербургу до французької ювелірної фірми Карла Фаберже з проханням виготовити подарунок ювіляру. Минуло декілька місяців і на Олександрівській рудник прибула срібна чаша, цікава своєю формою та оригінальністю. Майстри прикрасили її дорогоцінними каменями, зображенням рудників Криворіжжя та автографами робітників товариства. Згадувана чаша була вручена Володимиру Герасимовичу в урочистій обстановці. Майже 70 років ця чаша належала дочці Володимира Герасимовича - Ніні Володимирівні Мухіній, а у 1986 році вона передала у музей Петергофа сімейну реліквію – чашу Фаберже.

Історико-краєзнавчий музей КЗШ № 37 у 1989 р. вирішив придбати фотографії дивовижного експонату. У серпні 1992 року було надано дозвіл на фотографування чаші. Разом з фотографією музею було надіслано коротку анотацію: «Срібна чаша виготовлена французькою фірмою відомого ювеліра

Карла Фаберже 1916 р. Була подарована головному інженеру Брянського акціонерного товариства В.Мухіну у 1916 році».[3]

У 1953 р., у Кривому Розі був введений в експлуатацію перший (Південний) гірничозбагачувальний комбінат та почата переробка бідних залізистих порід (залізних кварцитів) с отриманням високоякісної металургійної сировини. На даний час у стрій введений цілий ряд гірничозбагачувальних комбінатів, які дають більше ніж 30% від усього добутку багатих залізних руд у басейні.

Задумані справи В. Г. Мухіна впроваджені у сучасне гірниче виробництво і одночасно, необхідно відзначити, що Мухін не був причетний до теорії «затухання Кривбасу».

Таким чином, В.Г.Мухін, керуючи окремим рудником Криворіжжя, розглядав цілісно проблеми залізорудного регіону. Ідеї та розробки, які у свій час пропонував і проводив Володимир Герасимович про комплексне різнобічне використання залізорудних багатств Криворізького басейну у наш час знайшли повне визнання та здійснення.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Матеріали громадських читань *«О.М. Поль і розвиток гірничої промисловості в Криворізькому басейні»*. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2002. 208 с.
2. По Екатерининской железной дороге. Одеса: ФЛП «Фрідман А.С.», 2008. 152 с. (репринт з видання 1903 р.)
3. Матеріали фондів історико-краєзнавчого музею КЗШ № 37.
4. Матеріали сімейного архіву родини Підберезних.

Шляхтич Р.П.,
кандидат історичних наук;
Криворізький державний педагогічний університет

БОРОТЬБА ОРГАНІВ ВУЧК З УКРАЇНСЬКИМ ПОВСТАНСЬКИМ РУХОМ НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ (1919-1921 Р.Р)

Повстанський рух часів визвольних змагань 1917-1921 років довгий час був поза межами об'єктивних наукових досліджень. В радянський час цей рух, в більшості випадків, безпідставно вважався зрадницьким та бандитським, а в перші роки незалежності України занадто глорифікувався. Сьогодні, з відкриттям доступу до архівів радянських спецслужб, а також завдяки можливості знайомитись з доробком зарубіжних та діаспорних істориків, настав час об'єктивно та неупереджено проаналізувати повстанські сторінки вітчизняної історії. Важливе місце серед повстанських рухів, рухів за визволення України посідає боротьба повстанців Катеринославщини протягом 1919-1921 років.

Одним з важливих аспектів неупередженості будь-якого історичного дослідження є його широка джерельна база. Довгий час, архіви радянських спецслужб були недосяжні для дослідників, тому оприлюднення матеріалів саме цих архівів, а особливо архівів регіональних управлінь СБУ дає змогу більш ґрунтовно та всебічно висвітлювати історію радянського періоду в регіонах. Не виключенням є і Дніпропетровщина. В державному архіві управління СБУ м. Дніпра у фонді друкованих видань зберігається низка звітів по роботі органів держбезпеки регіону. Ці звіти написані на основі реальних кримінальних справ та агентурних даних. Тому робота з цими джерелами є важливим джерелом формування історії нашого регіону. Вони дають змогу висвітлити основні етапи створення органів держбезпеки в Катеринославщині, дослідити їх кадровий склад, проаналізувати форми та методи боротьби з

українським повстанським рухом.

Мета статті – проаналізувати форми та методи боротьби органів ВУЧК з українським повстанським рухом в Катеринославщині.

Більшовицька влада в Катеринославщині вперше закріплюється на початку 1919 року. І вже 7 лютого 1919 року створюється і губерньська надзвичайна комісія (Губ НК). Головою НК у цей час був Василь Валявко. Проте, проіснувала вона не довго адже вже 28 червня 1919 року Катеринослав був захоплений військами Денікіна [1, арк. 4]. Вдруге, Катеринославська НК була створена 15 січня 1920 року, коли з центру до Катеринославу прибуло 15 чекістів на чолі з Рудаковим. Структура Губ НК в цей час мала наступний вигляд: Голова Губ НК Рудаков, секретар – Суходолець, начальник секретно-оперативного відділу – Аккерман, секретар Губпарткому – Луговий, секретар Губревкому – Мінін, голова транспортної НК – Альпов, помічник начальника секретно-оперативного відділу – Леонюк, начальник особливого відділу Андронов[1, арк. 6]. Проте, завершення боротьби з українським визвольним рухом на Катеринославщині пов'язано з діяльністю Олександра Трепалова, який керував Губ НК з жовтня 1920 по травень 1922 року[1, арк. 11].

Губ НК складалась з трьох основних відділів: секретно-оперативний відділу, особливий відділу та загальний відділу. На місцях, рішенням від 20 травня 1920 року були створені периферійні органи НК – політбюро. Спочатку вони були створені в містах Синельниково та Нікополь, а пізніше у Кривому Розі, Запоріжжі, Мелітополі, Олександрії, Верхньодніпровську, а в містах П'ятихатки та Пологи діяли так звані військові групи[1, арк. 7].Всі ці відділи та органи мали займатись боротьбою з так званими контрреволюційними злочинами, проте, на окремі структури була покладена функція протистояння різноманітним повстанським рухам. Так, у складі секретно-оперативного

відділу була створена група по боротьбі з бандитизмом одним з завдань якої була боротьба з українськими повстанцями, що в цей час діяли на території Катеринославської губернії.

Цей відділ був створений на початку вересня 1920 року і до його складу входило 8-10 осіб. Головна увага відділу була зосереджена на Криворізькому та Верхньодніпровському уїздах Катеринославщини. За даними радянських органів держбезпеки на території губернії діяло 20 повстанських груп (а всього в той час в Наддніпрянській Україні діяло 60 таких груп) і більшість з цих груп діяли на території зазначених уїздів. Загалом ситуація з повстанським рухом та бандитськими проявами на початок 1921 року стала вкрай загрозливою для більшовиків і тому боротьба з бандитизмом була прирівняна до військових дій. А 24 березня 1921 року постановою ВНК відділ по боротьбі з бандитизмом був перейменований у оперативний штаб, а його склад був переведений на військовий стан [2, арк. 82-84].

Таке рішення було наслідком складної військово-політичної ситуації 1919-1920 років в Україні. В кінці 1919 року більша частина української території була затоплена білогвардійцями під керівництвом Денікіна. 17 листопада 1919 року на бік білогвардійців переходить Українська галицька армія. Це фактично призвело до ліквідації українсько-білогвардійського фронту. За таких умов, військові частини під проводом отамана О. Волоха залишають армію УНР і переходять на бік «української радянської держави». Після цих подій в армії УНР залишилось не більше 10 тис. вояків. І 4 грудня 1919 року нарада аУНР ухвалила рішення про перехід до партизанських форм боротьби[3, с. 152].

На території Катеринославщини протягом 1919-1920 років наймасштабнішим був рух Н. Махно. Крім того, в цей час в регіоні також діяли повстанські загони під керівництвом Карпенко, Федорченко, Горященко та Черненко. Після від'їзду С. Петлюри з території України, для з'ясування

подальших дій, до нього на початку 1920 року виїздить Карпенко. С. Петлюра надає йому наступні директиви: організувати повстанські комітети (сільські, волосні, губернські та уїзні), в кожному уїзді створити курінь, організованим загонам нічим себе не проявляти і чекати наказу про загальноукраїнське повстання [2, арк. 128].

В червні 1920 року Карпенко організує з'їзд у Біловському лісі на якому планувалось створити мережу повстанських загонів по всій Україні в тому числі і в Катеринославщині. На з'їзді мали місце дискусії з приводу подальшої тактики повстанців. Карпенко пропонував виступати проти більшовиків, натомість Федорченко, навпаки, агітував за те, щоб передати повстанські загони до рядів Червоної армії і виступити єдиним фронтом проти білогвардійців. Врешті, перемогла позиція Карпенко, але майже відразу після завершення з'їзду його було вбито в бою під Адамівкою [2, арк. 129].

Новий з'їзд українських повстанців організував 20 серпня 1920 року в Саксаганському лісі отаман Брова. На цьому з'їзді Федорченко було обрано головою повстанкому Катеринославщини. Хоча, за інформацією чекістів, Федорченко мав намір все ж таки передати повстанські загони до Червоної армії. Проте невдовзі Федорченко теж був розбитий частинами Червоної армії [2, арк. 130].

В той же час, влітку 1920 року розгортається активна повстанська діяльність на Криворіжжі. Тут діяли два основних повстанських загони. Перший під керівництвом Сергія Клепача і Миколи Скляра. Але цей загін проіснував не довго, адже керівництво відзначалось певною пасивністю. Другий загін був пов'язаний з Костем Пестушкою. Він ще в січні 1920 року повертається до рідного села Ганівка і там очолює місцевий ревком і стає комісаром ганівської волості.

12 травня 1920 року він підняв повстання рекрутів у Кривому Розі.

Відбулося це біля повітового військкомату на вул. Глинки 33. Перед новобранцями виступив військовий комісар Полевой, після виголошеної промови, направився до Степового, щоб потиснути руку. Але замість цього отримав кулю і впав загерою. Над ошелешеним натовпом пролунали слова отамана Блакитного: «За нашу кров, за нашу честь! За кривди нашому народові!» [4]. З цього часу починається формування «Степової дивізії». До її складу ввійшли повстанські загони під керівництвом Іванова, Гнієнко, Петренко та інших. Також до Костя Пестушко в загін перейшли Віра та Паша Бабенки, а також Кравченко.

За невеликий час загін Пестушко вже складав близько 20 тис. осіб. З озброєння загін мав не тільки вогнепальну зброю, а ще і дві пушки та кулемети. Також були автотранспорт, який був захоплений під час нападу на дві автоколони в Криворізькому уїзді[2, арк. 131]. Отже, це дало можливість Пестушко створити боєздатний військовий підрозділ.

24 вересня 1920 р. «Степова дивізія» переможним маршем підійшла до Холодного Яру. На нараді отаманів Костя Блакитного було обрано Головним отаманом усіх повстанських загонів Холодного Яру і околиць. Як пишуть дослідники повстанського руху, в результаті успішних дій повстанців від Городища і до Олександрії було суцільне повстанське море. Повстання, справді, розгоралося і набувало, як тоді казали, «поголовного характеру». В його полум'ї зникали окупанти та їхні наймити. Згідно з повідомленнями чекістів «банди с каждым днем увеличивались», зокрема, 11 жовтня 1920 р. в селах Чечеліївці та Олександрівці Олександрійського повіту розмістився загін у 8000 повстанців[5].

Для ліквідації «Степової дивізії» чекісти почали використовувати звичні для них методи. У першу чергу йшлося про створення системи заручників. Більшість «степовиків» були вихідцями з сіл Катеринославщини і тому

чекістам не важко було сформувати групу заручників з числа родичів дивізійників. Це, а також доволі скрутне становище, в якому опинився К. Пестушко змусило його розпустити свій загін. Проте, кожен курінь, який відходив брав із собою зброю для того аби її заховати на випадок майбутнього антирадянського повстання. Штаб Блакитного пішов у підпілля, підтримуючи зв'язок з Юрком Тютюнником та Симоном Петлюрою, до яких в Тарнов (Польща) їздила безстрашна розвідниця Віра Бабенко, за дорученням Блакитного.

В той час, коли активно діяла дивізія К. Блакитного в розпочинається оформлення централізованого українського повстанського руху. Очолити цей рух в Катеринославщині повинен був доктор Гелев видатний діяч повстанського руху. Одним з його помічників був Андрій Зірка-Рибалка керівник повстанського загону на Нікопольщині. Саме його чекісти вирішили використати для ліквідації повстанського руху в регіоні. Для цього два співробітники НК вийшли на зв'язок з Зіркою і повідомили йому, що вони є посланцями від ще одного місцевого отамана Брови і мають вийти на зв'язок з Гелевим для координації майбутнього повстання. Для підтвердження своїх слів вони продемонстрували документи начебто підписані Бровою. Зірка їм повірив і надав пароль для виходу на конспіративну квартиру до мадам Уманської де мав знаходитись Гелев[2, арк. 136].

Проте, знайшли доктора Гелева на квартирі у Чумаченко в с. Соленому. Чекіст, який проводив цю операцію не зорієнтувався у ситуації і повідомив про те що в домі відбувається нарада петлюрівської організації представникам 1-шої кінної армії. Військові оточили будинок і запропонували здатись, мешканці не погодились і їх було знищено. Пізніше з'ясувалось що серед вбитих був доктор Гелев, Олександр Белінський та власник будинку Чумаченко[2, арк. 136-137].

Пізніше на квартирі Уманської біли затримані Цибенко та Кравченко, які дали покази співробітникам НК, а останній навіть почав з чекістами співпрацювати. З їх показів стало відомо, що в Україні було заплановано масштабне антибільшовицьке повстання. Керівником його в Катеринославщині, Західній Херсонщині та Північній Таврії мав бути доктор Гелев. Помічником його був Зірка-Рибалко, а ад'ютантом Олексій Кравченко. В Нікопольському районі повстання мав організувати Никитенко-Вогник, на Мілітопольщині – Кимлач, у Новомосковському районі – Данил Сердюк, а Верхньодніпровському – Бондаренко[2, арк. 139].

Отримавши цю інформацію Губ НК почало готувати операцію по ліквідації цього повстання. Безпосередній керівник, доктор Гелев, вже був знищений проте ціла мережа повстанкомів продовжувала діяти в регіоні. Для боротьби з цими групами вирішено було діяти військовими та чекістськими методами одночасно. Зокрема, вирішено було використати рішення 5 всеукраїнського з'їзду рад про амністію. Амністія давала можливість для залучення колишніх очільників та рядових членів повстанських загонів до співпраці з органами державної безпеки. Так за амністією легалізувався разом з усім своїм загonom отаман Мирний. І 20 травня 1921 року Губ НК почало формувати загін з колишніх повстанців у складі 80 осіб, ядром якого став загін під керівництвом Мирного. Іншими словами, в травні 1921 року на Катеринославщині виникає перша спецгрупа, яка мала під виглядом повстанського загону ліквідувати групи українських повстанців. Так були викриті та ліквідовані загони Богуна та Смірського, що діяли в Павлоградському та сусідніх уїздах[2, арк. 86]. За допомогою Кравченко був оточений у своєму домі та вбитий К. Пестушко

Така тактика дала свої результати. На 1 серпня 1921 року на Катеринославщині було зафіксовано всього 6 повстанських загонів. Активно ліквідацією повстанського руху на Катеринославщині займались 106 батальйон

при Губ НК та 30-та дивізія Харківського військового округу.

Проте повстанський рух на цьому не був завершений. Згідно даних НК в другій половині 1921 року активно діяли загони Комреча (Павлоградський уїзд, 60 осіб та 6 кулеметів), Іванова (Криворізький уїзд), та загін у Катеринославському уїзді (8 осіб, 1 кулемет) [2, арк. 87].

Загалом, на 25 серпня 1921 року за участь у повстанському русі було розстріляно 52 особи. За соціальним складом найбільше серед розстріляних було інтелігенції (28 осіб), селян (15 осіб) робітників (4 осіб) [2, арк. 146]. Отже, саме представники інтелігенції та селянства складали найбільш активні кадри повстанського руху в регіоні.

Таким чином, протягом 1919-1921 років на території Катеринославської губернії діяв організований український повстанський рух. Для ліквідації цього руху органи держбезпеки використовували чекістські методи, а саме: взяття заручників, створення спецгруп, вербування учасників повстанського руху, тощо. Крім того, широко використовувались військові методи боротьби, які разом з введенням НЕП(у) ліквідували соціальну базу українських повстанців, а це призвело до затухання повстанського руху в регіоні.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Краткая историческая справка о работе органов гос. безопасности Днепропетровщины за 1919-1967 г.г. //ДА СБУ м. Дніпро. ф. Друкованих видань.
2. Отчёт Екатеринославской губернской чрезвычайной комиссии с 1 января 1920 по 10 ноября 1921 //ДА СБУ м. Дніпро. ф. Друкованих видань.
3. "Братня" навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст. / За заг. ред. В. Брехуненка. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2016. 248 с.
4. Думанський В. Бунтівне Криворіжжя. Шлях отамана Пестушко. Український тиждень. 2015. 25 грудня.

5. Касс Н. Отаман «Степової дивізії». URL: <http://sichovyk.com.ua/istorichna-slava/268-otaman-stepovoji-diviziji> (дата звернення: квітень, 2018)

**Мельник О.О.,
заступник директора з обліку і збереження музейних цінностей;
КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР**

ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ НА КРИВОРІЖЖІ В 1919 РОЦІ

Історія антирадянського руху опору на Криворіжжі має ще багато білих плям. За часів радянської влади селянські повстання висвітлювались тенденційно, відповідно до ідеологічних засад правлячої партії. Людей, які боролись зі зброєю проти більшовизму під політичними гаслами, з пропагандистських міркувань прирівнювали до кримінального бандитизму.

Мета дослідження – показати роль селянства Криворіжжя в Українській революції у 1919 році; висвітлити настрої селян в регіоні.

За часів незалежності питання повстанського руху в нашому краї частково висвітлені у працях Р.М. Ковалю, дніпропетровських істориків В.В. Ченцова, В.Т. Друмова, В.П. Шкварця, Д.В. Архирейського [7]. Джерельна база репрезентована опублікованими документами з Центрального державного архіву громадських об'єднань України, періодичними виданнями тих часів та мемуарами місцевого краєзнавця Андрія Пахомова.

Основною причиною активізації селянського повстанського руху на Криворіжжі, як і по всій Україні, стала аграрна політика нової влади. Це, зокрема, бронювання на початку 1919 р. більшої частини націоналізованої землі за радгоспами і комунами. Селяни отримали на кожне господарство невеликі наділи в 1,2 і 1,5 десятин, що не могло суттєво покращити їх добробут. Неприємною подією для землеробів стала відміна вільного ринку, а згодом і насильницьке вилучення зернопродуктів шляхом продрозкладки. При цьому на їдця залишалось 12-13 пудів продовольства на рік – доволі вирахована владними структурами норма [6, с. 535-536]. При цьому ніяких обіцяних взамін промислових товарів відповідні державні інституції селянам не

надавали.

Вказані та інші причини призвели до зростання незадоволення більшовицькою владою, а згодом і до збройного з нею конфлікту.

Перша офіційна згадка про повстання на Криворіжжі датується 10 квітня 1919 р. Місцевий часопис «Известия Криворогского Совета» повідомив про відправлення в с. Широке (сучасний райцентр) Першого Криворізького карального загону з ротою агентів НК [3]. Безпосередньо в Кривому Розі перший антиурядовий виступ спалахнув 21 квітня 1919 р. Повсталася 7 рота 2-го Херсонського полку, який тут базувався. Виступ під гаслом «Геть жидів і надзвичайки» організували ліві есери. Солдати розійшлися по навколишніх селах і агітували селян до збройної боротьби. Ліквідовано заколот 25 квітня [15].

Про напружену ситуацію в селах краю свідчить циркуляр від 2 травня 1919 р. Катеринославського губкому КП(б)У до місцевих партосередків з наказом взяти на себе функції спостереження «за контрреволюційними і іншими злочинними елементами і повідомляти про них до НК» [16].

10 травня 1919 р. повстанські війська отамана Н.Григор'єва почали захоплювати територію Криворізького повіту, а 12 травня ввійшли в місто. Григор'євці розпускали старі ради і створювали нові «керівні трійки», які очолили безпартійні та українські соціалісти. Так, на станції Долгінцево всі керівники нової ради були членами «Просвіти»: Костянтин Бакуменко (репресований у 1937 р.), Тимофій Ритченко (репресований в 1938 р.), Онисим Ківенко (розстріляний 18 жовтня 1937 р.). Всі вони були членами українських соціалістичних партій [6]. До повстанців Григор'єва приєдналась велика кількість жителів міста і повіту, включаючи частину бійців загону Єфимова, направлених в Долгінцево для «наведення порядку». Згодом газета «Селянська правда» напише, що основним контингентом повстанців Григор'єва були селяни Криворізького повіту [13].

Також цікаво, що Криворізький комуністичний полк почав формуватись у квітні 1919 р., коли відбулось наростання повстанського руху. Туди за плату приймали бійців місцевої самооборони, червоногвардійців й членів комбідів – тобто людей, які

вже показали свою лояльність до радянської влади. Протягом місяця було набрано близько 480 піхотинців і кавалерійський ескадрон. Справжньою причиною створення цього полку була не боротьба із зовнішнім ворогом, а придушення повстанського руху. Зокрема, в травні 1919 р. полк вів активну боротьбу із загонами отамана М.Григор'єва [12, с.189-196].

З метою змінити негативне ставлення селян Криворіжжя до радянської влади уповноважений ради робітничо-селянської оборони Андрій Бубнов розпорядився направити до Кривого Рогу спеціальний агітаційний поїзд з відповідною літературною і штабними пропагандистами [2, с. 145].

Мабуть, місцеві селяни не квапились записуватись до РСЧА, а всіляко від цього ухилялись. На це опосередковано вказує факт початку кампанії боротьби з дезертирством, починаючи від роз'яснювальної роботи і до облав та показових розстрілів [18, с. 210].

Терор проти селянства посилювався після прийняття 5 липня 1919 р. Радою робітничо-селянської оборони постанови «Про придушення куркульських та білогвардійських заколотів на селі» [1, с. 117].

З середини липня 1919 р. для боротьби з виступами селян почали використовувати частини Червоної армії. Наказано всіх, хто чинив опір, знищувати. Головним завданням визначено роззброєння населення [17].

У Кривому Розі в першій декаді липня 1919 р. почалося створення каральної роти, яка виконувала і поліцейські функції, для підтримання громадянського спокою [4].

З оголошенням 19 липня в повіті військового стану владні структури отримали широкі повноваження для жорсткого придушення будь-яких форм непокори, зокрема, заборонили проведення всіляких зборів [11].

В межах повіту в липні – на початку серпня ще продовжували боротьбу чисельні залишки невеликих загонів армії отамана Григор'єва. Вони громили сільські й волосні ради, вели антибільшовицьку агітацію. На їх приборкання мобілізували більшість членів КП(б)У і територіальний батальйон [8].

Протягом 7-10 серпня 1919 року Криворізький повіт захопили війська А.Денікіна.

Нова влада своє ствердження також почала з репресій. На цей раз вони були направлені проти партійців і колишніх працівників радянських органів влади. Наш край приєднали до новоствореної Харківської області.

Селяни знову стали об'єктом позаекономічного визискування. Денікінці відразу ввели одноразовий податок – по 5 пудів зерна з десятини і обов'язкові засіви на потреби армії, зобов'язали повернути третину врожаю 1918 року колишнім власникам землі, половину скошеного в 1919 р. хліба, шосту частину овочів і картоплі до 1 вересня 1919 р. [14, с. 146].

Зневіреність у діях денікінської адміністрації швидко переросла в ненависть до неї. Колишні борці з радянською владою тепер легко повернули свою зброю проти чергових окупантів.

Останнім трагічним акордом повстанських змагань 1919 року стало прибуття до Кривого Рогу партизанського загону посаду Висунськ (зараз Миколаївська область) під командуванням Захара Мурляна. Кавалеристи генерала Шкуро 20 грудня зненацька захопили станцію Долгінцево, де знаходились партизани. В бою загинули 94 повстанці, 29 бійців були відпущені – жителі сел. Долгінцево довели, що полонені – це місцеві жителі, які випадково потрапили на місце бою [10].

Вже на другий день (21 грудня) після захоплення червоними частини Криворізького повіту командування Південного фронту наказало створити загін особливого призначення для боротьби з повстанством [9].

Розпочався новий етап протистояння між радянською владою та селянством.

Висновки:

- робіт по заявленій темі опубліковано небагато;
- в 1919 році селянство Криворіжжя вже стало серйозною військовою силою, об'єднаною ватажками у боєздатні формування;

- основною причиною заворушень стала політика більшовиків на селі, головним чином у примусовому викачуванні хліба і насадженні колективних форм

господарювання.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Верстюк В.Ф. Внутренний фронт: стратегия и тактика борьбы. Украина в 1917-1921. – Київ, 1997.
2. Гражданская война на Екатеринославщине (февраль 1918-1920): сборник документов и материалов. Днепропетровск, 1968.
3. Известия Криворогского Совета рабочих, крестьянских и солдатских депутатов. 1919. 10 апреля.
4. Там само. 1919. 12 июля.
5. Історична Енциклопедія Криворіжжя: у 3-х т. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2007. Т. 1.
6. Там само. С. 535-536.
7. Коваль Роман 1)Кость Блакитний, отаман Степової дивізії. Київ: Незборима нація, 1997. – 96 с.; 2)Отамани Гайдамацького краю. Київ: Правда Ярославичів, 1998. 616 с.; Ченцов В.В. 1)Влада і селянство в Україні в 20-ті рр.. Тернопіль : Збруч, 1999; 2)Влада і селянство в Україні в 20-ті рр.(в співавторстві) // З архівів ВЧК-ГПУ-НКВС-КДБ. 1999. № 1-2. С. 98-100, 109.
8. Комуніст. 1919. 5 серпня.
9. Красная армия.1919. 21 декабря.
- 10.Краткий очерк истории революционной борьбы Долгинцевских железнодорожников. // Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. КН-30560/Ф-6173. Арк. 132. Машинопис.
11. Наше слово. 1919. 19 июля.
12. Пахомов А.Г. Очерк истории пролетарской революции и гражданской войны на Криворожье (1917-1922). // Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. КДФ-27749. Арк. 189-196. Машинопис.
13. Селянська правда. 1919. 29 травня.
14. Хмель И.В. Аграрные преобразования на Украине. 1917-1921. Київ, 1990.
15. ЦДАВОВ України. Ф. 1. Оп. 20. Од. зб. 35. Арк. 45.
16. Там само. Ф. 1738. Оп. 1. Од. зб. 63. Арк. 3.

17. Там само. Ф. 1. Оп. 20. Од. зб. 107. Арк. 48.

18. Щусь О.И. О некоторых вопросах военного строительства на Украине в 1919 году. Украина в 1917-1921. Київ, 1991.

**Фінічева В.А.,
працівник музею історії навчального закладу;
Криворізький державний педагогічний університет**

ПОБОРНИК УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ (до 140-річчя від дня народження М.Я.Бородуліна)

Ім'я Миколи Яковича Бородуліна нині відоме вузькому колу краєзнавців та людей, що цікавляться історією освіти на Криворіжжі. Його життєвий шлях та професійна діяльність до цього часу не потрапляла в коло інтересів дослідників, хоча і перше, і друге гідне уваги задля поповнення пантеону постатей – учасників освітньо-розбудовчих процесів на криворізькій землі. Саме це і мотивувало автора до даної публікації.

Зазначений вище стан речей зумовлюється ще й обмеженою джерельною базою: згадка у довідкових виданнях початку минулого століття, спогади криворіжців, які за певних обставин перетинались з М.Я.Бородуліним у той чи інший період його життя або діяльності. З цього обмеженого фактажу дізнаємося, що народився він в кінці 1870-х років на Полтавщині в родині службовця. Якість середньої освіти, яку він здобув у Луб'янській чоловічій гімназії дозволила йому вступити до Петербурзького університету, де його навчання було нетривалим [7]. Через участь у студентських хвилюваннях М.Бородуліна мобілізують на військову службу, досвід якої зумове його участь у бойових діях російсько-японської війни (1904-1905). Останнє стане причиною перерви навчання Миколи Бородуліна вже в Київському університеті, закінчення якого припадає на 1907-й рік.

Майже у 30-річному віці він починає свою професійну діяльність,

викладаючи російську мову у Комерційному училищі Кривого Рогу [6]. Микола Якович переймався системою організації шкільної освіти у нашому місті і задля підвищення її ефективності займається вивченням досвіду організації шкільної справи в інших регіонах, зокрема, відомо про його поїздку з цією метою до Галичини.

Буремні події Української революції 1917-1921 рр. знову наворачтають його до військової справи. Невдовзі, повернувшись до Кривого Рогу, занурюється у справу українізації населення та вчительства Криворіжжя, спираючись на неоціненний досвід членства у Товаристві імені Т.Г.Шевченка, яке виникло під час, згаданої вище, поїздки до Галичини у 1912 році [7]. Долучення до діяльності криворізьких «Просвіт», як результат подвижництва М.Я.Бородуліна на ниві українізації, а також давнього спілкування (ще з часів викладання в Комерційному училищі та співпраці у Товаристві допомоги бідним учням) з А.М.Кисловим, головою криворізької філії «Просвіти».

Ще одним аспектом професійної діяльності М.Я.Бородуліна стала справа організації підготовки педагогічних кадрів у Кривому Розі - чим і закладалися підвалини професійної педагогічної освіти у Кривому Розі, якою сьогодні гідно опікується Криворізький державний педагогічний університет. Відомий факт функціонування у нашому місті у 1922-му році Вищих педагогічних курсів під кер-вом М.Я.Бородуліна [1]. Архівні джерела подають інформацію, що попередньо, з 1920-го курси існували у статусі педагогічної (учительської) семінарії [9]. Влітку 1925-го року відбувся випуск слухачів Криворізьких Педагогічних Курсів, розподіл яких відбувся по сільських школах [10]. Восени того ж року сталося перейменування Вищих Педагогічних курсів в Педагогічні технікуми, суть якого викладена у Повідомленні старшого інспектора педосвіти НКО УСРР Бандурівського до керівників педтехнікумів, датованого вереснем 1925 р.. А саме, що перейменування педкурсів в педтехнікуми не є їх

реорганізацією і доки не підготовлене Положення про педтехнікуми, останні залишають структуру і в роботі керуються Положенням про педкурси [3].

Майже одразу по зміні статусу, Криворізький педагогічний технікум переводиться до Нікополя. Причиною таких дій стає «відсутність в м.Кривому Розі відповідного помешкання» [9]. З боку місцевої влади, і, вочевидь, основним ходотайцем тут був саме М.Я.Бородулін, спостерігались певні кроки залишити навчальний заклад в місті: було виділене приміщення під гуртожиток для курсистів [5,с.273]; приміщення торгово-промислової школи надавалось під навчальний корпус [2] тощо.

На цей момент є не з'ясованим, чому М.Я.Бородулін не залишається керівником закладу, який на початок 1925-го року мав контингент студентів 210 осіб (з них: 119 чол. та 91 жін.), а навчальний процес забезпечували 20 викладачів та стільки ж осіб обслуговуючого персоналу [4,с.497]. Відмова через переїзд, на нашу думку, малоімовірна, враховуючи той факт, що подальша професійна діяльність освітянина продовжується аж ніяк не в Кривому Розі – він очолює роботу місцевого педагогічного технікуму у Новомосковську.

За два роки повертається до Кривого Рогу і працює у навчальному закладі на одному з криворізьких рудників, окремі джерела зазначають, що це була школа гірничого учнівства (Горпромуч) на руднику «Більшовик» (до 1928-го р. – рудник «Дубова Балка») [7]. Це стає останнім місцем роботи М.Я.Бородуліна до його арешту у 1930-му році. За свідченнями, одночасно з ним ув'язнених, його було страчено 27 травня 1931 року [8].

У пам'яті усіх тих, хто в нього навчався він залишився як «видатний український діяч, незабутній трудівник-освітянин на українській ниві. Все своє життя він поклав за справу відродження української школи, держави. Він боровся за українську школу – найголовнішу підвалину рідної культури...» [7].

Саме для того, щоб документально підтвердити або спростувати все вище викладене, і важливо продовжити дослідження життєвого шляху та професійної діяльності Миколи Яковича Бородуліна.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. 70 років молодості Криворізького державного педагогічного університету. Кривий Ріг, КДПУ, 2000.
2. ДАДО. ф.1. оп.1. спр.2127. 52 арк.
3. ДАЗО.Ф. 3674. Оп. 1. Спр. 34. 201арк..
4. Мельник О.О., Балабанов С.В. Історична енциклопедія Криворіжжя. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2007. 604 с.
5. Мельник О.О., Балабанов С.В. Історичний хронограф Криворіжжя. Кривий Ріг, 2012. 456 с.
6. Минухин Э. А., Стецовский Я. И. Деловой и коммерческий Кривой Рог: Справочная книга и адрес-календарь за 1914 г. Кременчуг, 1914
7. Спогади Жовтухи М. про М.Я. Бородуліна // Фонди музею історії КДПУ. б/н
8. Спогади Кузіна І. про М.Я. Бородуліна // Фонди музею історії КДПУ. б/н
9. ЦДАВОВУ. Ф.166.оп.5.спр.570. 427 арк.
10. Червоний гірник. 1925. 02 липня.

Дояр Л.В.,
кандидат історичних наук, доцент
(м. Київ)

НЕВІДОМИЙ РЕКТОР В ІСТОРІЇ КРИВОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

В історії вищих навчальних закладів Кривого Рогу, особливо на етапі їх становлення у міжвоєнний період, багато спільних сторінок. Яскравим доказом цих фактологічних перетинів є нова книга з серії «Реабілітовані історією», видана у нашому обласному центрі у 2017 р. [4]. Наведену вище констатацію

підтверджує і дана стаття, адже, невідомий ректор в історії сучасного КНУ був «кадровим подарунком» сусіднього Криворізького педагогічного інституту.

Встановлення невідомого раніше прізвища директора Криворізького залізорудного інституту ім. Серго Орджонікідзе – Семена Родіоновича Волошина, який обіймав названу посаду впродовж 1934-1935 рр., стало нещодавнім результатом авторських краєзнавчих пошуків. Член ВКП(б) з 1925 р., бувший член Комсомолу з 1920 р., народжений у 1905 р. С.Р. Волошин у 1932 р. закінчив заочний інститут червоної професури [3, арк. 39]. У його біографічній довідці говориться, що з 1927 р. він працював у вищих навчальних закладах: був директором Луганського машинобудівного інституту, Криворізького педагогічного інституту, а 3 березня 1934 р. наказом Головного управління навчальними закладами був призначений директором Криворізького залізорудного інституту [3, арк. 39].

У ЦДАВОВ України зберігається кілька оригінальних документів за підписом директора КЗРІ С.Р. Волошина, а саме: звіт, надісланий 9 липня 1934 р. у Харків на адресу статистичного відділу ГУНЗ Наркомату важкої промисловості СРСР на Україні, у якому говориться про рух студентів (переведених, виключених, таких, що залишилися на повторний курс) [3, арк. 7]; докладний директорський звіт про роботу КЗРІ у II семестрі 1934 р. [3, арк. 8-18]; звітність по підготовці кадрів за II семестр 1934-1935 навчального року [3, арк. 19]; детальний кадровий і майновий опис Криворізького залізорудного інституту ім. С. Орджонікідзе [3, арк. 37-47]; акт передачі – прийому майна КЗРІ своєму наступнику – ректору О.І. Котову, датований 8 квітня 1935 р. [3, арк. 48-53]; штатний розпис інституту станом на 1 квітня 1935 р. [3, арк. 56]; список звільнених у 1934-1935 рр. викладачів КЗРІ [2, арк. 46-47]; відомість про професорсько-викладацький склад КЗРІ станом на 1935 р. [1, арк. 15].

Слід зазначити, що звіти за підписом С.Р. Волошина не є унікальними (у

ЦДАВОВ України зберігаються звіти КВРТ-КЗРІ-КГРІ, візовані директорами М.І. Кондратьєвим, Ф.П. Кошовим, І.А. Бродським, О.І. Котовим), однак, «волошинські» звіти – великі за обсягом і містять багато цікавих подробиць з тогочасного життя закладу. Так, наприклад, ми дізнаємося, що у середині 1930-х рр. інститут мав міцне приміське господарство, де утримувалося 50 корів, 24 телят, 15 свиноматок, 15 коней та багато усілякого сільськогосподарського реманенту [3, арк. 15]. Зусиллями науково-педагогічного та студентського колективів було проведено посівну кампанію: 25 га землі – засіяно озимими сортами пшениці, 10 га – ячменем, 15 га – соняшником, 5 га – квасолею, 7 га – просом, 4 га – бахчевими культурами, 18 га – картоплею, 5 га – усілякою городиною (капостою, помідорами, огірками, морквою, цибулею, буряком тощо). У звіті говорилося, що інститут на 100% забезпечує себе свіжим молоком (з розрахунку на кожного студента щодня постачалося 0,75 л цього поживного продукту), на 75-85% – картоплею, на 25-35% – крупами, жирами і м'ясом [3, арк. 16].

Взагалі, адміністративно-господарчий комплекс інституту у середині 30-х рр. минулого століття, судячи з наявних документів, був у пріоритеті. В описі КЗРІ розповідається про облаштовану їдальню з повноцінним 3-разовим раціоном для 600 студентів, 100 викладачів та 150 співробітників [3, арк. 46]. Окрім того, у студентському гуртожитку працював буфет.

Добре обладнаними були студентські гуртожитки, яких, на той час, нараховувалося три – перший та другий, збудовані у 1930 р., розташовувалися за адресою вул. Суворівська, 1; третій, збудований у 1934 р., знаходився на вулиці К. Маркса, 73 [3, арк. 43]. В останньому діяли амбулаторія та медичний пункт, розраховані на 30 щоденних відвідувачів; працювали перукарня з пропускною можливістю у 100 осіб на день, баня для 120 душ на добу; функціонували взуттєва та портняжна майстерні, червоні кутки, фізкультурний

зал тощо [3, арк. 46].

Під час директорування С.Р. Волошина у навчальному корпусі інституту (вул. Пушкінська, 29) було проведено внутрішню каналізацію, відремонтовано коридори, настелені килимові доріжки, на поверхах встановлено квіти у горщиках, завезено 600 куб. м. чорнозему і проведено озеленення подвір'я, організовано тризмінне чергування швейцарів, облаштовано роздягальню (відтоді, у приміщення інституту заборонялося заходити у верхньому одязі і головних уборах), заборонено тютюнопаління [3, арк. 14].

У навчальному процесі, за керівництва С.Р. Волошина, викорінювалися «лібералізм» у виставленні оцінок та прогульництво, поширене серед викладачів [3, арк. 12-14]. У вищеназваному звіті йшлося про те, що в інституті суттєво підвищено вимоги до студентів, що складають іспити повторно, між тим «рецидиви лібералізму» все ще зберігаються (кафедра фізики, оцінюючи студентів електромеханічного факультету поставила 26,5% відмінних оцінок, 20,4% – оцінок «добре», 45% – «задовільно» і лише 8,1% – «незадовільно»). Звинувачені у виявлених недоліках викладачі були звільнені з роботи (Улітенко – викладач технології металів, Сердюк – викладач фізики) [3, арк. 13]. Проблема викладацького прогульництва пояснювалася тим, що серед викладачів інституту було чимало сумісників (Шапошников, Гольдштейн, Терещенко, Мекеліта, Дьомін), працівників міськкому партії (Гук, Овсюк, Макаров), яким, через виробничий процес та партійну діяльність, було важко поєднувати роботу і викладання [3, арк. 11].

Окрім організаційно-господарчих та навчальних здобутків, з ім'ям С.Р. Волошина пов'язано типові для радянського життя 1930-х рр. речі, а саме: цькування та переслідування свободи мислення. За підписом директора КЗРІ Волошина та завідувача спецчастини Монастирського 18 січня 1935 р. у Харків була відправлена депеша з грифом «не підлягає оголошенню» [2, арк. 46-47]. У

документі йшлося про звільнення 11 викладачів інституту, двоє з яких (викладачі суспільно-політичних дисциплін С.Г. Рудь та С.С. Демиденко) безапеляційно звинувачувалися у контрреволюційній агітації, троцькізмі та шовінізмі. Окрім того, С.Р. Волошин став ініціатором цькування своїх попередників (директора КГРІ 1933-1934 рр. І.А. Бродського та його команди – секретаря парткому інституту Соколана та голови профкому Бика). Новоприбулий Волошин називав Бродського «шляпою», через що в інституті одноосібно заправляв «махновець Соколан» [3, арк. 8]. Ясна річ, що такі «викривальні» висновки С.Р. Волошина, у подальшому, стали підставою для репресій – автором з'ясовано, що, незабаром, до сталінських катівень потрапили І.А. Бродський та С.С. Демиденко.

Отже, постать встановленого нами ректора КЗРІ є неоднозначною і, навіть, сумнівною з етичної точки зору, однак, вона яскраво віддзеркалює суспільно-політичне життя сталінської епохи, а значить, є цікавою у контексті реконструювання нашого історичного минулого.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Відомості про професорсько-викладацький склад учбових закладів Наркомату важкої промисловості по УРСР 1935 р.// Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВОВ України). Ф. 1252 «Інспекція Головного управління навчальними закладами Наркомату важкої промисловості СРСР на Україні (м. Харків)». Оп. 1. Спр. 309. 145 арк.
2. Документи про звільнених та знову прийнятих викладачів інститутів Наркомважпрому СРСР по УРСР 1933-1935 рр.// ЦДАВОВ України. Ф. 1252 «Інспекція Головного управління навчальними закладами Наркомату важкої промисловості СРСР на Україні (м. Харків)». Оп. 1. Спр. 23. 70 арк.
3. Документи про роботу КГРІ (звіти, відомості) 8.02.34 – 1.04.35 р.// ЦДАВОВ України. Ф. 1252 «Інспекція Головного управління навчальними закладами Наркомату важкої промисловості СРСР на Україні (м. Харків)». Оп. 1. Спр. 138. 59 арк.

4. Історична пам'ять Дніпропетровщини: події, факти, імена: зб. статей та документів: у 5 т. Дніпро: Науково-редакційний центр Дніпропетровської обласної редколегії по підготовці й виданню тематичної серії книг «Реабілітовані історією»; Вид-во «Монолит». Т. 5: Криворіжжя у тенетах політичних репресій /[уклад. Є.І. Бородин, В.В. Іваненко, Л.Л. Прокопенко, Л.В. Дояр, Н.А. Печеніна, В.А. Фінічева]. 2017. 220 с.

Левченко Є.М.,
старший науковий співробітник;
КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР

МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ КРИВОРІЗЬКОГО ПІДПІЛЛЯ (за спогадами Софії Андріївни Сороки)

Значний внесок у Перемогу в роки Другої світової війни зробили підпільники та партизани. Діяли патріоти і на Криворіжжі. Аналіз опублікованої літератури, архівних документів, спогадів підпільників і людей, які жили в той час, свідчить про те, що крім українського націоналістичного підпілля, в Кривому Розі існувало і партійно-комсомольське, радянське підпілля. Як стверджує історик В.О. Шайкан, таких підпільних груп і організацій у нас було 18 [5, с. 137].

Незважаючи на те, що ця тема широко висвітлювалася в краєзнавчій літературі, ще не всі героїчні подвиги патріотів визнані, їх діяльність і досі не знайшла об'єктивної оцінки. Частина підпільних груп не була затверджена Дніпропетровським обкомом КП(б)У в 1962 р. і в наступні роки. Така доля спіткала і підпільну організацію СДТЛФ (Союз добровільних товариств ліквідації фашизму), яка активно діяла на Криворіжжі та в сільських районах області в 1942-1944 рр., об'єднавши у своїх лавах сотні патріотів. Керувала організацією рада командирів. Структура була побудована по типу спортивних товариств (груп) із поділом на секції (підгрупи) і ланки, які очолювали С.Т. Циганенко, В.І. Просяник, В. Валявський, В.Ф. Бурцев та інші [3, с. 54]. Було

затверджено 31.08.1962 р. (протокол №40) лише групу С.Т. Циганенка в кількості 32 чоловік, яка входила в цю організацію і була найбойовитішою і найрезультативнішою [8, с. 152]. Загинув С.Т. Циганенко 18 січня 1944 р.

Мета даної публікації полягає в тому, щоб на основі спогадів Сороки Софії Андріївни (у дівочтві Кулик) – члена підпільної організації СДТЛФ, мешканки селища Суха Балка, попри їх суб'єктивність, допущені неточності, показати як розгортався рух опору на Криворіжжі в період окупації (14.08.1941 р. – 22.02.1944 р.), зокрема у північних районах міста; яким було життя мешканців шахтарських селищ. Розглянути ці події через призму тогочасних поглядів і переконань, побачити неофіційний бік медалі. Адже найціннішим у текстах мемуарного жанру є суб'єктивна версія очевидця [9, с. 201].

Завдання: дотримуючись методологічних принципів критичного та порівняльного аналізу, довести, що ці мужні люди зробили гідний внесок у визволення міста військами 3-го Українського фронту під командуванням генерала армії Р.Я. Малиновського. Постійно наражаючи на небезпеку себе та рідних, стійко витримуючи катування, вони займалися агітацією, шкідництвом на шахтах, рятували військовополонених, надавали допомогу пораненим, допомагали криворіжцям уникнути рабської праці в Німеччині, брали участь, разом з бійцями 37-ї армії під командуванням генерал-лейтенанта М.М. Шарохіна, в боях за визволення північної групи рудників.

Рукописні спогади охоплюють проміжок часу з березня 1942 р. (час вступу Сороки С.А. до підпільної організації) до лютого 1944 р. (визволення міста). Влаштувавшись креслярем у шахтоуправління «Суха Балка», вона та Вікторія Капустянська діставали чисті бланки з німецькими печатками, друкували фальшиві довідки і передавали їх Володі Дондику із групи С.Т. Циганенка, яка діяла на Жовтневому руднику. Це допомогло багатьом криворіжцям уникнути примусового вивезення до Рейху. Коли у жовтні 1943 р. до рудника підійшли

війська 2-го Українського фронту під командуванням І.С. Конєва, підпільники на чолі з В.І. Просяником провели бойову операцію, захопили два німецькі автомобілі. Першим взводом командував В.Ф. Бурцев.

Як постає із свідчень автора, вона та Раїса Лавренко виконували багато ризикованих завдань: переносили в мішках із дровами зброю із селища ім. Шевченка на динамітний склад; ходили в розвідку; діставали із розбитих гітлерівських машин продукти харчування; збирали ліки, перев'язочний матеріал для медпункту, організованого в шахті ім. Шильмана, куди перейшов загін під командуванням В.І. Просяника. Сюди ж поступали і поранені червоноармійці, адже лінія фронту проходила за шахтою. Дівчата-підпільниці допомагали лікарю Алексеєвій надавати першу меддопомогу, а потім відвозили воїнів у медсанбат на рудник ім. Червоної гвардії.

Під час нальоту ворожої авіації медпункт було розгромлено, загинула лікар Колесник. Тому Софія організувала дівчат: Віру Бей, Ольгу Давиденко, Євдокію Петренко для облаштування нового медпункту в підвалі дитячого садка. Штаб загону розмістився у сусідньому приміщенні. Пересування по руднику було небезпечним, його обстрілювали міномети противника, які були встановлені на протилежному березі річки Саксагань, біля селища Рибасово. Софія Андріївна виконувала роль зв'язкової, ходила разом із бійцями 595-го стрілецького полку 188-ї стрілецької дивізії полковника В.Я. Даниленка у розвідку з метою встановлення вогневих точок ворога в районі селищ Дубки, ім. Фрунзе, Верабове, Рибасово, Соколовка [10, арк. 1,2].

У спогадах автор описує свою зустріч на станції Роковата із секретарем міськкому партії І.М. Сіренком, який у складі спеціальної оперативної групи міськвиконкому разом із військами прибув у вже визволені північні райони міста з метою оперативного відновлення роботи усіх органів державної влади та надання найпершої допомоги усім, хто перебував в окупації. Як свідчать

архівні документи, Жовтневий райвиконком м. Кривий Ріг розпочав роботу вже на другий день після звільнення цього району. Вже 1 грудня 1943 р. члени оперативної групи міськвиконкому на чолі з Б.А. Зіненком розпочали підготовку до відновлення роботи цього органу радянської влади, тобто ще за 3 місяці до повного визволення міста [1, арк. 72]. І.М. Сіренко тоді сказав: «Головне наше завдання зараз – організація комсомольсько-молодіжних батальйонів для повної перемоги над ворогом. А ваше завдання – допомогти нам. Увечері я буду проводити збори на руднику «Червоногвардійському», на зворотному шляху заходьте, там поговоримо і про ваш загін» [10, арк. 3]. Побувала на цих зборах, які проходили досить жваво, і Софія Андріївна з товаришами. Пізніше вони проводили агітаційну роботу серед місцевого населення і завдяки цьому у загін влилось багато місцевої молоді, яка разом із підпільниками вела бої з окупантами за селища Рибасово, Суха Балка та інші.

31 жовтня 1943 р., коли ворог здійснив контрнаступ, кинувши сім танкових дивізій чисельністю до 800 танків проти ослаблених попередніми боями радянських військ [7, с. 7], С.А. Сорока пригадує: «З самого ранку почався сильний артилерійський і мінометний обстріл селища. Зв'язковий передав наказ відходити по сигналу. Бурцев В.Ф. дав команду короткими перебіжками просуватися до своїх. Німці побачили рух і посилили обстріл... Потім стала рухатися бронемашина, танкетка і автоматники. Група була озброєна гвинтівками і автоматами. Взвод Бурцева затримав противника на деякий час на цій ділянці. У цьому бою загинули Бурцев В., Лисяк В... Нас оточили німці і нам небагатьом удалось врятуватись. Я передала батькам Вані Лисяка про те, що він убитий. Батьки Вані і мати Бурцева перевезли їх вночі у двір Лисяків і на другий день вночі ми захоронили їх. Поряд з їхнім будинком була оранжерея і там квітнули хризантеми. Я нарвала букет білих хризантем і обклала всю могилу і вони збереглись під снігом до весни...» [10, арк. 4]. У цьому бою

героїчно загинув і командир групи Просяник В.І. [4, с. 348]. Начальник штабу Кащенко В.С. та 2-ий взвод відійшли на рудник ім. Леніна і були зараховані у десантні війська 10-ї гвардійської повітряно-десантної дивізії генерал-майора Іванова В.П. Остаточо було зупинено контрнаступ гітлерівських військ 3-го листопада 1943 р. Лінія фронту закріпилась на рубежі: східний берег р. Інгулець біля с. Недайвода – рудник ім. Леніна – с. Веселі Терни [6, с. 5].

На території, звідки змушені були відступити визволителі, залишилися поранені бійці та патріоти. Місцеве ж населення окупанти виселили, оголосивши цю територію забороненою зоною, самовільне відвідання якої каралося розстрілом. Постійно наражаючись на небезпеку, Софія приходила до поранених, приносила ліки. Їжу для них готувала мама Івана Лисяка. Їхня сім'я залишилася у забороненій зоні, бо батько хворів. Потім підпільникам вдалось поранених під прізвищами місцевих жителів перевезти до лікарні Жовтневого рудника, де лікар Й.Я. Кожем'якін та його медсестра робили операції, надавали необхідну медичну допомогу. Жінки, серед яких була і дружина загиблого Василя Бурцева, приносили хворим продукти харчування. А коли у лікарні з'явилися поліцаї з вимогою показати поранених, лікар відмовив їм у цьому. Хворих терміново розмістили по домівках, господарі яких за це могли поплатитися власним життям. Лікар змушений був переховуватись аж до визволення міста [10, арк. 5]. Також підпільники надавали допомогу і військовополоненим, що втекли із концтабору. Софія Андріївна діставала для них на Піонері і в Бажановому ячмінь, картоплю, кукурудзу, яку потім перетирали на жорнах.

Загарбники постійно влаштовували облави. Під час однієї із таких облав у селищі Ворошиловка у грудні 1943 р., куди була етапована сім'я Софії і мешкала в будинку разом з п'ятьма такими ж сім'ями, дівчину почали переслідувати. Рятуючись, вона по крихкому льоду Саксагані, перейшла на

інший берег. Переховувалась певний час у надійних знайомих. Повернувшись додому, у січні 1944 р. була арештована разом із Раїсою Лавренко. Дівчат кинули в камеру гестапо, яке знаходилось на Парадній вулиці (сучасна Свято-Миколаївська). Там дівчата піддавались нелюдським тортурам. «Під час допитів клали на табуретки і били пліткою. Пліть гумова, в середині дріт. Кожний удар залишає слід. Я зажимала зубами губи, – пише С.А. Сорока, – і мовчала. На табуретках улежати було важко. Від ударів я падала вниз. Вони топталась чобітьми з кованими підборами по моїх руках, били ногами. Потім знову клали на табуретку і починали знову і так багато разів» [10, арк. 8]. Патріотки все витримали, нікого не видали із товаришів. У лютому 1944 р. їх перевезли у концтабір – шталаг №338, який знаходився на Гданцівці, на території колишнього військового містечка [2, с. 251]. Раїсі вдалось утекти, а Софію разом із Ольгою Марченко спіймали і знову піддали тортурам. Потім посадили на підводи і під вартою через місто, повз ринок повезли на станцію Червона. Завели в зал очікування. Всі виходи були закриті. На дверях – охорона. Вишикували в колону по одному і погнали до ешелону. Завантажили у металеві вагони. По дорозі дівчатам вдалось здійснити втечу. З великими труднощами, долаючи фізичний біль, бездоріжжя, голод, холод, ризик бути схопленими, добрались до Кривого Рогу.

Після визволення міста Сорока С.А., як інші криворіжці, брала активну участь у його відбудові. Очолювала комсомольсько-молодіжну бригаду на руднику «Суха Балка» [10, арк. 10].

Отже, підпільники-патріоти зробили гідний внесок у визволення міста та в наближення перемоги у Другій світовій війні. Проте, їх діяльність ще і досі не знайшла об'єктивної оцінки. Деякі групи обвинувачилися в націоналізмі, але це робило їм честь [11, с. 215]. Історія цієї підпільної організації ще потребує копіткого дослідження та введення в обіг нових джерел, адже крапки над «і»

ще не всі розставлені.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Дніпропетровський обласний державний архів. – Ф. 4348. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 72.
2. Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941-1944). – К., 2000. – С. 251.
3. Дольчук А.В. Правда про союз добровільних товариств ліквідації фашизму / А.В. Дольчук // Війна 1941-1945 рр. : події, оцінки, спомини. Матеріали міжрегіональної наукової конференції. – Кривий Ріг, 2005. – 180 с.
4. Енциклопедія Криворіжжя / [Упоряд. В.П. Бухтіяров]. – Т. 2. – Кривий Ріг, 2004. – 816 с.
5. Кривий Ріг : лихоліття 1941-1945 рр. / В.В. Стецкевич, В.О. Шайкан, Р.П. Шляхтич, Є.М. Левченко. – Кривий Ріг : Видавничий центр ДВНЗ «КНУ», 2016. – 521 с.
6. Кривой Рог в годы Великой Отечественной войны. – Кривой Рог, 1989. – 8 с.
7. Кузнецов П.Г. Дні бойові / П.Г. Кузнецов // Свіча пам'яті. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2004. – 550 с.
8. Мельник О.О. Кривой Рог в пламени війни / О.О. Мельник, І.О. Стеблина. – Кривий Ріг, 2014. – 285 с.
9. Сахновський Є.В. Структура історичного пізнання / Є.В. Сахновський // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія : Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини : збірник наукових праць – Чернівці : Рута, 2002. – Вип. 123-124. – С. 198-205.
10. Сорока С.А. Матеріал о товарищах по борьбе / С.А. Сорока // Криворізький історико-краєзнавчий музей. – КДФ-15947. – 11 арк.
11. Шепель Ф. До дня незалежності лишилося рівно сорок сім років / Ф. Шепель // Вежа. – 2002. – №12. – С. 215.

**Понікаревич Наталя,
магістрантка сп. «Історія»
Науковий керівник: Шляхтич Р.П.,
кандидат історичних наук;
Криворізький державний педагогічний університет**

ДІЯЛЬНІСТЬ ВІНЕТИ НА ТЕРИТОРІЇ КРИВОГО РОГУ В ПЕРІОД ОКУПАЦІЇ

Однією з важливих проблем у дослідженні історії німецько-радянської війни є дослідження нацистського апарату агітації та пропаганди. Організації та веденню психологічної війни правлячі кола нацистської Німеччини надавали великого значення. Окремі аспекти функціонування Вінети на території Рейхскомісаріату вже знайшли своє відображення у працях К. Беркгофа [1], М. Гона [2], Гриднев В. [3], М. Михайлюк [7], Яшан О.О. [8], та ін. Залучення німецьких кіномитців для антисемітської пропаганди в Рейху й на східних окупованих територіях показує Ф. Левітас [6]. Коваль звертає увагу на здійснення окупаційною пресою антисемітської пропаганди з метою виправдати нацистський геноцид євреїв України [5].

Метою даної статті є дослідження структурного підрозділу східного відділу Міністерства народної освіти та пропаганди – «Вінети» у період німецької окупації м. Кривого Рогу.

З початком німецько-радянської війни пропаганду проти СРСР проводили «східний» відділ Міністерства пропаганди Райху, відділ пропаганди ОКВ(нім. Oberkommando der Wehrmacht (OKW - верховне головнокомандування вермахту), управління преси й пропаганди Міністерства східних окупованих територій, окремі структури Міністерства закордонних справ, служби СС і абверу та інші відомства. Вже напередодні воєнних дій проти СРСР у Міністерстві пропаганди був сформований «східний» відділ, у складі якого і функціонував відділ «Вінета» [8]. Судячи з протоколу допиту обвинуваченого

Герина Едуарда-Олександра Олександровича: «Саме слово «Вінета» являлося зашифрованою назвою цього управління» [4, арк.35].

«Вінета» здійснювала керівництво проведенням пропаганди на мовах народів СРСР, серед населення окупованої території Радянського Союзу, нацистських легіонів, а також займались виготовленням агітаційно-пропагандистських матеріалів із метою виховання в населення лояльності до «нової влади» й посилення антирадянських настроїв засобами радіомовлення, періодичної преси, дрібної друкованої продукції. Найбільша увага приділялася антисемітській та антирадянській пропаганді, метою якої було поглиблення вже існуючих настроїв у суспільстві.

Головою Східного відділу був призначений Еберхард Тауберт.

У великих містах СРСР: Києві, Ризі, Кривому Розі та ін. були створенні спеціальні відділи пропаганди, які отримували пропагандистські матеріали від «Вінети» та курувалися нею.

В період німецької окупації м. Кривого Рогу німецькими окупантами, в 1941 р. у місті був відкритий театр імені Котляревського, який перебував під контролем та керівництвом німецької окупаційної влади міста. Відповідно його діяльність відображала ідеологію німецько-фашистських загарбників. [4, арк.59].

Архівні дані свідчать, що деякі працівники театру, зокрема Штейн Іван (директор театру), його сестри Штейн Людмила, Штейн Ольвіра, Герасимов Віктор, Дерій Філіп, Жаріна Зера, Власенко Анатолій, Новожилов Микола, Саєнко Андрій та ін. підтримували зв'язок з німецькими контррозвідувальними органами» [4, арк.59, 61].

Цьому, наприклад, знаходимо підтвердження в донесенні агента «Матвієва» від 6 травня 1951 р.. Агент стверджує, що зв'язок директора театру Штейн Івана з німецькою поліцією була беззаперечною. «Він виїздив зі своїм

оркестром обслуговувати передові частини німецьких військ, був організатором примусового вивозу людей в Німеччину, яку він проводив під виглядом перевірки талантів молоді» [4, арк.59].

Сестри директора театру також були тісно зв'язані з поліцією та жандармерією. Агент «Светлова» в донесенні від 28 червня 1951 р. повідомила, що вона знала родину Штейн як зрадників та посібників. Зокрема Штейн Людмила заявляла: «Я буду мстити комуністам скільки буду існувати на землі» [4, арк.61].

Саєнко Андрій – скрипач театру ім. Котляревського, приймав участь у концертах для східних добровольців німецької армії, а також приймав участь в концертах агітаційно-пропагандистського характеру, які проводилися в таборах радянських військовополонених з метою залучення на службу в німецьку армію [4, арк.89].

Таким чином, на основі всього, викладеного вище, можна зробити висновок про те, що проблема агітаційно-пропагандистської діяльності серед мешканців окупованої території України була порушена нацистами ще напередодні німецько-радянської війни. Відділи пропаганди органів місцевого управління (міських і районних управ) забезпечували умови проведення нацистської пропаганди. Аналіз періодичних видань засвідчує чітку антирадянську та антисемітську спрямованість.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Беркгоф К. Жнива розпачу: Життя і смерть в Україні під нацистською владою. Перекл. з англ. Т. Цимбала. Ків: Критика, 2011. 456 с.
2. Гон М. Деперсоніфікація жертв: образ євреїв на шпальтах газети Волинь (1941–1943) // Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України]. 2006. № 31. с.113 – 121.
3. Гриднев В. Пропагандистская подготовка фашистской Германией войны против

СССР //Вопросы истории. 1981. № 5. с. 166–171.

4. ДА СБУ м. Дніпро. ф., 4(Р) оп. 2, спр.13. ««Вінета». Кривий Ріг».

5. Коваль М. Нацистський геноцид щодо євреїв та українське населення (1941–1944 рр.). Український історичний журнал. 1992. № 2. с. 25–32.

6. Левітас Ф. Євреї України в роки Другої світової війни. Київ, 1997. 272 с.

7. Михайлюк М. Німецька пропаганда в Україні. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1063-5/20.pdf> (дата звернення: квітень, 2018)

8. Яшан О.О. Підготовка німецького пропагандистського апарату до нападу на СРСР (30-ті-початок 40-х років XX ст.). URL: http://www.rusnauka.com/25_NPM_2009/Istoria/51244.doc.htm (дата звернення: квітень, 2018)

Запоточна Юлія,
магістрантка сп. «Історія»
Науковий керівник: Шляхтич Р. П.,
кандидат історичних наук;
Криворізький державний педагогічний університет

ЗЛОЧИНИ НІМЕЦЬКИХ РЕПРЕСИВНО-КАРАЛЬНИХ СТРУКТУР В КРИВОМУ РОЗІ ПРОТЯГОМ ОКУПАЦІЇ

3 серпня 1941 р. по лютий 1944 р. Кривий Ріг було окуповано німцями. Майже відразу нацисти починають створювати в місті свої органи влади. Вже на початку окупації, поряд з адміністрацією була створена система німецьких репресивно-каральних органів.

Мета статті – проаналізувати злочини німецьких репресивно-каральних структур на Криворіжжі в роки окупації.

За «Довідкою складеною за архівними даними від 24 квітня 1970 р.» можемо простежити таку структуру поліцейських формувань німців під час війни: Генерал-майор поліції Шеєр – головний начальник поліції і військ СС на окупованій Україні. Йому підпорядковувалося 9 генеральних комісаріатів, які входили в склад України і серед яких був Дніпропетровськ, а також 10 і 11 поліцейські полки, 33 резервний поліцейський батальйон та 1 та 2 поліцейські

кавалерійські дивізії. Кожен адміністративний генеральний округ розбивався на 3-4 генеральних округа, начальником яких в свою чергу були підпорядковані начальники обласних поліцій і начальники жандармських постів. Начальнику поліції і військ СС в Дніпропетровській були підпорядковані (якщо брати лише Криворіжжя без інших міст): місцевий начальник поліції і військ СС, командир охоронної поліції; 15-й жандармський моторизований взвод та деякі батальйони охоронної поліції. Також на території Дніпропетровщини діяла таємна і польова поліції [2, арк. 80-84].

На Криворіжжі формування поліції відбувалося впродовж серпня – початку вересня 1941 року і мала вона назву «українська поліція», але згодом відбувається реорганізація її структури та кадрового складу і створюється поліція безпеки та СД, а також поліція порядку. Обидві структури перебували під контролем німецьких офіцерів. У створенні поліції безпеки та СД і поліції порядку значну роль відігравали місцеві мешканці, особливо ті, які мали військовий досвід [4, с. 11]. З травня 1942 р. начальником криворізької поліції безпеки та СД стає майор Адольф Хаан, а його помічником – майор Ганс Йордан. А з грудня 1942 р. криворізьку поліцію порядку очолює Георг Будих (або Будиш), його ад'ютантом був Ганс Брінкс (або Бріндс). [4, с. 18]. Паралельно відбувається створення поліції сільського району, яку до жовтня 1941 р. очолював Петро Тарнавський, а з жовтня 1941 р. її очолює Степан Никитський, який керував цією структурою до лютого 1944 року. Поліція Криворізького сільського району підпорядковувалась жандармерії. Протягом 1941–1943 рр. жандармерію Криворізького району очолювали німці: спочатку Гасс, а пізніше – Штольб [4, с. 12-17].

Щодо СД, то вона знаходилась у приміщенні колишнього НКДБ. Очолював її німець Сідловський. Основним завданням Криворізького СД протягом 1942 р. – першої половини 1943 р. було розкриття різноманітних кримінальних

злочинів, а також проведення слідчих дій над виявленими членами ВКП(б), партизанами та членами нелегальних товариств [4, с. 15].

Також потрібно вказати на те, що восени 1941 р. у Кривому Розі було утворено щонайменше два карально-репресивних підрозділи, до яких мали відношення представники місцевої допоміжної поліції. Перший підрозділ це козацька сотня (сформована у вересні – жовтні 1941 р.) під керівництвом Богуна. До її складу входили місцеві поліцейські та військовополонені червоноармійці з місцевого табору. Другим карально-репресивним підрозділом був 130-й шуцбатальйон, який очолював Гусер, він утворений наприкінці 1941 р. – на початку 1942 р., і складався з кадрів міської поліції, військовополонених зі шталагу 338, а також місцевих добровольців [4, с. 17-18].

Усі вище названі підрозділи різною мірою брали участь у карально-репресивних заходах, що проводились у Кривому Розі в роки німецької окупації. Але особливу жорстокість було проявлено під час геноциду єврейського населення міста.

Перші розстріли євреїв Криворіжжя розпочались вже в серпні 1941 року, коли було знищено декілька сотень євреїв. 12 вересня 1941 року взвод 2-ої роти 318-го поліційного батальйону разом з СД розстріляли групу євреїв в районі с. Широке, а через два тижні (25 вересня 1941) частини 1-ої мотопіхотної бригади СС розстріляли євреїв в районі Кривий Ріг-Нікополь [3, с.118].

Візит Гімлера до міста стимулював 6-ий загін оперативної команди під керівництвом оберштурмфюрера СС Кронберга зробити перший розстріл єврейських жінок в місті [3, с.118-119]. В період 14-15 жовтня 1941 року відбулася «єврейська акція» під час якої, біля шахти №5, рудника Ілліча було знищено 2500 євреїв криворіжців та 800 євреїв військовополонених. Паралельно місцеві поліцаї були задіяні у збиранні євреїв до синагоги, конвоюванні їх до місця розстрілу, підготовці до розстрілу, а також деякі

поліцаї були в складі так званої «розстрільної команди», а після «акції» вони ж мали збирати цінні речі та гроші у вбитих євреїв [4, с. 21-22].

В травні 1942 року розпочалось знищення євреїв в Криворізькому, Сталіндорфському та Софієвському районах. 30 травня окупанти завершили ліквідацію єврейських поселень у цих районах. Загалом, за місяць було знищено близько 3 тис. євреїв. Частина здорових і спроможних працювати було відправлено на каторжні роботи в трудові табори. Останній акт трагедії криворізьких євреїв відбувся в селі Інгулець. 16 червня 1942 року було знищено близько 1400 євреїв [3, с.119].

Щодо решти населення, то буквально з перших днів окупації Кривого Рогу німці розпочинають показові розстріли городян. Відомо, що саме у Кривому Розі відбулась перша відома на Дніпропетровщині розправа німців над мирними громадянами. 26 серпня 1941 року в районі стадіону «Локомотив» окупанти розстріляли 14 мирних заручників [3, с.120].

29 березня 1944 р. в селищі Інгулець було виявлень 4 братські могили, які з'явилися після розстрілів в грудні 1942 року місцевого єврейського населення, а також радянського та партійного активу. Загалом, за цей час в районі Інгульця та Широкого було знищено 1736 осіб, з них – 336 дітей. Місцями масових страт криворіжців в роки окупації частіш за все ставали шурфи місцевих шахт. Ми можемо говорити про те, що в роки окупації було закатовано близько 20 тис. осіб. [3, с.122-123].

В архіві СБУ Дніпропетровської області зберігаються «Акти про звірства німецько-фашистських загарбників в місті Кривому Розі» складені в 1944 році. Акт № 2, який був складений 28 квітня 1944 року, засвідчує, що в підвальному приміщенні студентської їдальні, яка знаходилася на вулиці Янова, в ямі на глибині 3-4 метри було знайдено труп жінки яку вбили приблизно 7-8 місяців тому вистрілюючи в скроню з близької відстані [1, арк. 294]. Інший акт – акт

№ 8, був складений 9 березня 1944 р. і засвідчує про те, що поблизу шахти №5 рудоуправління стара Валявка у рові на глибині 9 метрів був виявлений труп жінки та двох чоловіків, які мали на собі форму радянської армії [1, акр. 295]. Можливо дані злочиння вчинили і не самі німці, але ми не можемо відкидати той факт, що саме вони створили таку атмосферу, де все людське втрачало своє обличчя.

З осені 1943 р. Криворізька допоміжна поліція поступово розпочинає згортати свою роботу, адже у цей час війська Червоної армії наблизились впритул до міста і навіть витіснили німців з північних його околиць. За таких умов більшість місцевих поліцаїв вирішує евакуюватись разом з німцями на Захід. [4, с. 25].

Отже, формування поліції на Криворіжжі відбувалося впродовж серпня-початку вересня 1941 року і мала вона назву «українська поліція», але вже на початку 1942 року відбувається реорганізація її структури та кадрового складу і створюється поліція безпеки та СД, а також поліція порядку які були підпорядковані вже виключно німцям. Потрібно відзначити те, що не лише німецькі каральні структури чинили кримінальні злочини проти місцевих мешканців та брали участь в «єврейській акціях», а й представники української поліції які діяли в місті, та мали вплив на навколишні села, також були задіяні в них. Так вже з серпня 1941 року розпочинаються розстріли євреїв та показові розстріли городян, які в подальшому набувають форми масових явищ.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Архів управління СБУ м. Дніпро, ф.4(Р), оп.2, спр. 75, т.1
2. Архів управління СБУ м. Дніпро, ф.4(Р), оп.2, спр. 75, т.2
3. Кривий Ріг : лихоліття 1941-1945 рр.. Кол.авт. Кривий Ріг : Видавничий центр ДВНЗ «КНУ», 2016. 521 с.

4. Шляхтич Р. Створення та функціонування місцевої допоміжної поліції на Криворіжжі в роки німецької окупації. Проблеми історії Голокосту: український вимір: наук. журнал. Вип. 9. Дніпро: Український інститут вивчення Голокосту «Ткума»; ПП «Ліра ЛТД», 2017. с. 10-26.

Дояр Л.В.,
кандидат історичних наук, доцент
(м. Київ)

ЙОГО ЛЕГЕНДА ПОЧИНАЛАСЯ У КРИВОРІЗЬКОМУ НЕБІ

Ім'я Героя Радянського Союзу льотчика Олексія Петровича Маресьєва до недавніх часів було відоме кожному: 86 бойових вилітів, 26 повітряних боїв, 11 збитих ворожих літаків, з яких 7 було збито після ампутації ніг пілота [1, с. 6]. Завдяки «Повісті про справжню людину» Бориса Польового, що був фронтовим кореспондентом і знав багато дивних історій про мужність і силу духу воїнів Робітничо-Селянської Червоної Армії, країна дізналася про життєвий подвиг радянського аса, збитого у повітряному бою 4 квітня 1942 року у районі Дем'янського котла на Новгородчині. У безлюдному лісі, в морозяну погоду поранений у ноги льотчик опинився зовсім один і самотужки, фактично навколішки, долаючи снігові замети, просувався до позицій радянської армії. Вісімнадцять довгих діб, без води і їжі, втрачаючи свідомість Олексій Маресьєв відчайдушно боровся за своє життя і врешті-решт переміг! Його знесиленого і непритомного спочатку знайшли діти, а потім врятували мешканці місцевого села. Згодом, відморожені ноги довелося ампутувати, щоб врятувати Маресьєву життя. Але герой не впав у розпач: освоївши протези, він повернувся до лав РСЧА і не маючи ніг, продовжив літати! Біографія Маресьєва не була унікальною — під час Великої Вітчизняної війни — випадків з протезованими асами було чимало (літали без рук, без ніг, з видаленими ступнями тощо), але

доля Маресьєва перетворилася на демонстрацію загальної мужності, героїзму і незламного духу. Саме у якості сконцентованого подвигу вона стала унікальною і на сьогоднішній день має бути прикладом для наслідування і патріотичного виховання сучасної молоді.

Але дана стаття своєю метою має не тільки відродження безпідставно забутого імені героя, але й оприлюднення маловідомого факту його біографії. Виявляється повітряна біографія Олексія Маресьєва розпочалася на нашому рідному Криворіжжі, саме під Кривим Рогом він отримав своє перше бойове хрещення.

Цікаво, що сталося це у серпні 1941 року, що, попутно зі встановленням біографічних подробиць льотчика, спростовує поширену серед криворізьких краєзнавців тезу про те, що на Криворіжжі гітлерівці не «побачили радянських військ».

Отже, свій перший бойовий політ Олексій Маресьєв здійснив 23 серпня 1941 року, атакуючи передній фланг противника [2, с. 1]. На той час він воював у лавах 296-го винищувального авіаційного полку, що до листопада 1941 року перебував у складі Південного фронту. Південний фронт, очолюваний генералом І.В. Тюленевим, з перших днів війни ніс жахливі втрати. Після «уманської ями», станом на 20 серпня 1941 року фронт був посунутий з усього південного Правобережжя: гітлерівці захопили територію від Черкас до Херсона і були готові до форсування на лівий берег Дніпра з метою вдарити у тил Південно-Західного фронту, що обороняв Київ. Ситуація була критичною і, фактично, уже невиправною. Однак, радянські війська чинили опір і змагалися до останнього патрону.

Саме за таких складних умов, здійснив свій перший політ Олексій Маресьєв. На винищувачі типу І-16 він 23 серпня 1941 року пролетів у небі над нещодавно окупованим Кривим Рогом, а згодом, у районі Дніпродзержинська

прийняв свій перший повітряний бій [Дніпродзержинськ 22 серпня 1941 року був захоплений наземними силами вермахту — Л.Д.] [2, с. 1]. Той бій стався зненацька: повітряна ланка, що складалася з пілотів Костигова, Демидова і Маресьєва, за наказом командування, здійснювала розвідувальний політ і натикнулася на німецьку авіацію. Під час бою О. Маресьєв кинувся на допомогу атакованому винищувачу Демидова, після чого німецькі мессершмітти покинули поле бою...

Ось такі, можливо, й малозначущі, й непомітні в суцільній картині великої війни епізоди, на наш погляд, варті уваги, адже вони суттєво доповнюють і корегують наші знання про найтяжчий у ХХ столітті період історії нашого рідного краю.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Наш Маресьєв / Сост. В. С. Шантарин. Камышин: Историко-краеведческий музей г. Камышин, 1996. 60 с.
2. Хоробрых А. Летчик Маресьев // Советская Россия. 1986. № 106. 4 мая.

**Коротаєв Олександр,
магістрант сп. «Історія»
Науковий керівник: Романець Н.Р.,
доктор історичних наук,
професор кафедри історії України та правознавства;
Криворізький державний педагогічний університет**

БОРОТЬБА ЄПИСКОПА КРИВОРІЗЬКОЇ ЄПАРХІЇ СОЮЗУ ХЄВ П. ШОКАЛО ТА ВСЕСОЮЗНОГО ЄПИСКОПА ХЄВ П. БІДАША ЗА СВОБОДУ ВІРОСПОВІДАННЯ

Перша община ХЄВ у СРСР була заснована, за сприянням місії Пентекостал (з англ. «П'ятидесятники», суч. «Асамблеї Божі», США) 12 листопада 1921 р. у м. Одеса, репатріантами із США на чолі із І. Воронаєвим.

Друга община була організована ними у 1922-23 рр. у с. Казанка на

Криворіжжі. Повертаючись до СРСР через Болгарію, І. Воронаєв познайомився з мешканцем с. Казанки військовополоненим баптистом – Ільїним і виклав йому суть вчення п'ятидесятників, яке той прийняв і в свою чергу познайомив із ним Казанківську общину баптистів. Звідти вчення ХЄВ поширилося на общини Миколаївського округу і далі на південь. До 1929 р. общини Союзу ХЄВ нараховували вже близько 30 тис. віруючих із 4 республік СРСР [7, арк. 132].

1929-й р. став «роком великого перелому на всіх фронтах соціалістичного будівництва» [16, с.1], у тому числі і на релігійному. Церква стала прямо називатися «контрреволюційною організацією», яка здійснює «відкриту боротьбу з радянською владою під релігійним прапором» [2, арк. 3, 4]. Тому керівництво Союзу ХЄВ на чолі з І. Воронаєвим було заарештоване, Союз розігнаний, а рядові члени його церков перейшли у «глибоке підпілля» [7, арк. 212-214]. Центр даного підпілля перемістився до с. П'ятихатки Дніпропетровської області. Його очолили старші пресвітери ХЄВ Г. Понурко та Д. Пономарчук [6, арк.164-165]. Маючи право рукопокладання церковних служителів, Г. Понурко та Д. Пономарчук могли швидко відродити знищений Союз ХЄВ. Для недопущення цього їх почали активно розробляти органи ОДПУ. Результатами цієї розробки стали 4 кримінальні справи на Г. Понурко, за якими він відбув 18 р. концтаборів та 3 кримінальні справи на Д. Пономарчука.

Окупація України німцями перервала смугу терору і дозволила офіційно відродити Союз ХЄВ в новій назві «Єпископальна церква християн євангельської віри» з одночасним перейменуванням звання старшого пресвітера в єпископа, що було більш звичним для німецької окупаційної влади. Єпископами були обрані Г. Понурко та Д. Пономарчук, які у 1943 р. возвели у цей сан П. Бідаша (пресвітера П'ятихатської общини) та П. Шокала

(пресвітера Карнаватської общини). Ними було організовано 4 адміністративно-територіальні відділи: П'ятихатський (О. Бідаш), Дніпровський (Д. Боюн), Кам'янський (Д. Пономарчук), Олександрійський (Д. Труханов), за кожним із яких були закріплені общини у відповідності до їх територіального розміщення [7, арк. 16 - 21].

Криворізька єпархія входила до П'ятихатського адміністративно-територіального відділу, складалася з Криворізького, Апостолівського, Нікопольського, Томаківського і Широківського районів (близько 1 тис. членів) та очолювалась єпископом П. Шокало [11, арк. 38]. Пилип Павлович Шокало народився 1903 р. у с. Лозоватка, Криворізького району, Дніпропетровської області у сім'ї селянина-бідняка. Увірував у 1924 р., а у 1928 р. був вже обраний керівником Лозоватської общини ХЄВ, якою і керував до розпаду Союзу ХЄВ у 1930 р. З відродженням Союзу, був обраний на пресвітерське, а згодом і на єпископське служіння [10, арк.34-36].

На останніх етапах війни ставлення Й. Сталіна до церкви різко змінилося. 14 вересня 1943 р. ним була утворена Рада у справах Російської православної церкви, а 19 травня 1944 р. – Рада у справах релігійних культів (РСРК) для неправославних організацій, які очолили Г. Карпов та І. Полянський відповідно. Вони поєднували свої посади у НКВС із головуванням у Радах, що свідчило про пряму підконтрольність цих Рад НКВС [13]. Як зауважував сам І. Полянський, РСРК «у своїй роботі керується марксистсько-ленінським вченням про релігію», а першочерговим завданням ставить створення підконтрольних їй духовних центрів з метою здійснення на них «впливу» [1, с.517–520].

Саме тому на базі вже підконтрольного радянській владі союзу християн-баптистів було вирішено створити єдиний центр для усіх християнських течій неправославного характеру в СРСР, які мали до нього «влитися», – Всесоюзну раду євангельських християн баптистів (далі ВРЄХБ), та підпорядкувати його

діяльність РСРК.

РСРК реєструвалися тільки ті релігійні общини, які увійшли до складу ВРЄХБ та прийняли їх «вчення». Інші культу, що не «влилися» до ВРЄХБ, визнавалися «бузувірськими» та «антирадянськими» і реєстрації не підлягали, стосовно них РСРК відразу передавав дані до НКВС для притягнення керівників до кримінальної відповідальності [1, с. 520-521]. Вся керівна верхівка ВРЄХБ та її представники на місцях були завербованими таємними співробітниками органів НКВС [12, с. 29].

Органи НКВС почали проводити роботу на влиття церков, що відкрилися в період німецької окупації до ВРЄХБ. Згідно із секретним розпорядженням НКВС за №1316 від 16 лютого 1943 р., обласні управління НКВС мали заарештувати усіх священників, що співпрацювали із німцями, і замінити їх своїми людьми [3, арк. 7]. Тому 4 квітня 1945 р. було заарештовано єпископа Союзу ХЄВ Г. Понурко, а на його місце поставлено єпископа Д. Пономарчука, який повів роботу на входження Союзу ХЄВ у ВРЄХБ, результатом якої стало підписання 24 серпня 1945 р. так званої «серпневої угоди» про об'єднання. На основі даної угоди общини Союзу ХЄВ та ВРЄХБ частково корегували своє віровчення і на «братських» умовах утворювали один єдиний Союз ВРЄХБ з керівним центром у Москві (голова Я. Жидков). До складу керівного центру повинні були увійти також представники ХЄВ, але на справді цього не відбулося. Керівництво ВРЄХБ, користуючись зв'язками з НКВС, та за допомогою уповноважених РСРК, почало відсторонювати керівників ХЄВ, замінюючи їх «своїми» кадрами [8, арк. 134-136].

Такі дії викликали протест з боку колишнього керівництва ХЄВ, що вилилося у створення опозиції, лідером якої став єпископ ХЄВ П. Бідаш.

Саме він розпочав роботу по звільненню общин ХЄВ з-під впливу НКВС та ВРЄХБ з метою подальшої самостійної реєстрації Союзу. У цій справі його

підтримав єпископ Криворізького єпархіального округу П. Шокало, в обов'язки якого входило наставляти служителів Криворізької єпархії формально підходити до об'єднання із ВРЄХБ і продовжувати відправлення богослужінь за догматами ХЄВ, а не ВРЄХБ. Паралельно із цим, ними проводилася робота по відродженню нелегального центру ХЄВ у с. П'ятихатки, що стало відомо органам НКВС, які для припинення їх діяльності, у вересні 1945 р. розпочали централізовану агентурно-оперативну справу «Пророки», результатом якої став арешт 18 членів верхівки активу підпілля ХЄВ. За рішенням Особливої наради НКВС П. Бідаша та П. Шокала за антирадянську діяльність було засуджено до 10 р. концтаборів [11, арк. 275; 17, арк. 82].

Звільнившись раніше ніж П. Шокало з таборів через хворобу (1955 р.), П. Бідаш продовжив боротися за самостійну реєстрацію Союзу ХЄВ в органах державної влади. У цьому його ще більше укріпила хрущовська «відлига». Ним, як єпископом Союзу ХЄВ особисто, та від імені общин, які він представляв, на основі ст. 124 Конституції СРСР, яка гарантувала свободу відправлення релігійних культів усім громадянам СРСР, та інших документів були направлені чисельні звернення до уповноважених РСРК (по Дніпропетровській області – П. Зуєва, України – П. Вільхового, СРСР – І.Полянського), а також до голови Ради міністрів СРСР М. Булганіна, голови Президії ВР СРСР К. Ворошилова і навіть до самого секретаря ЦК КПРС М. Хрущова з проханням зареєструвати Союз ХЄВ.

Відповідь не примусила на себе довго чекати. Органами КДБ була швидко розроблена агентурно-оперативна операція «Фанатики», за якою на розробку П. Бідаша направлялися три таємних агента: «ГОРОШКО», «ЛИСОВ» і «МИРГОРОДСЬКИЙ», які мали завдання завербувати П. Бідаша і схилити його до співпраці з ВРЄХБ. Паралельно із цим зазначалося, що через них, а також через агента «ІВАНОВА» проводились «заходи по відриву п'ятидесятників від

П. Бідаша» та виведенню їх із підпілля [4, арк. 63-66]. В ході даної розвідки були встановлені справжні прізвища агентів. Двома із них виявилися колишні соратники П. Бідаша по ХЄВ і його особисті друзі. «ГОРОШКО» – Г. Понурко, колишній єпископ ХЄВ, «ЛИСОВ» – М. Бут, колишній пресвітер Дніпропетровської общини ХЄВ. Вони були завербовані в 1955 р. перед самим звільненням О. Бідаша, щоб розколоти ХЄВ [5, арк.182]. Третім, під псевдо «МИРГОРОДСЬКИЙ» ховався сам старший пресвітер ВРЄХБ по Дніпропетровській області Н. Мельников, який після смерті Н. Андреєва у 1966 р., зайняв його посаду і став старшим пресвітером баптистів в Українській РСР [15]. «ІВАНОВИМ» був Н. Акрітов – помічник Н. Мельникова [14]. Але головним зрадником неочікувано виявився помічник П. Бідаша – С. Марін, який «вів» єпископа з самого початку операції. С. Марін за дорученням КДБ, допоміг йому організувати керівний центр ХЄВ, виробити догмати організації і налагодити зв'язок із підпільними общинами ХЄВ на території всього СРСР. Коли ж «злочинна» діяльність активу ХЄВ стала очевидною органам КДБ, а також була встановлена підпільна ланка общин Союзу, увесь керівний актив ХЄВ (окрім С. Маріна) було заарештовано. Також вибірково почалися арешти на місцях. Після проведення даної операції про об'єднання з ВРЄХБ не могло бути і мови, вцілілі общини ХЄВ пішли у «глибоке підпілля».

Пробувши рік на свободі після майже 10 років таборів, інвалід II групи П. Бідаш у свої 56 р. отримав ще 10 р. Він помер у 1978 р. через 7 р. після звільнення [9, арк. 127–139]. Після свого звільнення, П. Шокало змушений був піти на співпрацю з КДБ і частина общин Криворізької єпархії влилася до складу ВРЄХБ [11, арк.271]. А С. Марін пішов на «підвищення» – став всесоюзним проповідником ВРЄХБ із правом проживання у Москві.

Але не дивлячись на цей проміжний результат, можна стверджувати, що П. Бідаш зі своїми прибічниками добилися основного – вони зірвали план

радянської влади про злиття ХЄВ із ВРЄХБ в один союз, і, незважаючи на репресії та нерівність сил, в кінцевому результаті – перемогли. Навіть більше того – їх приклад наслідували самі ж баптисти (т.з. «ініціативна група»), які у 1961 р. теж вийшли із ВРЄХБ (Г. Крючков, Г. Вінс і ін.) і утворили власний незареєстрований баптистський союз «Раду церков», яка існує і до цього дня. З 1991 р. союз ХЄВ вільно діє в Україні і за кількістю віруючих займає друге місце серед неправославних конфесій.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Волокитина Т. Власть и церковь. Москва, 2009. 887 с.
2. Державний архів Служби безпеки України (далі ДА СБ України). Ф.13. спр. 1021.
3. ДА СБ України. Ф. 16. оп.1. спр. 539.
4. ДА СБ України. – Ф.2. оп.21. спр. 2750.
5. ДА СБ України. – Ф. 2. оп.5. спр. 2587.
6. ДА СБ України. – Ф. 16. оп.1. спр. 572.
7. ДА СБ України, м. Дніпро. – Ф.6(Р). оп.1. спр. П-21827.
8. ДА СБ України, м. Дніпро. – Ф.6(Р). оп.1. спр. П-24610 (з речовими доказами), пакет №1.
9. ДА СБ України, м. Дніпро. – Ф.6(Р). оп.1. спр. П-24610, т.7.
10. ДА СБ України, м. Дніпро. – Ф.6(Р). оп.1. спр. П-11773.
11. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. Р-6478. оп. 2. спр. 6842.
12. Горетой Н. СССР Апокалипсический Вавилон. Мироновка, 2005. 407 с.
13. Личный состав НКВД. URL: <https://www.nkvd.memo.ru/index.php>. (дата звернення 16.03.2018)
14. Обращение помощников старшего пресвитера ВСЕХБ по Днепропетровской области Н.К.Акритова, Г.Г.Понурко и М.С.Бута URL: <https://www.bperchatkin.wordpress.com/2010/09/19/> (дата звернення 16.03.2018)
15. Письмо старшего пресвитера евангельских христиан-баптистов по Днепропетровской области Н. Мельникова (дата звернення 16.03.2018)
16. Сталин И. Год великого перелома: к XII годовщине Октября. *Правда*. 1929. № 259. С.1.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 263, оп.1, спр. П-58286, т.8.

Солодун Антоніна
студентка I курсу ФГТІ
Науковий керівник: Печеніна Н.А.,
кандидат історичних наук, доцент;
Криворізький державний педагогічний університет

**ЗІ СКАЛЬПЕЛЕМ В РУКАХ, З АВТОМАТОМ ЗА ПЛЕЧИМА:
ЗІ СПОГАДІВ ЕМІЛІЇ СТЕПАНІВНИ БАЛАБАС**

Відомий всім вислів: у війни не жіноче обличчя... Але сувора правда Другої світової війни свідчить про інше: в роки лихоліття значна частина жінок брали безпосередню участь в бойових діях.

Підтвердженням цьому є спогади про фронтові дороги наших земляків з Кривого Рогу, зокрема, медсестри, старшини медслужби хірургічного польового рухомого госпіталю № 7В (ХППГ 7В) Емілії Степанівни Балабас. Про самовіддану, нелегку і небезпечну працю медичних працівників Емілія Степанівна розповіла у своїх «Спогадах», написаних на підставі фронтового щоденника і деяких доповнень, зроблених під час післявоєнних зустрічей фронтових друзів.

Мета роботи - дослідити життєвий та бойовий шлях медичної сестри часів Другої світової війни Е.Балабас.

Емілія об'їздила з госпіталем майже всю країну в складі 9-ї армії Південного, Південно-Західного, Північно-Кавказького, 3-го Українського фронтів. Бойовий шлях закінчила в Австрії.

У жовтні 1941 року 17 річна дівчина оформилася добровольцем в хірургічний польовий рухомий госпіталь №78 9-ї армії. Госпіталь був укомплектований кадрами лікарів і медпрацівників в основному з Одеси і Молдавії. Він був розрахований на 200 ліжок, працювало три відділення - приймально-сортувальне, хірургічне, терапевтичне. До цього часу госпіталь вже мав великий бойовий шлях від Прута до Дністра, від Дністра до

Південного Бугу і далі до Дніпра.

У місті Шахти було багато поранених, Емілію взяли санітаркою у перев'язувальну. Її головним завданням було, в першу чергу, прати використані бинти. На багатті стояли два чани, в одному вона замочувала бинти, в іншому кип'ятила, а потім розвішувала на мотузці сушитися. У перший час війни не вистачало перев'язувального матеріалу. Пізніше все це було в надлишку і прати бинти вже не доводилося.

По закінченню курсів медичних сестер, Емілії Степанівні 20 жовтня 1941 було присвоєно звання сержанта медичної служби.

У пам'яті колишньої медсестри повстають холодні дощові дні в листопаді-грудні 1941 року при визволенні Ростову. Тут вона зустріла новий 1942 рік: «Поранених було дуже багато. Госпіталь не міг всіх вмістити, тому їх розміщували по хатах колгоспників по 8 - 10 осіб. Кожній медсестрі доводилося обслуговувати цілу вулицю по 250 - 300 чоловік. Санітарів не вистачало. За допомогою місцевих жителів поранених воїнів мили, чистили їх взуття, обмундирування» [1].

Чітко запам'яталося Емілії Степанівні її перша операція, де вона була присутня в якості медсестри: «Ніч, темно, в операційній горять тільки дві лампи. Лікар М'ясников оперує солдата - висока ампутація стегна. Круговим рухом ножа відсікає м'які тканини, затискає судини, багато крові». Емілія тримає лампу, руки тремтять, лампа блимає. Молода асистентка згадує: «Лікар кричить: «Візьми у неї лампу, а вона нехай тримає ногу». З жахом тримаю ногу, а хірург уже пиляє кістку. Разом з відрізаною ногою падаю і втрачаю свідомість. Прийшовши до тями побачила, що лежить на скрині від автоклава, а всі працюють. Більше я такого не робила» [1].

Згодом в госпіталі з'явилися штативи для ламп, підставки для ніг і інші прилади.

Взимку 1942 року, коли йшли бої за Донбас, стояли дуже сильні морози. Поранених, бійців з обмороженням підвозили цілодобово. Палати переповнені - лежали на ношах, які ставили в проходах, а медики ходили по руків'ях нош. Лікарі цілодобово не відходили від операційних столів. Вправні, воістину «ювелірні» були руки цих людей. Скільки тисяч поранених повернули вони в лад за роки війни. Було дуже важко санітаркам і медсестрам. Їх теплі турботливі руки, по-материнськи ніжний заспокійливий голос, струнка, гнучка постать були оспівані у віршах, написаних вдячними бійцями.

Госпіталь пройшов важкі військові дороги. Дислокувався завжди там, де йшли бої, де було дуже важко і небезпечно. Приймали завжди в 3-5 разів більше поранених, ніж та кількість, на яку розрахований госпіталь.

Так було і в березні-травні 1942 року, коли госпіталь перебував в с. Гола Долина. Під нього зайняли будівлю сільської школи і складу. Село безперестанку бомбили, горіли будинки. Одна бомба впала в будівлю школи, де була операційна. На столі лежав оперований, його встигли накрити простирадлом. Вилітали вікна, двері, цегляний кут будівлі. Лікар тримав стерильні руки вгору і навіть не впав. Медичні сестри від вибуху лежали на підлозі. Операція закінчилася під балдахіном з простирадла, яку тримали над операційним столом, адже зі стелі сипалася штукатурка і пил.

Наші військові частини під натиском німецьких військ були змушені відступати до р. Північний Донець. Важке це видовище - бачити безпорадних поранених чоловіків, які усвідомлюють, що залишилися з ними дівчата, що не були захисниками, а вони безсилі. Але кожен знав, що медсестри їх не кинуть напризволяще: скручують самокрутки, прикурюють, підносять до губ одного, другого - полегшало.

Під вибухами снарядів, бомб - Емілія, сама теж поранена, контужена, не раз тягнула на собі важкопоранених бійців, подумки прощаючись зі своїми

батьками.

У серпні 1942 року в місті Грозному, три доби не було видно сонця, в повітрі був такий гар, що дихали через мокрі хустки, очі сльозилися, нацисти бомбили нафтові вишки, що прилягали до міста. Нафта горіла.

Часто робили пряме переливання крові. Майже всі дівчата госпіталю були донорами. Нашій землячці найчастіше доводилося віддавати свою кров, так як у неї I група, яка багатьом врятувала життя.

У звільнених населених пунктах медикам госпіталю доводилося надавати допомогу місцевим жителям, особливо дітям, які підривалися на мінах, і пораненим гранатами, залишеними фашистами. Вночі оперували при світлі миготливих газових ламп і каганців, зроблених з малокаліберних снарядів.

У лютому 1944 року, коли йшли запеклі бої за Кривий Ріг у Нікопольсько-Криворізькому напрямку, госпіталь отримав наказ передислокуватися в місто Нікополь. Через ожеледицю і сильні снігові замети рух військ майже припинилося. Міст через Дніпро був зірваний бураном. Тому частина особистого складу з інструментарієм і перев'язувальним матеріалом вирушила пішки, а машини своїм ходом по заледенілому Дніпрові. Дуже важко було йти з навантаженими мішками по глибоких заметах в сильний вітер, у промерзлих наскрізь шинелях, але, незважаючи на це, до цілі ми дібралися успішно. Після морозів почалося раптове потепління.

У Нікополі розгорнулися в будівлі школи і колишньому млинові. Поранені все прибували і прибували з рідних Емілії місць з Широкого, Рахманова, Інгульця та інших населених пунктів Криворіжжя. Всього одночасно в госпіталі перебувало близько 2000 визволителів Кривого Рогу. Вони лежали на соломі, покритій брезентом. Дуже важко було працювати дні і ночі всім службам, аптека не встигала робити ліки.

І після 22 лютого, коли Кривий Ріг був звільнений, ще до 10 березня 1944

року сюди продовжували надходити поранені з Іnguлецького плацдарму.

Начальник госпіталю Давид Михайлович, послухавши прохання Емілії, відпустив її на три дні додому до Кривого Рогу. Але вдома вона нікого не застала. Хата на замку, вікна забиті дошками.

Сусіди сказали, що рідні поїхали в село, так як в місті в роки окупації голодували. Так ні з чим дівчина і повернулася в Нікополь. А госпіталь вже вантажиться в ешелон і відправляється до Кривого Рогу. На станції Червона простояли п'ять днів. Далі бойовий шлях госпіталю з військами 3-го Українського фронту проліг на південь країни: Казанку, Новий Буг, Миколаїв, Херсон. Медики від втоми падали з ніг. Пізніше стало трохи легше, з'явилася можливість поспати 3-4 години на добу.

Під час Ясько-Кишиневської операції госпіталь розвернувся в наметах, навколо болотиста місцевість. Майже весь особовий склад перехворів малярією, в тому числі і Емілія. Напади повторювалися через 2-3 дні. Як тільки закінчувався напад вона поверталася до роботи.

Потім були напружені будні в Румунії, Болгарії, Югославії, Угорщині. Тут Емілія Степанівна 18 січня 1945 рік в місті Саксарде була поранена. Після лікування, коли ще сильно боліла голова і були запаморочення, працювала у палаті. Зі свого госпіталю їхати не хотіла адже скоро був кінець війни... [1].

Сьогодні люди повинні усвідомити той факт, що в книжках і фільмах не завжди будуть показувати реалії тогочасного життя. Перемога була здобута спільними зусиллями як чоловіків, так і жінок, при чому, як констатує статистика, число поранених і хворих, повернутих до ладу медичною службою, більшість зі складу якої були жінки, за всі роки війни складе близько 17 млн чоловік.....

Саме тому український народ має знати безстрашні подвиги жінки з Кривого Рогу Емілії Степанівни Балабас.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Воспоминания. Фронтовые дороги медсестры, старшины медицинской службы Эмилии Степановны Балабас вместе с хирургическим полевым подвижным госпиталем № 78 (ХППГ-78) в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. [Текст]. Киев, НАККМ, 2005. 25 с.

**Романюк Тетяна,
студентка
Науковий керівник: Терещенко К.О.,
викладач;
Гірничий коледж ДВНЗ «КНУ»**

АМУНІЦІЯ ТА ЗБРОЯ НІМЕЦЬКИХ І РАДЯНСЬКИХ СОЛДАТ (ЗА СПОГАДАМИ САЄНКА Л.Я.)

Актуальність зазначеної теми полягає у висвітленні особливостей використання військової амуніції та зброї радянськими і німецькими солдатами в кліматичних умовах СРСР та країн Східної Європи у 1944-1945 роках. Метою автора є порівняння стрілецької зброї противників, військового одягу, харчування та солдатського посуду у німецькій і радянській армії, а також боротьби з паразитами.

Саєнко Леонід Якович народився в середині 20-х років ХХ століття в селі Софіївка Дніпропетровської області. Його батько в період колективізації відмовився вступати до колгоспу, за що був засуджений на 16 років ув'язнення. Повернувся через кілька років, але знайшов роботу тільки на будівництві Криворіжсталі. Згодом перейшов на рудник імені Карла Лібкнехта у Кривому Розі разом з родиною. Працював на кінному дворі, коні якого використовувались для кінної тяги. Леонід Якович зустрів війну в Кривому Розі і відразу почав працювати в агітбригаді та виступати перед великою кількістю людей. Пізніше активно брав участь у будівництві окопів для захисту від наступу німецьких військ. На фронт пішов добровольцем у 1944 році. Його

спогади дають цікаву інформацію про амуніцію та зброю радянської та німецької армії у період Другої світової війни.

Якщо порівнювати амуніцію Червоної та німецької армії, автор спогадів вважав, що солдати Червоної армії були вдягнені набагато краще:

1. Білизна була з гарної бавовни.

2. Гімнастерка та шаровари були також бавовняні, а потім були ватні штани і фуфайка. В люті морози видавали шапку-ушанку та тулуб.

3. Рукавиці були трьохпалими, тобто, була можливість стріляти, особливо з міномету, не знімаючи рукавиці. Наприклад, міну 82 мм можна було закинути в трубу міномету не знімаючи рукавиці.

4. Харчування у радянського солдата було бідніше, ніж німецьких солдат і складалася з супу, а другої страви не було. Не можна було і мріяти про горохове пюре, яке часто давали німецьким солдатам. Проте радянським військовим видавали американські консерви, які не завжди доходили до солдат. При нагоді в кашу радянських воїнів додавали яловичину або консерви радянського виробництва.

В німецькій армії:

1. Білизна була штучною і на ній не було як зачепитися вошам, їх можна було просто стряхнути та вони падали на землю. Однак гниди залишалися в швах. Радянським солдатам треба було в даному випадку випарювати свій одяг: в діжку з бензину на 200 літрів завантажувався одяг і пропарювався знизу гарячою парою після заливання водою.

2. Шаровари у німців були суконні і тому взимку було холодніше, ніж у радянських солдат.

3. Німецька шинель була також суконна та не могла замінити тулубу.

4. Взуття у німців - звичайні чоботи, які годилося восени та влітку, але взимку радянський солдат мав валянки.

5. Німці не мали теплих головних уборів і взимку вони використовували жіночі хустки під пілоткою.

6. Рукавиці у німців були з хутра нутрії і зверху обшиті суцільною тканиною, тому руки завжди були в теплі і це допомагало в зимових умовах вільно володіти зброєю.

7. Калорійність харчування у німців була вищою. Німецький котелок був набагато краще ніж у радянських солдат. Він був плаский за формою, а його кришка використовувалась для другої страви.

8. Фляги німецькі теж були кращими - їх виготовляли з алюмінію та оббивали сукном. Якщо порівняти з радянським котелком, то він був звичайний циліндричний і не мав кришки.

Леонід Якович докладно аналізує радянську та німецьку стрілецьку зброю. На його думку, наша зброя була в кращому стані, тому що стріляла в забрудненому стані, а німецькі автомати, якщо погано прочищені, то часто у відповідальний момент не спрацьовували. Молоді радянські бійці на початку бою один раз стріляли в небо, щоб куля почистила канал гвинтівки. Автомат ППШ мав у диску 71 патрон проти німецького на 32 патрони, що відіграло велику роль під час ведення бою. ППШ, якщо він брудний, можна було протерти руками після зняття затвору і після цього він добре стріляв. На думку респондента, важлива не краса німецького автомата, а надійність ППШ. Щодо німецького кулемета МГ-42, Леонід Якович зазначає, що він був майже в два рази швидкострільніший за "Максим". І хоча у 1944 році в радянських військах з'явився танковий кулемет Горюнова і стрічка у нього була теж металевою, однак швидкість стрільби у МГ-42 була трохи вищою, а наприкінці війни з'явився великокаліберні кулемети ДШК, які могли бронебійними кулями зупинити рух бронетранспортера.

Німецька гвинтівка також була хорошою, вона легко заряджалася, мала

кращий приціл та була легшою ніж гвинтівка Мосіна, це було важливо для піхотинця, якому часто треба було повзти та тягнути за собою гвинтівку. Однак німецька гвинтівка боялася забруднення. Наприкінці війни замість гвинтівки Мосіна радянські бійці отримали карабіни, вони були легшими за гвинтівку Мосіна.

Леонід Якович підкреслював перевагу кадрових офіцерів над офіцерами з училищ в радянській армії. У вуличному бою в Угорщині на очах Леоніда Яковича кадровий офіцер при перетинанні вулиці поведився як пружина, тобто рухався миттєво і німецький кулемет не встиг відкрити вогонь, вони також краще розбиратися в топографічних картах.

Німці без команди не відступали та більше вшановували старших за званням, але дружба у наших солдат була кращою: у полоні німці з товаришами шматком хліба не ділилися, а радянські солдати хліб ділили навпіл.

З даних спогадів можна зробити такі висновки:

1. Респондент надає перевагу радянській зброї за ефективність її роботи в умовах забруднення.
2. Протягом війни, засвідчує Саєнко Л.Я., виявилася здатність радянської промисловості удосконалювати стрілецьку зброю (карабін, великокаліберні кулемети), яка за своїми характеристиками майже не поступалася німецькій.
3. Леонід Якович докладно аналізує боротьбу з паразитами в німецькій і радянській арміях.
4. Одяг радянських солдат був більш пристосований в зимових умовах СРСР ніж у німецьких солдат.
5. Харчування солдат у німців було краще організовано і солдатський кухонний посуд був більш практичним.

Спогади Саєнка Л.Я. дають можливість краще зрозуміти особливості військового побуту, про що рідко згадується в інших спогадах та ЗМІ. Вони

можуть бути використані при вивченні особливостей фронтового життя на заняттях з історії України, при підготовці науково-дослідницьких робіт, у військових реставраціях, на художніх виставках та у театральних виставах.

ДЖЕРЕЛА:

1. Спогади Саєнка Л.Я.: диктофонний запис, зроблений Терещенком К.О. [серпень 2016 р., Павлоградський р-н, Дніпропетровська обл.].

Ярошевич А.О.,
завідувач філіалу
«Музей-квартира художника Г.І. Синиці»
КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР

**ВІД РЕАЛІСТИЧНОЇ СТРИМАНОСТІ ДО ЕКСПЕРИМЕНТІВ ІЗ КОЛЬОРОМ:
ТВОРЧІСТЬ Г.І. СИНИЦІ 1940-Х – ПОЧАТКУ 1960-Х РОКІВ**

Для української культури в цілому, та криворізьких митців, зокрема, є актуальною проблема пошуку національного мистецького стилю, що гостро постала з моменту отримання Україною незалежності. У цьому контексті особливої ваги набуває еволюція творчості Г.І.Синиці – борця за національну самобутність українського професійного образотворення радянських часів.

Мета статті - розглянути творчий шлях Г.Синиці та визначити особливості розвитку його творчої манери.

Григорій Іванович Синиця (1908-1996) – відомий криворізький митець, лауреат Національної премії ім. Т.Г.Шевченка, заслужений художник України, уродженець м. Одеси, котрий останні 27 років життя провів у Кривому Розі. Саме цей період став часом найвизначніших відкриттів і досягнень у його творчості – було винайдено авторську техніку виконання станкових за суттю, монументальних за формою живописних творів – «флоромозаїку», з'явилися «образні абстракції», був узагальнений багаторічний творчий досвід і

остаточно утвердився сучасний авторський національний мистецький стиль, в основу якого Г.І.Синиця поклав засади і принципи українського образотворчого фольклору. Тоді ж до нього прийшло визнання. Проте цьому передувало незвично довгий пошук себе, шлях безперервного самовдосконалення і кардинальних змін художньої мови, котрий привів митця до віднайдення індивідуальної манери лише у майже шістдесятирічному віці.

Набуття професійної майстерності Г.Синицею пов'язане з навчанням у Кіровоградському художньо-промисловому училищі, Одеській художній школі та Київському художньому інституті у монументальній майстерні бойчукіста М.Рокицького. Вища освіта для нього так і залишилась незавершеною, але розуміння необхідності ґрунтовної теоретичної та практичної бази для успішної творчої діяльності спонукали молодого художника до самоосвіти – вивчення історії і теорії мистецтва, історії України, роботи над рівнем художньої майстерності. Звісно, якісний творчий розвиток художника-початківця гальмували соціально-політичні й історичні події у СРСР 1930-1950-х рр. – активна боротьба влади з «формалізмом» і «націоналізмом», роки Другої світової війни та сталінського режиму. Творчі пошуки обмежували й остаточно сформульовані у 1932-му році принципи соцреалістичного мистецтва, що визначили формальний і сюжетно-тематичний діапазон дозволених. Незважаючи на це, митець плідно працював творчо, прагнув виставкової діяльності. Роки війни він провів у Києві. У період окупації не припиняв писати, про що красномовно свідчить створений 1942-го року «Автопортрет. Я в роки окупації». Реалістичний образ у цьому портреті демонструє високий професіоналізм 34-літнього художника. По завершенню війни він працював як художник-станковист у традиційних графічних і живописних техніках. Післявоєнний період був часом плідної творчості, коли митець самовдосконалювався у різних жанрах – пейзажному, портретному,

натюрморті, тематичній картині. Розуміючи, що ще з років навчання у художньому інституті його ім'я пов'язують із забороненими тоді бойчукістами, Г.Синиця бажав подолати обмеження, котрі на нього накладав цей факт. Прагнучи вписатись у тодішній контрольований владою мистецький процес, він на певний час відійшов від пошуків за межами реалізму, від декоративних, узагальнених, монументальних форм, символічних образів, національно забарвлених сюжетів, намагаючись відповідати офіційним мистецьким стандартам.

Збережені етюди, замальовки і станкові картини другої половини 1940-х – першої половини 1950-х рр. носять майже академічний характер і дають уявлення про високу майстерність володіння живописними та графічними техніками, відчуття пропорцій, уміння передавати лінійну і повітряну перспективу, матеріальність предметів, точне композиційне чуття, оперування лінією як провідним засобом композиції, здатність до значних мистецьких узагальнень («Хмари», олія, 1940-ві роки; «Пейзаж із церквою», олівець, 1940-ві роки). Тоді Г.Синиця багато працював з аквареллю, надаючи перевагу стриманій барвній гаммі, досягаючи складного колориту, котрий будував на нюансах тону і кольору, застосовуючи багато сірих, складних зелених, коричневих і блакитних відтінків. Схожі якості колориту характеризують й олійні твори. У цей час він намагався у повній мірі використовувати традиційні можливості живописних матеріалів – прозорість та плинність акварелі, пастозність і фактурність олійного письма. Увагу художника привертали квіти, зібрані у букети, скляні, керамічні та металеві предмети побуту, тканини, на основі яких він створював численні живописні натюрморти. Писав портрети дружини. Активно займався пейзажним живописом. Часто зображав пам'ятки української архітектури, етюди природи, міські двори та вулиці. Багато малював українські сакральні споруди. Початок другої половини ХХ ст.

характеризує поява циклу живописних творів «Київ». Ці образи досить близькі до реалістичних, проте не відображають радянської дійсності в її революційному розвитку, не мають відповідної ідейної основи, а тому у повній мірі не підпорядковуються критеріям соцреалізму. Через це творчість Г.Синиці не сприймалась у партійно-державних колах. Критична оцінка його робіт повоєнного періоду пов'язана найперше з невідповідною для офіційного радянського мистецтва темою. Зображення релігійних споруд, які презентують здобутки українською культури, йшли у розріз з усталеною культурною політикою. Оскільки митець не вирішував офіційно визначених завдань, виставкові комісії часто відхиляли його твори, а творчість замовчувалась.

Напрацювання першого повоєнного десятиліття Г.Синиця продемонстрував колегам, критикам і поціновувачам мистецтва, влаштувавши 1955-го року персональну виставку, що відкрилась у Будинку вчених у столиці УРСР. Експоновані там пейзажі викликали обурення визнаних радянських професійних митців. Преса обійшла виставку стороною [4]. Незважаючи на те, що твори художника 1945-1955 рр. реалістичні, позбавлені осуджуваних у ті часи формальних і колористичних пошуків, схвальних відгуків вони майже не отримували, натомість молодого автора звинувачували у любові до зображення сакральних споруд, згадували його зв'язок із бойчукістами, вішаючи на нього ярлики «формаліста» та «буржуазного націоналіста».

Напевне, розуміння того, що його намагання підлаштуватись під офіційні вимоги до мистецтва не дають очікуваного результату, спонукало Г.Синицю повернутись до своїх мистецьких уподобань учнівських часів – до експериментів з кольором та інтересу до спрощеної монументально-декоративної форми, про що свідчать твори, написані художником після 1955-го року. Цей живопис, побудований на яскравому, насиченому, локальному кольорі, призвів до нових звинувачень і поряд із ярликами «буржуазного

націоналіста» та «формаліста» йому почали закидати надмірне захоплення кольором. Проте, незважаючи на критику, на те, що Г.Синиця не був членом Спілки художників, у другій половині ХХ століття він намагався вести виставкову діяльність, про що свідчить епістолярна спадщина митця [1]. Часи «відлиги» дали йому змогу не лише вільніше працювати творчо, але й відкрито висловлювати думки стосовно радянського мистецтва. Тоді Григорій Синиця брав активну участь у багатьох офіційних культурних заходах [3].

Протягом 1955-1965-х рр. художник багато працював у жанрах натюрморту і пейзажу. У живописних олійних та акварельних творах він почав ставити перед собою нові завдання. Незважаючи на реалістичність форми, ці зображення відрізняються насиченим чистим контрастним колоритом. Це десятиліття внесло відчутні зміни у пейзажну творчість митця. У порівнянні з більш ранніми роботами у краєвидах цього періоду він явно і сміливо відійшов від копіювання природи. Зображаючи українські пейзажі природи, столичні дворики, вулички та парки, житлові масиви й архітектурні пам'ятки Києва, Григорій Іванович майже відмовився від передачі відчутної глибини і просторовості, що до цього часу були невід'ємними атрибутами його акварельних і олійних краєвидів. Форми набули яскраво вираженої площинності, хоча й остаточно не позбулись просторовості. У таких творах простір організують тонально-кольорові зміни – від темного до світлого та від теплого до холодного, але характерне для передачі глибокого простору згасання насиченості кольорів при зображенні віддалених об'єктів відсутнє. Образи як переднього, так і дальнього планів побудовані на однаково виразних і яскравих барвах. Колорит таких творів цілком будується на чистих фарбах. Художник активно використовував контрастні кольорові сполучення, протиставляючи холодне теплову. Часто це гармонійне поєднання протилежних тонів і барв. Перестав застосовувати нюанси і напівтони, завдяки чому форми об'єктів

природи та міського пейзажу майже втратили об'єм. Відмова від об'ємно-просторових характеристик і шлях до умовності у зображенні краєвидів не призвела до збіднення художньої мови, а навпаки, додала їй своєрідної виразності, вивівши на перший план інші виражальні засоби – колір, силует, лінію. Такі зміни сприяли новим звинуваченням у формалізмі, коли у 1962 році про Г.Синицю почали писати у контексті «боротьби з абстракціонізмом» [2]. До 1965-го року він повністю відійшов від тонового живопису та соцреалістичного методу [5].

Так, завдяки критиці колег, мистецтвознавців і представників засобів масової інформації та невдачам у бажанні отримати визнання шляхом пристосування власного мистецтва до офіційно затверджених вимог, Григорій Синиця за більш ніж 20 років самостійної творчості пройшов шлях змін від реалістичної картини, побудованої на пріоритеті тонових характеристик, до відступу від натури, роботи з не натуралістичними формами, коли у живописі на перший план вийшов колір, а у графіці лінія у якості контуру. Відійшовши більш ніж на ціле десятиліття від ідей, засвоєних у роки навчання у М.Гершенфельда та на монументальному факультеті Київського художнього інституту, він згодом знову повернувся до змістовності і символічного значення кольору та монументально-декоративного формовияву, вподобаних у роки юнацтва.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Листи до Г. Марченка // Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. б/н.
2. Местечкин Г. Невиданный еще колорист // Зеркало недели. 1998. № 6. URL: http://zn.ua/CULTURE/nevidannyu_esche_kolorist-10294.html (дата звернення: квітень, 2018)
3. Стенограмма от 11 июня 1962 года обсуждения выставки художника Саенко А.Ф. //

ЦДАМЛМ. Ф. 581.Оп 1. Спр. 1024. 49 арк.

4. Ямборко О. Гобелени у творчості Івана-Валентина Задорожного // Вісник ХДАДМ. 2005. № 7. С. 80-88.

5. Ямборко О. Український гобелен у контексті мистецької практики фольклорного напрямку 1960-1980-х рр. // Вісник ХДАДМ. 2006. № 1. С. 136-145.

Дробот А.О.,
заступник директора з наукової роботи
Чубенко А. Є.,
головний зберігач фондів;
КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР

**КУЛЬТУРНЕ ДОЗВІЛЛЯ КРИВОРІЗЬКОГО СТУДЕНТСТВА
ПОЧАТКУ 60-Х РР. ХХ ст.: САМОДІЯЛЬНІСТЬ ТА ТЕАТР
(НА ОСНОВІ СТАТИСТИЧНОЇ ОБРОБКИ АНКЕТНИХ ДАНИХ СТУДЕНТІВ
ГІРНИЧОРУДНОГО ІНСТИТУТУ)**

В останні роки дедалі більше дослідників звертають увагу на історію повсякденності, яка довгий час залишалась поза межами наукових інтересів. Людина реалізує себе через діяльність, творчість, працю, але невід'ємною частиною її буття виступає дозвілля, адже відпочинок є запорукою відновлення духовних, інтелектуальних та фізичних сил, підвищення працездатності [5, с. 97]. З урахуванням цього педагогічний процес у вищій школі передбачає чергування навчання та дозвілля. Вивчення моделей відпочинку студентської молоді набуває особливої актуальності у переломні моменти розвитку держави, які зараз переживає Україна, й мають свою специфіку, нерідко пов'язану зі збільшенням випадків девіантної поведінки та антисоціальних явищ [2, с. 74]. Дослідження впливу «світоглядних переворотів» на повсякдення молодого покоління може допомогти виробленню на державному рівні стратегії організації студентського дозвілля.

«Хрущовська відлига», як один із поворотних пунктів соціокультурних змін, ознаменувалась послабленням ідеологічного тиску з боку політичного

режиму, частковою суспільною лібералізацією, хвилею реабілітаційних процесів, які дали поштовх культурно-національному відродженню, що найяскравіше виявилось в русі «шістдесятників» [4, с. 9]. Такі зрушення найтонше відчуває студентство – найактивніша соціальна верства, носій нового й прогресивного. На нашу думку, корисним є звернення до досвіду організації дозвіллевої діяльності студентства у змінюваних соціокультурних реаліях. Останній аспект залишається маловивченим в історичній ретроспективі Криворіжжя на межі 50-60-х років ХХ ст.

У Криворізькому історико-краєзнавчому музеї зберігаються результати анкетування, проведеного серед студентів технічних вузів Дніпропетровщини в першій половині 60-х років, для визначення ставлення молоді до культурної сфери та рівня залучення до різних видів мистецької діяльності. На первинному етапі опрацювання запропонованої теми статистичне обчислення анкетних даних виступає фундаментом виявлення кількісних характеристик досліджуваних процесів.

Метою даної розвідки є вивчення культурного дозвілля криворізької молоді першої половини 60-х років на основі аналізу анкетних даних студентства гірничорудного інституту.

Відповідно до мети сформульовано такі завдання:

- проаналізувати джерельний комплекс з проблеми дослідження;
- спираючись на результати отриманих статистичних даних, охарактеризувати такі сфери культурного дозвілля студентів Кривбасу початку 60-х років, як самодіяльність та театр;
- на основі відповідей з'ясувати уподобання студентів КГРІ у культурно-мистецькій сфері.

Нами було опрацьовано анкети 609 осіб (492 – чоловіки, середній вік 24-26 років, та 117 – жінки, середній вік 19-21 рік), що охоплюють 31 групу в

основному третього та четвертого курсів 4 факультетів. Опитування датується наступними хронологічними рамками: нижня межа – 7 травня 1962 року, верхня – 1 червня 1964 року. Частина анкет заповнювалась на спеціальних друкованих бланках, інша – в довільній формі за дев'ятьма позиціями. Усі відповіді надані російською мовою. Після анкетування з опитуваними була проведена бесіда щодо уточнення кількісних показників. Слід зауважити, що відповіді на анкети можуть бути дещо формалізованими, оскільки, незважаючи на певні послаблення, ідеологія все ж відігравала свою роль. З урахуванням обмежених рамок запропонованої розвідки ми зосередимось лише на двох пунктах анкети, присвячених самодіяльності та театру.

Провідним вишем Криворіжжя початку 1960-х років виступав гірничорудний інститут, який готував спеціалістів для зростаючих потреб виробництва залізорудного басейну, що переживав фазу бурхливого розвитку, пов'язану з модернізацією виробництва й будівництвом гірничо-збагачувальних комбінатів. Випускники даного навчального закладу користувались чималим попитом на ринку праці у регіоні. Професії, що здобувались у вузі, вважались престижними на Криворіжжі. Особливістю КГРІ можна вважати значну перевагу чоловічого контингенту й чоловічих професій та високий відсоток серед студентів місцевих уродженців.

Художня самодіяльність у 30-50-ті рр. ХХ ст. у СРСР розцінювалась як один з основних видів культурного дозвілля громадян. Вона повинна була виявляти таланти народу (кількість спеціалізованих шкіл мистецького спрямування була порівняно незначною, до того ж вони існували лише у великих містах), служити рупором нової радянської культури на противагу традиційній родинній і традиційно-обрядовій, бути провідником певних ідеологічних засад (численні псевдонародні пісні про Сталіна, партію та ін.). Крім того, масовість художньої самодіяльності служила ідеї про єдиний

радянський народ і певній уніфікації культури (національне мистецтво також розвивалося, але у певних ідеологічних межах). Ще однією функцією самодіяльності була освітня – при загальному невисокому освітньому рівні через самодіяльність жителі в першу чергу сільських і віддалених районів повинні були знайомитися з надбанням не лише радянської, а й світової культури, насамперед музичної. Функція ж проведення дозвілля була, на нашу думку, не основною.

Якщо проаналізувати результати опитувань студентів КГРІ, то можна скласти уявлення про ті види художньої самодіяльності, які існували у закладі, і її роль у житті студентів (Таблиця 1). Так, з 609 опитаних (492 юнаки і 117 дівчат) учасниками самодіяльності були 114 юнаків (менше чверті) і 60 дівчат (більше половини), переважна частина – 1-2 роки або епізодично, займалися самодіяльністю до інституту – 170\37, не займалися ніколи – 208 юнаків і 20 дівчат.

Таблиця 1

№ з/п	строк	хор		хореографія		драмгурток		худ. читання		конференс		музика		
		чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	
1.	Займався у школі	34	3	14	8	22	5	20	9	1	–	10	2	
2.	Займався під час служби у РА або навчання у технікумі (робота на виробництві)	29	2	14	7	12	1	4	–	3	–	7	–	
3.	Займався під час навчання в КГРІ 114\60	61	37	17	19	11	2	3	–	7	–	22	2	
4.	Не займався взагалі							208 (чоловіки); 20 (жінки)						
5.	Не займався під час навчання в КГРІ							170 (чоловіки); 37 (жінки)						

Серед видів самодіяльності найбільше студентів задіяно у хорі (більше половини осіб чоловічої і жіночої статі з числа учасників самодіяльності), на другому місці – танцювальний гурток, при цьому кількість дівчат вища за кількість юнаків (близько третини і менше чверті), третій – музичні колективи (оркестр народних інструментів, закритий у 1962 році, духовий та естрадний оркестри). Такий жанр, як художнє читання, фактично зникає, натомість з'являється жанр конференсу – ведучого заходів, в першу чергу, вечорів. Драмгурток відвідує лише 13 студентів, з них 11 – чоловіки, у музичних колективах співвідношення чоловіків до жінок 22:2.

Наведемо кілька протилежних оцінок ролі самодіяльності у житті криворізької студентської молоді: «Самодеятельность, по-моему, играет существенную роль в развитии художественных способностей, особенно в условиях Кривбасса, да и вообще периферии». «Пел в хоре в рядах Советской Армии 1954-57 гг. Художественная самодеятельность, имею ввиду пение в хоре, научила меня любить наши советские и русские, украинские народные песни». «Роль самодеятельности считаю огромной. Участие в художественной самодеятельности студентов нужно приблизить к обязательному. Советский инженер должен быть всесторонне развит и должен уметь привить рабочим художественный и эстетический вкус». «Роль самодеятельности в эстетическом развитии студентов – не вижу никакой». «Не участвую. В художественную самодеятельность нужно брать студентов, имеющих хоть какие-нибудь таланты. А у нас часто берут количеством, не каждый человек имеет музыкальный слух и другие данные». «В институте самодеятельность с 1959 года затухает, всё отдано на откуп вечерам» [1].

Більшість студентів розглядало самодіяльність як варіант цікавого проведення вільного часу, спілкування з друзями або особами протилежної статі. Тому наймасовіші види – хор і танець, де не потрібні високі

індивідуальні таланти.

На нашу думку, зникнення жанру художнього читання пов'язано з підвищенням загальної культури студентів, зменшенням ідеологічного навантаження на самодіяльність (читання творів про Партію, вождів та ін.) та зміною формату занять самодіяльністю – основним видом стають музика і танці («вечори»). Додатковим підтвердженням сказаного є порівняно велика кількість учасників конферансу.

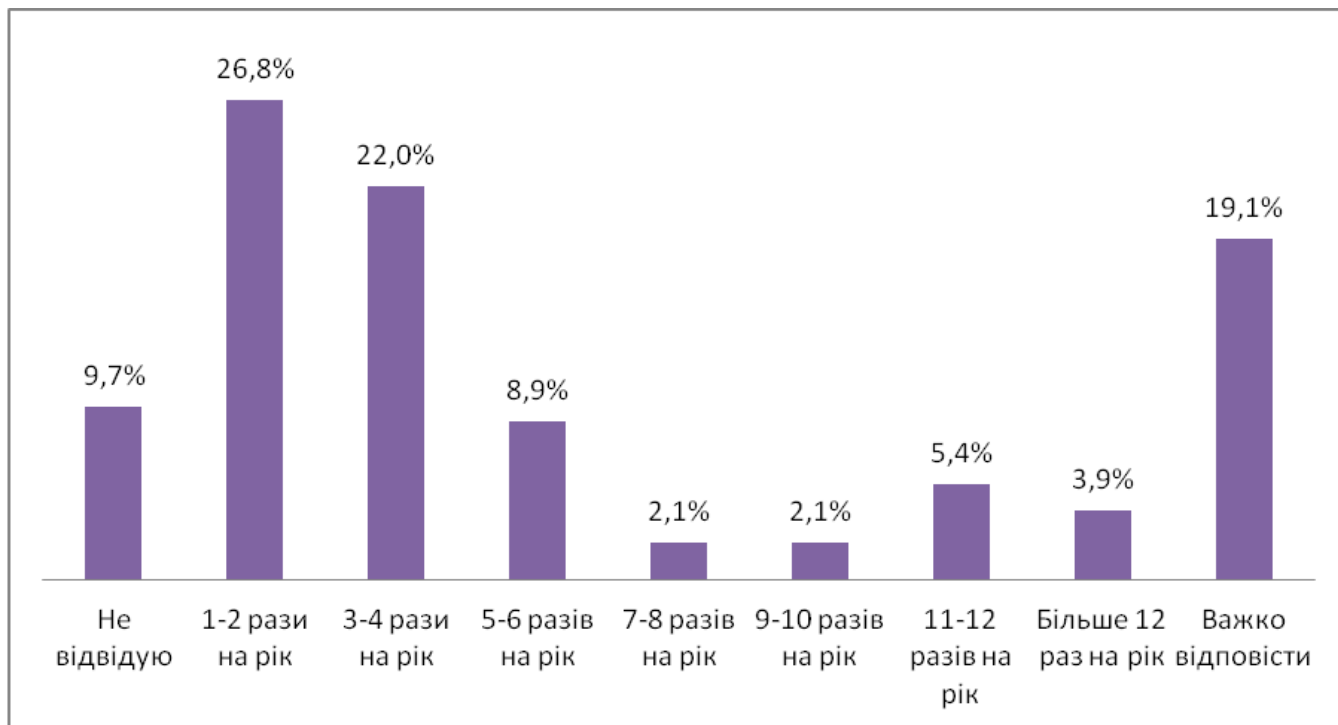
Зміна підходу до художньої самодіяльності з напівпрофесійного (гуртки, теоретичні заняття) до напівлюбительського (хор, танці) пов'язана, на нашу думку, з розповсюдженням телебачення (у місті – з 1960 року), загальним ростом культурної складової Кривого Рога (будинки культури, театр, клуби, спеціалізовані мистецькі освітні заклади), а також тенденціями професіоналізації мистецтва і спорту в СРСР – любительський рівень поступово знижується, зникає зацікавленість народу у розвитку власних талантів, падає роль самодіяльності у суспільстві; усі зацікавленні у подальшому самовдосконаленні мають змогу звернутися до професіоналів. Додатковим аргументом є зникнення оркестру народних інструментів у КГРІ.

Переважає більшість (близько 80%) займалися самодіяльністю епізодично або на 1-3 курсах. Це, на нашу думку, також свідчення напівлюбительського характеру цього виду культурного відпочинку і орієнтацію більше на спілкування, ніж на серйозний розвиток таланту. На 4-ому курсі самодіяльністю займаються лише ті, для кого вона стала частиною життя, адже цей курс – практично вирішальний у підготовці студентів КГРІ до набуття професійного і соціального статусу. Тому певна кількість студентів (а вік чоловіків – 24-26 років), можливо, розцінюють участь у самодіяльності як неспівставну з дорослим життям, зі статусом ІТР (інженерно-технічна еліта виробництва у СРСР). Крім того, ще однією причиною може бути брак часу

через інтенсифікацію освітнього процесу.

За анкетними даними 90,3% студентів гірничорудного інституту свій вільний час хоча б один раз на момент навчання у вузі присвячували відвідуванню театру. Однак, простежується тенденція зменшення попиту на сценічне мистецтво. До вступу до вишу 52,7% опитаних віддавали перевагу театру, в студентські роки цей показник знизився до 30,8%. Основними чинниками, що визначили таке падіння відсотків були – нестача часу у зв'язку з посиленням учбовим навантаженням, низький рівень постановки театральних вистав, бідність репертуару, безальтернативність вибору театру у місті, відсутність коштів та низька стипендія: «В силу об'єктивних причин посещать «театры» не имею возможности, так как в нашем городе всего один театр»; «Театры посещаю, но не часто из-за отсутствия денег»; «В Кривом Роге не был, оперного театра нет»; «Во время обучения посещаю редко – стипендия не позволяет»; «Репертуар нашего театра кажется мне бедным, постановка зачастую слабая».

Здебільшого студенти Криворізького гірничорудного інституту в першій половині 60-х років відвідували театр 1-2 рази на рік (26,8%), або ж 3-4 рази на рік (показник дещо менший – 22,0%). 9,7% театр не відвідували взагалі. Жодної прем'єри не пропустили лише 4 з опитаних студентів. Розподіл відсотків представлений у відповідній діаграмі.

У канікулярний період криворізьке студентство відвідувало театри в інших містах, зокрема, у Донецьку, Дніпропетровську, Запоріжжі, Києві, Ленінграді, Львові, Миколаєві, Москві, Одесі, Тбілісі, Харкові та Херсоні. «Очень нравится театр, и когда я приезжаю в новый город, если есть возможность, то обязательно хоть один раз посещаю театр». Ті студенти, що мали змогу порівняти вистави у Криворізькому драматичному театрі з іншими постановками, підкреслювали високий рівень професійності останніх. Переважна більшість вистав отримували схвальні відгуки. Таким чином, можливість зіставлення гри різних театральних колективів призводила до зниження зацікавленості місцевим театром й зростання привабливості гастрольних колективів: «Вообще я люблю смотреть спектакли, но игра артистов нашего театра мне не нравится»; «Игра криворожских артистов не нравится, как-то они неестественно держатся на сцене»; «Грязный занавес и плохая игра актёров навсегда отбили у меня охоту посещать Криворожский драматический театр».

У рейтингу найкращих вистав (Таблиця 2) лідирують ті твори, які

суголосні тогочасним проблемам, є ближчими до життя, де розкривається героїка радянської молоді («Іркутська історія»), де показані сильні, вольові особистості, що вірять у життя; вистави історичного характеру, комедійного спрямування. Також найкращими вважалися ті, де задіяні гарні актори, що повністю віддані своїй ролі й мають взаємозв'язок з глядачем.

Таблиця 2

№	Назва	Автор/композитор	Жанр	Кількість переглядів
1.	Иркутская история	О. Арбузов	спектакль	93
2.	Лебединое озеро	П. Чайковський	балет	78
3.	Замок Броуди	А. Кронін	спектакль	37
4.	И один в поле воин	Ю. Дольд-Михайлик	спектакль	37
5.	Остров Афродиты	А. Парніс	спектакль	37
6.	Глеб Космачёв	М. Шатров	спектакль	32
7.	Сержант милиции	І. Лазутін	спектакль	23
8.	Мария Тюдор	В. Гюго	спектакль	21
9.	Свидания у черёмухи	А. Ларьов	спектакль	20
10.	Люди в шинелях	І. Рачада	спектакль	18
11.	Травиата	Д. Верді	опера	18
12.	Евгений Онегин	П. Чайковський	опера	17
13.	Белая акация	І. Дунаєвський	оперета	15
14.	Большой вальс	І. Штраус	балет	15
15.	Сватання на Гончарівці	Г. Квітка-Основ'яненко	спектакль	15
16.	Бахчисарайский фонтан	Б. Астаф'єв	балет	14
17.	Кармен	Ж. Бізе	опера	14
18.	Кремлёвские куранты	М. Погодін	спектакль	14
19.	Битва в пути	Г. Ніколаєва	спектакль	12
20.	Вендетта	Н. Вінніков	спектакль	12

Простежуються полярні оцінки значення театрального мистецтва у житті криворізької молоді початку 60-х років. З одного боку підкреслюється, що відвідання театру є важливою й необхідною справою, а гра акторів – це титанічна справа; той, хто ігнорує театр – демонструє свою неосвіченість. Разом з тим, відзначаються такі негативні риси як атмосфера награності, фальшу, робиться наголос на більших можливостях телебачення у порівнянні з

театральним мистецтвом: «В моих глазах театр теряет своё преимущество по сравнению с кино, так как требует большой затраты времени, и спектакли я смотрю в основном на каникулах. И потом в кино больше возможностей раскрыть действие»; «По моему мнению, театр, как место показа драмы, трагедии, комедии в значительной степени изжил себя. В театр стоит пойти ради оперы, оперетты или балета. В значительной мере театр заменён кино».

Отже, на первинному етапі дослідження культурного дозвілля криворізького студентства початку 1960-х років статистична обробка анкетних даних дає змогу порівняти ставлення студентів до любительського (самодіяльність) та професійного (театр) мистецтва, вивчити кола зацікавлень молоді, а також їх позиції по відношенню до культурного контенту, запропонованого радянською системою. З послабленням ідеологічних вимог зростає інтерес студентства до культури взагалі і до певних напрямків мистецтва, що раніше засуджувалися як «нерадянські». Через театр, частково і самодіяльність, студенти долучались до набутків світової культури і класики, мали змогу порівнювати радянське і світове мистецтво, роблячи, таким чином, певні висновки щодо форм і спрямування культурних тенденцій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Анкетування студентів технічних вузів Дніпропетровщини (перша половина 60-х років ХХ ст.) / Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. б/н.
2. Бабенко Ю. А. Вільний час і дозвілля української молоді в умовах нової соціокультурної реальності // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2013. № 2. С. 74-79.
3. Грінченко Віталій, Грінченко Віктор Тенденції розвитку мистецького життя України в часи хрущовської «відлиги» // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Історичні науки. 2010. Вип. 13. С. 59-69.

4. Колосюк В. О., Коцюбанська О. О. «Хрущовська відлига» як дзеркало протистояння лібералізму та тоталітарної системи. Матеріали всеукраїнської наукової інтернет-конференції «Історія української культури, науки та техніки: актуальні сторінки історії України». Секція 1: Українознавство у технічному вищому навчальному закладі: досвід і перспективи [22-23 жовтня 2012 р., м. Київ]. С. 9.
5. Кругляк М. Дозвілля студентства підросійської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. : культурний аспект // Волинські історичні записки. 2010. Т. 4. С. 97-111.

**Дерипаска Вікторія,
учениця 9-го класу
Керівник: Лук'яненко І. В.,
учитель історії;
Криворізька загальноосвітня школа №37**

ЛУК'ЯНЕНКО МАРІЯ СЕМЕНІВНА - ЗАСНОВНИК ТОРАКАЛЬНОЇ ХІРУРГІЇ НА ДНІПРОПЕТРОВЩИНІ

Сто десять років зі скальпелем в руках-стільки зараховано до трудового стажу кандидата медичних наук Лук'яненко Марії Семенівни. І це ніяка не помилка, бо лікарям, які працюють з хворими на туберкульоз зараховується подвійний стаж. Але і просто відпрацьованих 55 років на одному місці досить декому на ціле життя. Ім'я Марії Семенівни Лук'яненко стоїть поряд з найвідомішими медиками країни.

Джерельною базою для даної статті стали в першу чергу архівні матеріали сім'ї Лук'яненко, спогади самої Марії Семенівни, публікації в періодичній пресі, інтернет-ресурсах.

Автор даної статті ставив за мету дослідити життя та професійну діяльність кандидата медичних наук Лук'яненко Марії Семенівни.

Народилась М.С. Лук'яненко в с. Скелеватка (під Кривим Рогом) 2 серпня 1931 року в сім'ї звичайних селян. У 1939 р. разом з батьками та молодшим братом переїхали до Кривого Рогу і оселились у с. Соколовка (сучасний мікрорайон «Зарічний»), навчалась до війни у школі №35, встигла закінчити два класи.

Спогади цієї жінки про війну – неоціненне джерело інформації про те, як кожного дня простій людині треба було виживати в роки війни. Особливо цікаво, що це погляд на війну очима дитини - маленької дівчинки, якій врізались в пам'ять окремі епізоди її важкого дитинства. «Харчувались ми під час окупації травою, обрізками з кухні німців, з річки виловлювали молюсків і ракушки. Якимось чудом вижила корова, яка була пропала, а потім повернулася - і було молоко! Війна назавжди залишилась страшним спогадом мого короткого дитинства».[3]

Не менш цікавою є і подальша біографія М.С.Лук'яненко, яка була на передовій медицини, заклала основи лікування сідеросілікотуберкульозу на Криворіжжі. А це ж було професійне захворювання шахтарів, що працювали на залізрудних підприємствах. Такий діагноз вважався вироком, оперувати ніхто не брався. Саме Марія Семенівна першою в ті часи в Радянському Союзі почала оперувати таких хворих, надаючи їм надію не просто на життя, а на життя здоровою людиною. Вона працювала поряд з найкращими професіоналами, тому могла багато розповідати про таких

відомих людей, як академіки М. Амосов, Л. Богущ, О. Шалімов. Вона бачила їх «непарадну» сторону праці, звички, особливості характеру.

Криворізький протитуберкульозний диспансер №2 почав діяти у 1955р. В наступному році після закінчення Дніпропетровського медичного інституту тут розпочала свою діяльність в якості епідеміолога, а згодом - фтізіатра Лук'яненко М.С. Але як сама вона казала – серце прагнуло хірургії. Тому розпочала набуття спеціалізації у одеських фахівців, що саме практикували у місті. У них вона навчилась простих операцій на плеврі. З 1956 р. починається створення торакального відділення хірургії на базі протитуберкульозного диспансера, її першим завідувачем стає Марія Семенівна, якій на той момент виповнилося 25 років. Родичі називали її Марусею, хворі – наша Марічка, а колеги шанобливо - Марія Семенівна.

В 1961 р. вона отримала відрядження на курси підвищення кваліфікації до Харкова. Тут її професійний шлях перетнувся з майбутнім академіком О. О. Шалімовим. Набуті знання давали можливість оперувати, але у місті стояла проблема з фахівцями-анестезіологами. Довелось звертатись до харківчан з проханням підготувати фахівця даного профілю. Але не було кандидатури і бажаючих. Тому власним рішенням змусила їхати на курси молодшого брата, на той момент вже також випускника медичного інституту - Івана Стародубцева (до речі, також відомий хірург м. Кривого Рогу). Місяць власної відпустки Іван

Семенович поклав на отримання кваліфікації анестезіолога.

Команда хірургів оперувала вечорами, а то й вночі, бо вдень у кожного були невідкладні справи у власних відділеннях. Марія Семенівна згадувала, що це були і професіонали своєї справи і справжні фанати: головний лікар Ілля Харокоз, його заступник з лікувальної частини Григорій Зарянкін та людиною суворою, але справедливою і Іван Стародубцев.

Але зупинятись на досягнутому ніхто не збирався. М.С. Лук'яненко розпочинає довгий професійний шлях з постійних відряджень на курси підвищення кваліфікації, географія яких охоплювала весь Радянський Союз. Дякувати, що чоловік завжди її в цьому підтримував і залишався з синами.

Торакальна хірургія – одне з найскладніших напрямів у медицині. Оперувати ж бо потрібно легені, а поряд – серце, це ще й дуже «криваві» операції і, на той час, травматичні, бо ламались три ребра. У середині 60-х різко збільшилась кількість хворих шахтарів з тяжкими формами туберкульозу, що ускладнювався силікозом. Таких хворих оперувати заборонялось та, на власний ризик, Марія Семенівна починає оперувати таких хворих за власною методикою, бо це був для них єдиний порятунок. Щоб запобігти ускладненням після операцій починає відшукувати дослідження з цих проблем і знаходить відповідь на своє питання у науковій бібліотеці Москви. Починає використовувати спеціальні сольові розчини після операцій, щоб уникнути здуття легенів, що виникало під час операції. Отже, перші 16 операцій пройшли успішно і настав час оприлюднити результати медичній спільноті. Це стало сенсацією і одночасно викликало критику. Один з поважних колег назвав це «медичним бандитизмом». Не йняли віри, що в такому молодому віці робляться нечувані операції. Сама Марія Семенівна не пам'ятає тодішніх своїх відчуттів, крім радості від вдалих операцій.

Інформація про здобутки криворізької медицини дійшла до столичного

науково-дослідницького інституту пульмонології та туберкульозу, Марії Семенівні запропонували вступити до аспірантури. Закінчила вона її достроково і захистила кандидатську дисертацію по лікуванню хворих на силікоз.

Саме успішний захист дисертації став результатом не вагомих теоретичних обґрунтувань, а ще одне врятоване людське життя. Під час захисту секретар звернувся до комісії, головою якої був М. Амосов (за визначенням багатьох - людина сувора, але справедлива), щоб дозволили припинити захист, бо викликає Лук'яненко Кривий Ріг, потрібна консультація – погано напередодні прооперованому хворому (хто ж знає тонкощі крім хірурга, який оперував). Комісія дозволила, а повернувшись до захисту, Марія Семенівна почула питання від М. Амосова: «Що там у вас?». Прийшлося доповідати про операцію, благо знімки були поряд. Микола Михайлович поглянув на результати і підвів ризику: «Питань до дисертанта більше немає».

За операції, що робила М.С. Лук'яненко вперше в Радянському Союзі, за результати лікування в 1969 р. отримала вагому нагороду – Орден Трудового Червоного Прапора.

Скільки врятованих життів за 55 років відпрацьованих за операційним столом, на посаді завідувача відділенням торакальної хірургії протитуберкульозного диспансера №2 м. Кривого Рогу. У 2011-му Марії Семенівні виповнилось 80 років, а вона продовжувала оперувати, в неї найкращі показники у області, навіть в Україні: при 12-16% захворюваності на туберкульоз - в Кривому Розі – 6%. Місто з шаною відзначило та внесок М.С. Лук'яненко у розвиток медицини міста медалями «За заслуги перед містом» всіх трьох ступенів. Держава Україна за високу фаховість і навіть унікальність нагородила в 2011 році нагрудною відзнакою Святого Луки професора Войно-Ясенецького за № 1.

Навіть припинивши оперувати, бо вже не тримав хребет, покритлений сколіозом від довгих операційних «стойок» - професійне захворювання хірургів, вона продовжувала консультувати: йшли нескінченним потоком, всіх приймала, надавала допомогу.

Марії Семенівни Лук'яненко не стало 29.12.2015 р.

Хотілось би відмітити, що в теперішній час перейменування вулиць часто пропонують або безликі назви (вул. Медична, наприклад), або невідомі «чужі» місту назви. Чи не заслужила маленька жінка, яку ще довго будуть пам'ятати в родині криворізьких горняків, щоб її іменем було названо одну з маленьких вулиць міста, великих вшанувань Марія Семенівна не любила.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. 110 років зі скальпелем в руках //Червоний гірник. 2011. №32 (1 березня).
2. Любимая ученица академика Амосова // Пульс. 2011. №48 (30 листопада)
3. Спогади М.С.Лук'яненко / Фонди історико-краєзнавчого музею КЗШ№37.
4. Документи з особистого архіву родини Лук'яненко.
5. Хирург Лук'яненко Марья Семеновна. URL:
<http://blogs.korrespondent.net/blog/ukraine/3265861-khyrurh-lukianenko-maria-semenovna#3>

Крамаренко Т. Г.,
кандидат педагогічних наук, доцент
Криворізький державний педагогічний університет

«ПЕДАГОГІЧНІ ЗАМАЛЬОВКИ» – КРАЄЗНАВЧЕ ВИДАННЯ ПРО ОСВІТЯН СУЧАСНОГО КРИВОРІЖЖЯ

У розвитку освіти і культури Криворіжжя значну роль відіграє Криворізький державний педагогічний інститут / університет.

Метою цієї публікації є презентація науково-популярного видання Тетяни Крамаренко «Педагогічні замальовки» [2], де представлено досвід роботи освітян, висвітлено окремі теоретико-методичні аспекти запровадження інноваційних технологій навчання, зокрема математики, фізики та інформатики; подано довідковий матеріал про багатьох викладачів, випускників, студентів Криворізького державного педагогічного інституту / університету, кращих учителів закладів середньої освіти, працівників закладів освіти та культури міста тощо. Метою видання «Педагогічних замальовок» є популяризація передового досвіду освітян Криворіжжя, піднесення престижу професії вчителя, поширення ідей самоосвіти та самовдосконалення у професії, культурного та духовного збагачення, патріотичного виховання молоді, здорового способу життя, збереження сімейних цінностей, охорони довкілля тощо. Представлений у доступній формі опис педагогічного досвіду та довідковий матеріал може бути використаний для підвищення кваліфікації учителів та при підготовці майбутніх учителів насамперед на краєзнавчому матеріалі. Адресовано збірку для педагогічної громадськості та молоді, яка хоче здобути почесну професію вчителя.

Співбесідниками автора стали різні персони: викладачі Криворізького державного педагогічного університету, відомі випускники ВНЗ, які реалізувалися у педагогічній діяльності, зокрема науковці, вчителі – відмінники

освіти України, директори кращих середніх закладів освіти міста, бібліотекарі, працівники позашкільних закладів освіти й культури. Є інтерв'ю з студентами, де вони розповідають, чому обрали професію вчителя. Серед героїв розповідей – математики, фізики, програмісти, хіміки, біологи, історики, філологи, учителі праці, музики, образотворчого мистецтва, журналісти та ін. Частина матеріалів пропонованої збірки публікувалася на сайті kdpu.edu.ua, у криворізьких газетах «Університетські новини» та «Домашня газета» (2006–2018).

У I–III розділах збірки представлено досвід роботи таких науковців КДПУ як професори Я. В. Шрамко, С. О. Семеріков, В. М. Соловйов, Р. М. Балабай, В. В. Здешиц, В. В. Корольський та ін. Про цих та інших професорів, докторів наук детальні відомості криворіжці можуть також знайти у виданні «Професори Криворізького педагогічного» [2].

Автором публікації розлого представлено власний досвід роботи та досвід криворізьких освітян, а також дійсного члена НАПН України, доктора педагогічних наук, професора М. І. Жалдака із запровадження у навчанні інформаційно-комунікаційних технологій. Висвітлено чимало маловідомих сторінок біографії криворізьких педагогів, а також їх внесок у розвиток методики навчання, насамперед математики. Подано відомості про доцентів, авторів низки підручників та навчально-методичних посібників для вищих та загальноосвітніх навчальних закладів А. М. Капіносова, Г. П. Бевза, а також доцентів В. П. Кисільової-Білої, О. І. Половини, П. І. Ульшина, С. В. Уткіної та ін. Представлений педагогічний досвід відомих на Криворіжжі педагогів, учителів вищої категорії, учителів-методистів, відмінників освіти України: О. Л. Ткачука, В. В. Сергієнко, Л. П. Байрак, С. П. Кімака, О. В. Бойко, Г. В. Моськіної, М. Е. Єгорової, Т. А. Грицишиної, заслуженого учителя України Н. Л. Дагларової та ін.; директорів загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема нагороджених почесним знаком Кривого Рогу «За заслуги

перед містом», С. В. Маркіної, А. І. Шепілко, П. А. Поручинського та ін. Молоде покоління учительства презентує випускник Криворізького педуніверситету С. Е. Федосєєв, який 2017-го року увійшов до ТОП-20 кращих учителів України, висвітлюючи досвід запровадження технологій інтерактивного навчання.

Значну увагу приділено презентації педагогічного досвіду криворізьких освітян, що представляють гуманітарну складову науки – історикам та філологам. У науково-популярній формі подано матеріали дослідження трагічних сторінок історії Дніпропетровщини та Криворіжжя у працях докторів історичних наук, професорів В. О. Шайкан (про співпрацю з окупантами окремих верств населення Дніпропетровщини у роки Другої світової війни, [5]) та Н. Р. Романець (наукові дослідження щодо Голодомору, [4]), кандидата історичних наук, доцента Р. П. Шляхтича (діяльність ОУН і УПА в Україні у воєнні та повоєнні роки, [6]). У ході спілкування з старшим науковим співробітником Криворізького історико-краєзнавчого музею І. О. Стеблиною здійснено уточнення щодо деталей розкопок фундаменту притвору храму Святого Миколая. Зацікавлюють міркування з питань захисту Вітчизни викладача кафедри історії КДПУ, учасника АТО Миколи Грабара.

Подано відомості про журналіста і краєзнавця, почесну громадянку Кривого Рогу Т. П. Воронову, яка акцентує увагу на патріотичному вихованні молоді, на знанні історії рідного краю [1]. Викладачі-історики Ж. Г. Бабенко та доцент Ю. І. Чирва висловлюють власне бачення проблем підготовки майбутніх учителів історії. Щоб навчати історії по-сучасному, учитель повинен володіти інноваційними методиками, доцільними засобами ІКТ.

Очільник українського об'єднання козаків Юрій Засядьков повідомляє про відвідання криворіжцями урочистих заходів з нагоди річниці взяття козаками французького Дюнкерка та акцентує увагу на патріотичному

вихованні молоді через проведення фестивалів козацької слави, використання елементів козацької педагогіки.

Сподіваємося, що науково-популярне видання «Педагогічні замальовки» [2] зацікавить педагогічну громадськість та молодь, яка хоче здобути почесну професію вчителя. Щоб учні чи студенти, ознайомившись з цікавим педагогічним досвідом наших земляків, могли б застосувати його у своєму житті для досягнення успіху.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Воронова Т. П. Край неповторний – Криворіжжя. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008. 194 с.
2. Крамаренко Т. Г. Педагогічні замальовки: нариси [Електронна версія]. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2018. 592 с. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/jspui/handle/0564/2007>.
3. Професори Криворізького педагогічного / упоряд.: В. А. Фінічева, О. А. Дікунова ; редкол.: Я. В. Шрамко (гол.), О. А. Остроушко, В. П. Лисечко, І. В. Шелевицький, Л. В. Бурман, Г. М. Віняр, М. В. Варданян (літ. ред.). Кривий Ріг : ДВНЗ "КНУ"КПІ, 2015. 203 с.
4. Романець Н. Р. Репресивна політика радянської влади в українському селі (1925-1939) : монографія / Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2014. 456 с.
5. Шайкан В. О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни : монографія / Кривий Ріг: Мінерал, 2005. 466 с.
6. Шляхтич Р., Хобот П. Діяльність підпілля ОУН (Б) на Криворіжжі в роки німецької окупації (1941–1944 рр.) // Мандрівець, 2013. Вип. 4. С. 43-47.

**Нікитенко М.П.,
науковий співробітник;
КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР**

ВТРАЧЕНИЙ ОБ'ЄКТ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ: ІСТОРІЯ БУДІВЛІ ПО ПРОСПЕКТУ ПОШТОВОМУ, 21

Актуальність обраної теми обумовлена проблемами збереження пам'яток

Кривого Рогу й процесу фіксації інформації щодо втрачених об'єктів. Метою запропонованої розвідки є висвітлення історії зруйнованого об'єкта культурної спадщини, в пам'ять про який встановлено меморіальну дошку на фасаді будівлі по проспекту Поштовому, 19, у Центрально-Міському районі.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання: розкрити основні етапи функціонального використання будівлі за час її існування; визначити чинники, що призвели до руйнації споруди; охарактеризувати дії місцевих органів влади зі збереження пам'яті про втрачений об'єкт культурної спадщини.

Станом на 2018 рік у Кривому Розі, у Центрально-Міському районі, на проспекті Поштовому розташовано десять будівель, що перебувають під охороною держави як пам'ятки архітектури та містобудування місцевого значення [12, с. 1]. На фасаді будівлі № 19 розміщено чотири меморіальні дошки на честь видатних особистостей та важливих подій в історії міста. Одна з них – пам'ятний знак з написами українською та російською мовами, щодо зруйнованого будинку, який розташовувався поряд. У тексті йдеться про діяльність міського комітету РСДРП(б), який керував першими соціалістичними перетвореннями в басейні, боротьбою трудящих проти австро-німецьких окупантів у 1917-1918 роках, й перебував у будинку № 21 по вулиці Карла Маркса [7, с. 295].

Взимку 1917-1918 років виконком Криворізької Ради робітничих і солдатських депутатів повністю перейшов під контроль представників РСДРП(б), ставши основним знаряддям зміцнення влади більшовиків у місті [6, с. 157-158]. У 1917 році у будинку № 21 по вулиці Поштовій розмішувався Криворізький міський (районний) комітет РСДРП(б), що об'єднував партійні організації міста, в 1918 році – загальноміський комітет РСДРП(б) [2, с. 61]. В цьому будинку приймалися рішення про об'єднання організацій РСДРП(б),

планувалися дії щодо збройного повстання у січні 1918 року, вирішувались господарські питання [4, с. 125].

Поява меморіальної дошки на фасаді будинку № 21 в 1957 році була обумовлена хвилею встановлення меморіальних дощок на історичних місцях, пов'язаних з важливими подіями радянської доби: Велика Жовтнева Соціалістична революція та Громадянська війна [8]. Країна готувалася до святкування 40-ї річниці Жовтня: заздалегідь визначались історичні місця, схвалювалися тексти написів на меморіальних дошках, передбачалась можливість виділення необхідного асигнування на виготовлення зазначених меморіальних дощок за рахунок місцевих бюджетів [5, с. 203].

Дошка, встановлена на будинку № 21, була виготовлена місцевими майстрами з місцевого матеріалу – шматка криворізького білого мармуру розміром 0,5х0,6 м, з текстовим утопленим написом у сім рядків українською мовою: «В цьому будинку в 1917 році знаходився Криворізький повітовий Комітет Російської Соціал-демократичної Робітничої Партії (більшовиків)» [5]. Текст першої меморіальної дошки містив історичну помилку щодо Криворізького повіту, який існував в межах Катеринославської губернії в інший період часу, з 1919 по 1923 роки [6, с. 386].

В 1970 році разом з іншими пам'ятками історії та монументального мистецтва будівля по проспекту Карла Маркса (нині – Поштовий) була взята на облік з охоронним номером № 1692 [3, с. 60].

Цікавий об'єкт архітектури являв собою один зі зразків старого провінційного мистецтва. Будівля була виконана в стилі, близькому до еклектики, з використанням елементів класицизму. Прямокутна в плані двоповерхова цегляна споруда з дахом під шифер мала два парадних входи. В центрі першого поверху зроблено наскрізний прохід у вигляді прямокутної арки. Перший та другий поверхи розділяв карниз. У вікнах другого поверху

сандрики (архітектурна обробка стіни будинку над віконним прорізом) були виконані у вигляді двоскатного даху. На подвір'ї будинку знаходилася прибудова, потрапити до якої можна було через один з парадних входів [10, с. 122].

На початку ХХ століття споруда належала Давиду Бронштейну, мешканцю Кривого Рогу. В 1925 році у будинку працювали Криворізьке Товариство Взаємного Кредиту та Розрахункове Товариство Взаємного Кредиту. В кінці 1920-х років на території прибудови функціонував приватний зал-кінотеатр. На початку 30-х років у будівлі розмішувалося управління міської Промкооперації, в залі виступав самодіяльний єврейський театр, організовувалися танцювальні вечори. З вересня 1949 року в залі Промкооперації у зв'язку із зростаючою кількістю глядачів відкривається філіал кінотеатру імені Леніна. До 1960 року на першому поверсі діяло Криворізьке міське видавництво, на другому – редакція газети «Червоний гірник». Обидві організації отримали нові приміщення в районі Соцміста [10, с. 122-123].

З 1960 по 1982 рр. у будівлі по проспекту Карла Маркса, 21, розміщувалася контора Криворізької райспоживспілки. Згодом організації запропонували інше приміщення – колишню будівлю Інгулецького райкому КПУ по вул. Шкірятова, 1 (нині – проспект Південний) [9, арк. 227]. В кінці 70-х років ХХ століття споруда також використовувалась Міським комітетом радіозв'язку [11, с. 195] та централізованою бухгалтерією аптек Центрально-Міського району [11, с. 277]. На початку 80-х років ХХ ст. було розроблено генеральний план з реконструкції проспекту Карла Маркса, підсумком якого стало будівництво нових об'єктів.

Рішенням виконкому Криворізької міської ради від 18.08.1982 р. № 29/289 історико-меморіальна будівля по проспекту Карла Маркса, 21, була знесена.

Підгрунтям для демонтажу споруди було визнання її аварійного стану та зняття з обліку як пам'ятки історії в 1982 році. По завершенню робіт було проведено благоустрій прилеглої території до будівлі театру драми та музичної комедії ім. Т.Г. Шевченка та встановлено пам'ятний знак на фасаді сусіднього будинку. [9, арк. 226].

З 2012 року на території втраченої пам'ятки знаходиться площа «Арт-Майдану», одне з популярних місць у Кривому Розі. Тут відбуваються різні масові заходи району, концерти, виставки картин та фотографій. Шанувальники активного засобу життя (скейтери, ролери, велосипедисти) приходять сюди у будні дні [1].

Отже, місцевими органами охорони культурної спадщини збережено пам'ять про знесену будівлю по проспекту Поштовому, 21, шляхом встановлення меморіальні дошки на сусідній будівлі з виправленням допущених помилок.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Арт-Майдан на Карла Маркса. Старый центр в новом виде. URL: <http://cityblog.com.ua/2013/04/art-maydan-na-karla-marksa-staryiy-tsentr-v-novom-vidе/>
2. Варгатюк П. Л. Криворіжжя. Путівник / П. Л. Варгатюк – Дніпропетровськ : Промінь, 1969.
3. Витяг зі Списку пам'ятників історії, археології, скульптури, живопису, графіки, прикладного мистецтва, що підлягають занесенню до державних списків пам'ятників культури союзного або союзно-республіканського значення у м. Кривий Ріг (Форма № 6), 1974 р. // КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. б/н
4. Енциклопедія Криворіжжя : у 2-х т. / [упорядник Бухтіяров В. П.]. Кривий Ріг : ЯВВА, 2005. Т. 2. 2005. 816 с.
5. Законодавство про пам'ятники історії та культури / [Якименко О. Н. / упоряд. Голодний М. О., Акуленко В. І., Дашевська М. Л., Плєскач Л. П.]. К.: Українське товариство охорони пам'ятників історії та культури : Видавництво Політичної

Культури України, 1970. 464 с.

6. Історична енциклопедія Криворіжжя / упоряд. О. О. Мельник та ін.. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2007. Т. 1 2007. 604 с.

7. Історія міст і сіл Української РСР в 26 т. / [П. Т. Тронько та ін.]. Х. : Харківська книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе, 1969. Т. Дніпропетровська область. 1969. 960 с.

8. Паспортна документація на пам'ятки історії (будівлі), 1970-1972 рр. // КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. б/н.

9. Решение исполнительного комитета Криворожского городского совета «О сносе историко-мемориального здания по пр. Карла Маркса, 21» от 18.08.1982 г. № 29/289 // Криворізький міський архів. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 1930.

10. Рукавицын И. А. Исторический путеводитель по Почтовой (1917-2017) / Под редакцией Ищенко Н. И. К. : Книга-плюс, 2017. 168 с.

11. Список абонентов ГТС Кривого Рога / [составитель Е. В. Бугаевская]. Симферополь : Таврида, 1980.

12. Список пам'яток архітектури та містобудування місцевого значення м. Кривий Ріг, 2017 р. // КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. б/н.

**Шевченко Т. В.,
вчитель історії;
Криворізька загальноосвітня школа №122**

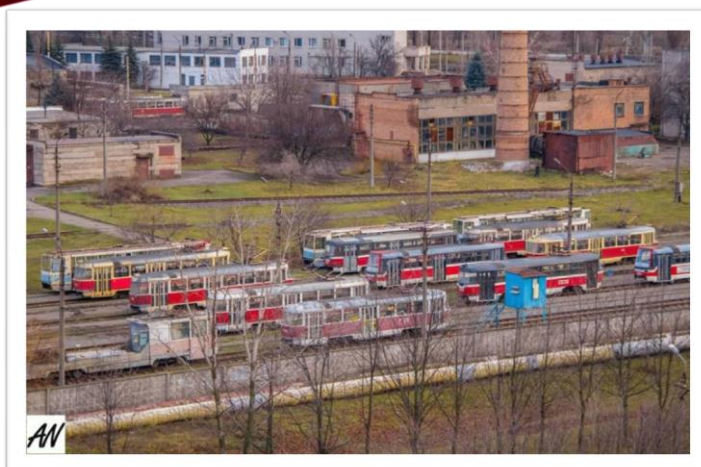
МІСТА ЛАНЦЮГ КОШТОВНИЙ: ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КРИВОРІЗЬКОГО ШВИДКІСНОГО ТРАМВАЯ

З ПРЕЗЕНТАЦІЇ ДО ВИСТУПУ:

ДОРОГА, ЯКА РАНИШЕ БУЛА
НЕЗДОЛАННОЮ, ТЕПЕР ЗДАЄТЬСЯ
ЛЕГКОЮ, ПЕРЕШКОДИ НАМ УЖЕ
НЕ СТРАШНІ.

БЕРНАР ВЕРБЕР

**КРИВОРІЗЬКА ПІДЗЕМКА СТАЛА НЕВІД'ЄМНОЮ ЧАСТИНОЮ МІСТА,
ВАЖЛИВИМ МЕХАНІЗМОМ БЕЗПЕРЕБІЙНОГО РУХУ ПІД НАЗВОЮ «ЖИТТЯ».**

Відчути дух епохи, придивитися до подій минулого допомагають шпальти міської газети «Червоний Гірник». Вони переконують нас, що офіційною датою відкриття швидкісного трамвая Кривого Рогу - вважається 26 грудня 1986 року.

**Р.Я. ТЕРЕЩЕНКО, ЕКС-ДИРЕКТОР КОМУНАЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА
«ШВИДКІСНИЙ ТРАМВАЙ»**

**Якуненко Євген Валентинович,
директор підприємства
«Швидкісний трамвай», під час
зустрічі з учасниками проекту
розповів, що на сьогоднішній
день Криворізький метротрам –
складний виробничий комплекс.
Щоденно на лінію виходить
тридцять шість трамвайних
вагонів, щоденно перевозячи 75
тисяч пасажирів.**

З особливою гордістю Євген Валентинович зазначив, що підприємство дозволено самостійно реконструювати трамвайні вагони. Для нашої громади вони відомі під назвою «Кобра»

